ALEXANDRU ȚICLEA

R E T O R I C A

- CURS UNIVERSITAR -

2007

CUPRINS

CAPITOLUL I 4
INTRODUCERE ÎN STUDIUL RETORICII 4
1. Definiția retoricii 4
2. Utilitatea şi obiectul retoricii 7
3. Începuturile retoricii 9
3.1. Retorica biblică 11
3.2. Retorica homerică 16
3.3. Retorica o creație a grecilor 18
CAPITOLUL II 20
CONTRIBUȚII ANTICE LA DEZVOLTAREA RETORICII 20
1. Contribuția lui Pitagora 20
2. Contribuția lui Corax şi a elevului său Tisias 22
3. Contribuția sofiştilor 23
4. Contribuția lui Platon şi Aristotel 29
5. Contribuția lui Demostene 34
5.1. Demostene – mare orator 36
5.2. Discursurile politice 36
5.3. Discursurile juridice 37
6. Contribuția lui Cicero 39
6.1. Cicero avocat 40
6.2. Cicero – om politic 45
6.3. Cicero despre elocvență şi oratori 53
CAPITOLUL III 57
APĂRAREA LUI SOCRATE SAU IGNORAREA RETORICII 57
1. Socrate – date biografice 57
2. Acuzațiile. Procesul 59
3. Apărarea 61
4. Verdictul. Rejudecarea. Pedeapsa 66
5. Ultimul cuvânt 67
6. Concluzii 68
CAPITOLUL IV 69
RETORICA ÎN ROMÂNIA 69
1. Considerații introductive 69
2. Învățământul retoric în România 71
3. Manualele de retorică 74
3.1. Ioan Molnar Piuariu: Retorica, adică învățătura şi întocmirea frumoasei cuvântări. 74
3.2. Simeon Marcovici. Curs de retorică 76
3.3. Dimitrie Gusti: „Retorică pentru tinerimea studioasă” 78
4. Oratori români 79
4.1. Primii oratori 79
4.2.Oratorii paşoptişti şi ai Unirii de la 1859. 81
4.3. Titu Maiorescu 84
4.4. Mihail Kogălniceanu 86
4.5. Barbu Ştefănescu Delavrancea 89
CAPITOLUL VI 101
FIGURILE DE STIL 101
1. Stilul şi calitățile sale 101

2. Stilul judiciar 105
3. Figurile de stil tropii. Definiție. Necesitate 106
4. Clasificarea figurilor de stil 107
5. Figurile de cuvinte 107
6. Figurile de gândire 111
7. Figurile gramaticale 115
CAPITOLUL VII 118
DISCURSUL 118
1. Aspecte introductive 118
2. Structura discursului. 119
3. Metodologia de redactare şi pregătire a discursului 126
4. Aspecte specifice privind pledoaria 132
CAPITOLUL VIII 138
ORATORUL 138
1. Preliminarii 138
2. Corectitudinea oratorului 138
3. Pregătirea procesului 140
4. Unele reguli privind susținerea pledoariei 142
5. Fizicul oratorului 144
6. Vocea oratorului 145
7. Gestica 147
8. Relația orator – auditor 149
9. Tracul 150

CAPITOLUL I

INTRODUCERE ÎN STUDIUL RETORICII

1. Definiția retoricii

În vorbirea curentă, termenul de *retorică* circulă, având, în principal, sensuri peiorative sau neconforme cu esența sa.

De exemplu, se foloseşte sintagma „*întrebare retorică*", cu semnificația unei întrebări căreia i se cunoaşte deja răspunsul ori pusă doar de dragul de a fi auzită. Se mai foloseşte terminologia „*retorica lui x*" (sau lui y), desemnând stilul de exprimare, de vorbire al acelei persoane.

Mai sunt întâlnite expresiile „*retorica disperării*" cu sensul de nemulțumire acută, mâhnire profundă față de greutățile vieții sau cea din „*retorica dintre x şi y*", având semnificația unei dispute, neînțelegeri, certuri între x şi y.

Din punct de vedere etimologic, cuvântul „*retorică*" provine din latinescul „*rhetorica*", iar acesta din grecescul „*rhitor*", care însemna, în antichitate, „vorbitor", orator ori cel ce învață arta elocvenței (elocinței). La romani, *rhitorul* era denumit *rhetor*, sau *magister dicendi*, adică maestru în elocință.[1]

Termenii „retorică" şi „elocință" se pot confunda pentru că într-un anumit sens ambii desemnează arta de a vorbi bine şi frumos. Dar, ei nu sunt sinonimi. Pe când *elocința* este talentul de a convinge, *retorica* este arta care dezvoltă acest talent. Elocința s-a născut înaintea regulilor retoricii, precum limba s-a format înaintea gramaticii.[2] Retorica se deosebeşte de elocvență, precum se deosebeşte teoria de practică.

Elocvența – talentul de a convinge – este un dar al naturii, spune *Dimitrie Gusti*, iar retorica – arta de a conduce talentul – este un fruct al studiului. Tot *Dimitrie Gusti* ne spune că în urma bărbaților care din instinct au fost elocvenți, au venit acei care prin studiu au ajuns de a fi elocvenți şi aceştia se numesc *oratori;* după ei au venit aceia care au adunat şi ordonat diferitele metode cu ajutorul cărora se poate ajunge la elocvență şi aceştia se numesc *retori*, iar arta creată de ei s-a numit retorică.[3]

Celebrul *Cicero* (106-43) jurist, avocat şi orator roman, scrisese anterior (în „De oratore") că nu elocvența s-a născut din retorică, ci retorica a luat naştere din elocvență.

---

[1] Ştehfan Zăvălaş, *Introducere în retorică*, Editura Unex, Bucureşti, 1991, p. 14.
[2] Cristi Negoescu, *Retorică şi stilistică*, Bucureşti, 1896, p. 23.
[3] Dimitrie Gusti, *Retorica pentru tinerime*, Iaşi, 1875, p. 3.

Cele mai multe definiții ale retoricii au fost date în antichitate, în condițiile apariției şi înfloririi ei şi când i s-a acordat o maximă importanță pentru rolul său în funcționarea democratică a societăților greceşti şi romane.

O analiză critică a acestor definiții, formulate până la el, o face însuşi *Quintilian* (35-96 e.n.), celebrul profesor roman de retorică în nu mai puțin celebra lui lucrare „*Institutio Oratoria*" (Arta oratorică)[1]: „... unii au numit retorica o simplă forță, alții ştiință, dar nu virtute; unii i-au zis exercițiu, alții artă care nu are nimic comun cu ştiința şi cu virtutea; alții în sfârşit au numit-o chiar stricare a artei, adică gust greşit. Aproape toți, însă, au fost de acord că menirea oratorului *este să convingă sau să vorbească* în aşa fel încât să convingă", definiția cea mai răspândită în antichitate fiind „*retorica este forța de a convinge*". Quintilian adaugă că ceea ce el numeşte „*vis*" (forță), mulți o denumesc *potestas* (putere) sau *facultas* (uşurință de vorbă). La fel, *Cicero*, a scris că datoria oratorului este „să vorbească în aşa fel încât să convingă".

Un oarecare *Athenaeus* considera retorica „arta de a înşela". Iar celebrul filozof *Platon* (427-347 î.e.n.) avea o atitudine contradictorie. El afirma că retorica este „o iscusință de a fermeca şi plăcea" dar şi „un simulacru de politică şi al patrulea fel de înşelătorie".

Quintilian a apreciat definiția dată de *Cleonte* (unul din fondatorii stoicismului, contemporan cu *Zenon*, născut la 331 î.e.n., scriitor fecund, autorul poemului Imn lui Zeus): „*retorica este ştiința de a vorbi bine*". Concluzia marelui profesor este că „*dacă retorica însăşi este ştiința de a vorbi bine, scopul ei suprem şi ultim este de a vorbi bine*".

Retorica este, însă, nu numai o ştiință, ci şi *o artă*. *Cicero* spunea în acest sens că „ceea ce denumim retorică este elocința în forme artistice". *Aristotel* mai înainte (384-322 î.e.n.), primul profesor de retorică la prima universitate particulară din lume (*Academia lui Platon*) mărturiseşte că retorica este o artă, dar îi atribuie o parte din politică, precum şi din dialectică. Ea este o facultate de a cerceta, pentru fiecare caz în parte, ceea ce poate fi capabil de a convinge.[2]

Quintilian, după analiza pe care o face, denumeşte retorica artă practică sau administrativă, prin termenul de „*artă administrativă*" înțelegând o artă aplicată a afacerilor.

---

[1] A se vedea Quintilian, *Arta oratorică*, (traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco), Editura Minerva, Bucureşti, 1974, vol. I, p. 180-191.

[2] Aristotel, *Retorica* (Traducere, studiu introductiv, index de Maria Cristina Andrei), Editura IRI, Bucureşti, 1004, p. 91.

În sensul celor de mai sus, *Ioan Piuariu – Molnar* (la sfârşitul secolului XVIII) scria că retorica „este meşteşug al bunei cuvântări", „treaba ei fiind aceea de a afla şi a zice lucruri toate vrednice ca să îndemne, ca să mişte şi să încredinţeze pe ascultător, iar sfârşitul ei este de al trage şi a-l pleca spre cele ce ea pofteşte".[1]

Pentru *Dimitrie Gusti*, retorica este „arta care învaţă a zice bine, adică a vorbi ca să înduplecăm. A îndupleca este a lucra asupra altora într-un chip încât ideile, simţămintele şi rezoluţiunile noastre să le primească şi să devină... ale lor".[2]

O altă definiţie este cea dată de *Cristu Negoescu*: „Retorica este arta de a cuvânta bine şi frumos, adică de a vorbi spre a îndupleca sau convinge".[3]

Pentru Pierre Guirand, un mare stilistician francez, „... *retorica este altceva decât un simplu mănunchi de reguli; ea este expresia unei culturi; dintre toate disciplinele antice, ea este, cu siguranţă, cea care merită cel mai mult numele de ştiinţă: amploarea observaţiilor, precizia definiţiilor şi rigoarea clasificărilor ei constituie un studiu sistematic al resurselor limbajului, al cărui echivalent nu se vede nicăieri în restul cunoştinţelor umane al vremii aceleia*".[4]

Minimalizarea importanţei retoricii, neglijarea şi marginalizarea acesteia o bună perioadă de timp au determinat ca ea să fie confundată cu *stilistica, cu gramatica*. Astfel, s-a arătat că „...retorica studiază genurile, stilurile şi figurile... Dar, retorica nu este numai analiza şi gramatica expresiei literare, ea este şi un tratat de compoziţie"[5].

O grupare a definiţiilor care s-au dat retoricii în decursul timpurilor o face *Vasile Florescu* un autor român modern.

Prima definiţie este aceea de „*creatoare a persuasiunii*", pe care *Platon* o atribuie lui *Gorgias* (485-380 î.e.n.) în dialogul cu această denumire. Alături de *Platon, Isocrate, Aristotel, Eudor, Hermagoras, Ariston, Apollodor şi Cicero*, au considerat, cu mici diferenţe, că nucleul noţiunii de retorică sau aşa zisul *officium oratoris*, îl constituie persuasiunea, fie în toate domeniile de activitate, fie numai în cel politic şi judiciar.

Al doilea tip de definiţie, caracteristic fazei postciceroniene până la scolastica medievală, are în centrul său definiţia lui

---

[1] Ioan Piuariu – Molnar, *Retorica, adică învăţătura şi întocmirea frumoasei cuvântări*, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1976, p. 42-43.
[2] Dimitrie Gusti, *op. cit*., p. 1.
[3] Cristu Negoescu, op. cit., 23.
[4] Pierre Guirand, *La styilistique*, Paris, P.U.F., 1967, p. 24-29.
[5] Cecilia Hernandez de Mendoza, *Introduccion a la estilistice*, Bogota, 1962, p. 61-65.

Quintilian: *retorica este ars (arta) sau scientia (ştiința) bene dicendi*. Prin bene, *Quintilian* a înțeles nu numai un rezultat bun al comunicării dar şi o estetică deosebită a acestei comunicări, care trebuie să fie neapărat frumoasă. Marele profesor, mai adaugă că *retorica „este arta şi ştiința invenției, alegerii şi exprimării cu ornamente potrivite care pot servi la a convinge".*

Ceea ce trebuie cu deosebire reținut, este că promovând ornarea discursului, deci înfrumusețarea lui, se produce o alunecare a retoricii din sfera stilisticii, a problematicii literare, adică a ceea ce va fi mult mai târziu, în epoca modernă, neoretorica.

Al treilea tip de definiție, aflată tot în sfera stilisticii este cea de *ars ornandi*, foarte des întâlnită în Evul Mediu şi mai târziu, adică o stilistică practică „*rhetorica verba colorat*"[1].

Un autor francez contemporan afirmă că retorica nu este numai *arta de a convinge prin discurs, ci şi teoria şi învățarea acestei arte*.[2]

2. Utilitatea şi obiectul retoricii

Prin urmare, în sensul cel mai general, *retorica este arta discursului bene dicendi*, sau mai pe înțeles, *arta de a vorbi bine*, prin discurs *înțelegându-se un ansamblu organizat de fraze asupra unui subiect dat*.

Prin „a convinge" se înțelege actul de a suscita la altul o credință prin mijloace mai degrabă afective, decât raționale, unind, în acelaşi timp adevărul cu voluptatea.[3]

Conform lui Cicero, un discurs pentru a convinge trebuie să satisfacă trei exigențe: să instruiască, să explice (*docere*), - este rolul argumentativ al discursului, să placă (*delectare*) – este partea agreabilă, umanistică a discursului; auditoriului trebuie să-i spui şi glume, să-l faci să râdă şi, în sfârşit să emoționeze (*movere*), adică auditoriul trebuie adus într-o stare sufletească în care să-i fie modelate sentimentele.

Dacă retorica se aplică discursului în sensul clasic, judiciar şi politic, ea trebuie să se aplice şi unui curs universitar (prelegere universitară) şi chiar unei... declarații de dragoste. Important este să vrei să convingi.

---

[1] Vasile Florescu, *Retorica şi neoretorica*, Editura Academiei, 1973, p. 16-18.
[2] Olivier Reboul, *La Rhetorique*, P.U.F., Paris, 1984, p. 5-8.
[3] Olivier Reboul, *op. cit.*, p. 6.

Rolul vorbirii – superioritatea ei în comunicarea umană şi modelarea comportamentelor rezultă din versurile de mai jos ale lui *Anton Pann*.[1]

„Din vorbă în vorbă, vorba se deschide,
Din vorbă în vorbă iese adevărul
Din vorbă se face fapta şi din faptă vorba
Cuvântul e ca vântul, nu să ajunge nici cu armăsarul
nici cu ogarul
De multe ori limba taie mai mult decât sabia
Limba oase n-are şi oase sfărâmă
.....
Limba îndulceşte, limba amărăşte
.....
Vorba dulce mult aduce".

Dar, din arta vorbirii face parte şi tăcerea. Nu este important doar să vorbeşti, ci şi să ştii când să taci. De aceea, se spune că „şi tăcerea e un răspuns"; că „tăcerea e de aur" etc.

Cicero afirma că „cine nu ştie să tacă nu ştie nici să vorbească".

Francis Bacon (1561-1626), om de stat şi filozof englez afirmă: „cel care tace nu poate fi niciodată contrazis".

Acelaşi *Anton Pann* avertiza: „unde-i vorbă multă acolo-i şi treabă scurtă".

Uneori te protejezi prin tăcere: „mai bine ții gura închisă şi îi laşi pe alții să te creadă prost, decât să deschizi gura şi să nu le mai laşi nicio umbră de îndoială" (Woody Alen).

Quintilian scrie în *Institutio Oratoria* că obiectul retoricii nu îl constituie doar discursul sau argumentele în stare să convingă, ci şi chestiunile politice sau sociale. „Eu – spune el – consider că materia retoricii o constituie fără deosebire toate obiectele asupra cărora va fi chemată să vorbească" şi aminteşte ce spune *Platon* în dialogul *Gorgias* şi anume că materia retoricii se află nu în cuvinte, ci în subiecte şi în dialogul *Fedru* unde se afirmă că retorica nu există numai în dialogurile judiciare şi politice, dar chiar în subiectele particulare şi de familie.

La rândul său, *Cicero* consideră ca materie a retoricii subiectele care i se prezintă şi notează: „fiindcă viața omului este domeniul oratorului, şi ea este materia pe care o tratează, toate subiectele privitoare la viața omului trebuie cercetate, auzite, citite, discutate, tratate şi dezvăluite de adevăratul orator". Şi adaugă:

[1] Anton Pann, *Povestea vorbei*, Editura Facla, Timişoara, 1991, p. 38-39.

„nimeni nu va putea deveni orator acoperit de toata gloria, dacă nu-şi va însuşi cunoaşterea tuturor problemelor şi a tuturor artelor”.

Gorgias era într-atât de convins că oratorul trebuie să vorbească despre orice subiect, încât permitea ca în sălile de curs fiecare să-i pună întrebarea pe care o voia. „Aristotel, împărțind oratoria în trei genuri – judiciar, deliberativ şi demonstrativ – a lăsat şi el aproape totul în competența oratorului; căci nu există ceva în care să nu intre în aceste trei genuri.”[1]

3. Începuturile retoricii

Cu siguranță că arta de a convinge a existat din totdeauna şi că ea este contemporană cu cuvântul însuşi.

De altfel, istoria retoricii se confundă aproape cu istoria omenirii, fiind strâns legată de devenirea omului în societate şi de dezvoltarea acesteia.

„E limpede – notează *Quintilian* - că omul a primit facultatea de a vorbi odată cu naşterea sa(căci fără îndoială aceasta este începutul vorbirii), că nevoia l-a împins să o cultive şi să o dezvolte, iar metoda şi exercițiul i-au dat desăvârşirea...”.

Dacă începutul vorbirii ni l-a dat natura, începutul artei – observația.

De pildă, în cazul medicinii, oamenii văzând multe lucruri folositoare, altele dăunătoare sănătății au făurit din observarea acestora o artă; la fel, surprinzând în vorbire unele procedee utile, altele de prisos, au notat ce trebuie imitat ori evitat şi au adăugat ei înşişi unele percepte în spiritul celor constatate; acestea au fost confirmate de uz; după aceea fiecare a transmis altora cunoştințele sale.

E adevărat – continuă *Quintilian* – că *Cicero* a atribuit origine elocinței *întemeietorilor de cetăți şi legiuitorilor.*

„Este sigur că ei stăpâneau arta cuvântului, totuşi nu înțeleg de ce consideră el acest lucru ca început al elocinței, fiindcă există şi astăzi populații nomade, fără oraşe şi legi, care au totuşi în sânul lor oameni ce îndeplinesc anumite solii, acuză sau apără, într-un cuvânt care cred ca unul vorbeşte mai bine decât altul”.[2]

Tacitus (55-120 e.n), om politic, avocat, orator şi istoric roman considera că elocința nu s-ar fi născut ori nu s-ar fi dezvoltat dacă nu s-ar săvârşi jafuri şi crime. El se întreba: „Cine ne cheamă pe noi, apărătorii, dacă nu cel vinovat sau cel

[1] A se vedea Quintilian, *op. cit*., p. 215-222.
[2] *Ibidem*, p. 232-233.

nenorocit?" „Care municipiu (cetate) vine în rândurile clienților noştri dacă nu acela pe care un popor din vecinătate sau o dezbinare lăuntrică în tulburâ?" „Ce fel de provincie apăram dacă nu una jefuită şi apăsată? Sigur că ar fi mult mai bine ca nimeni să nu aibă de ce să se plângă, decât să caute răzbunare, dar întâmplându-se să fie încălcate legea şi omenia, oratorul (apărătorul) şi elocvența trebuiau ca necesitate să apară."

În acelaşi sens *Plinius cel Bătrân* (23-79 e.n.) om de cultură roman (a scris Istoria Naturală) socotea că elocvența a fost condiționată de alterarea gravă a relațiilor umane: „dacă s-ar găsi întâmplători un stat în care nimeni să nu greşească, ar fi de prisos oratorul în mijlocul unor oameni nevinovați, întocmai ca medicul în mijlocul unor oameni sănătoşi". Acolo unde „disciplina era cât se poate de severă şi legile cât se poate de aspre" sau în cele în care guvernarea era „statornică" , la macedoneni sau la perşi bunăoară, „nu aflăm nimic despre elocvență.[1]

O „teorie" asupra genezei graiului consideră că „la început a fost bârfa". Ea a fost lansată de profesorul *Robin Dunbar*, care predă antropologia la University College din Londra. El susține că limba a apărut nu ca urmare a nevoii omului primitiv de a comunica în timpul vânătorii, cum se credea ci în momentul în care femeile rămase la vatră au început să bârfească.

În timp ce vânătoarea a făcut din bărbat un individ vânjos şi laconic, înclinația femeilor spre bârfă şi scandal ar fi zămislit graiul.

Cercetările din ultimele două decenii, susținute de profesorul Dunbar, au demonstrat că la primate nucleul societății e alcătuit din femele şi nu există motive să credem că societățile primitive au fost diferite.

El mai crede că limba s-a dezvoltat ca produs secundar al puricării şi despăducherii, activități sociale de predilecție la primate. Între strivirea unui purice şi a unei căpuşe ar fi început muierile să vorbească şi să bârfească, sau mai curând să vorbească pentru a bârfi.

Profesorul Dunbar şi-a verificat teoria trăgând cu urechea pe culoar la discuțiile între studenți în pauzele dintre cursuri. El a constatat că bârfa ocupa 70% din conversațiile acestora.[2]

În sensul celor de mai sus, s-a apreciat că femeile vorbesc mai mult decât bărbații. O femeie rosteşte în medie 20.000 de

[1] Gheoghe Vlăduțescu, *Filozofia în Roma antică*, Editura Albatros, Bucureşti, 1991, p. 233-234.
[2] Ilarie Cavafu, *La început a fost bârfa*, în „Evenimentul zilei" din 3 decembrie 1992, p. 8.

cuvinte pe zi, cu circa 13.000 mai mult decât un bărbat. Explicația? În creierul femeii sunt „alocate mai multe celule pentru vorbire”.[1]

3.1. Retorica biblică

Este adevărat că în cea mai importantă scriere a antichității şi cea mai citită care din lume – *Biblia* – nu apare termenul de retorică.

În schimb este relevată importanța deosebită a cuvântului şi sunt utilizate figuri de stil întâlnite în retorică: metafore, hiperbole, comparații, alegorii etc.

Odată fundamentat planul creației, Universul nostru, *Dumnezeu* porunceşte începutul creației; prin cuvântul lui începe definirea originii Universului uman şi al lumii terestre.

„La început a fost cuvântul”

Gândul şi voința se exprimă prin vorbire sau prin scris.

Dumnezeu foloseşte cuvântul şi porunceşte fiecare etapă a acțiunii creației. Porunceşte celor din lumea sa, fiilor săi.

De asemenea, celebrul personaj biblic *Moise*, cel desemnat de *Dumnezeu* să conducă poporul lui Israel, să-l elibereze din robia egiptenilor era un orator din moment ce oamenii îl ascultau şi îl urmau (deşi el recunoştea că nu avea o vorbire uşoară).[2]

Evreii la începuturile lor aveau căpetenii, dregători, judecători.

Moise:

12. „Cum aş putea să port eu singur pricinile voastre, povara voastră şi certurile voastre?

13. Luați din semințiile voastre nişte bărbați înțelepți pricepuți şi cunoscuți, şi-i voi pune în fruntea voastră.

16. Am dat, în acelaşi timp, următoarea poruncă judecătorilor voştri: Să ascultați pe frații voştri, şi să judecați după dreptate neînțelegerile.

17. .... să ascultați pe cel mic ca şi pe cel mare...”

În Biblie întâlnim o frumoasă poezie de dragoste, având sensuri multiple, profane şi divine: *Cântarea Cântărilor,* atribuită regelui Solomon, fiul lui David. Se caracterizează printr-o abundență de figuri de stil, în care excelează comparația şi portretizarea fizică.

---

[1] Arina Avram, *Femeile vorbesc de trei ori mai mult decât bărbații*, în „7 Plus” din 29 noiembrie 2006, p. 2.

[2] Conform unui studiu realizat în 2003, 10% dintre protestanți, 21% din romano-catolici şi 52% dintre evrei nu cred în Dumnezeu.
Deşi 79% dintre americani cred în Dumnezeu, numai 66% sunt siguri pe credința lor (Arina Avram, *Cine nu crede în Dumnezeu?* în ziarul „Național” din 25 mai 2003, p. 2).

Mirele păstor îşi cântă mireasa, şi tot asemenea mireasa îşi cântă mirele. Mirii apar când păstori când regi, iar fiicele Ierusalimului, prietenii mirelui, păstorii şi păzitorii îi laudă în cor. Este un fel de dialog între mire şi mireasă, acompaniat de cor; un fel de opera din viața păstorilor.

Expresiile mirelui față de mireasă sunt foarte gingaşe. Asemenea ale miresei pentru mire şi ale corului pentru amândoi.

Tot Biblia ne face cunoscut ceea ce spunea Sf. Apostol Pavel despre dragoste[1]:

„*De aş grăi în limbile oamenilor şi ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare şi chimval răsunător.*

Şi de aş avea darul proorociei şi tainele toate le-aş cunoaşte şi orice ştiință, şi de aş avea atâta credință încât să mut şi munții, iar dragoste nu am, nimic nu sunt.

Şi de aş împărți toată avuția mea şi de aş da trupul meu ca să fie ars, iar dragoste nu am, nimic nu-mi foloseşte. Dragostea îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuieşte, nu se laudă, nu se trufeşte.

Dragostea nu se poartă cu necuviință, nu caută ale sale, nu se aprinde de mânie, nu gândeşte răul.

Nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr.

Toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduieşte, toate le rabdă.

Dragostea nu cade niciodată. Cât despre proorocii - se vor desființa; darul limbilor va înceta; ştiința se va sfârşi;

Pentru că în parte cunoaştem şi în parte proorocim.

Dar când va veni ceea ce e desăvârşit, atunci ceea ce este în parte se va desființa.

Când eram copil, vorbeam ca un copil, simțeam ca un copil; judecam ca un copil; dar când m-am făcut bărbat, am lepădat cele ale copilului.

Căci vedem acum ca prin oglindă, în ghicitură, iar atunci, față către față; acum cunosc în parte, dar atunci voi cunoaşte pe deplin, precum am fost cunoscut şi eu.

Şi acum rămân acestea trei: credința, nădejdea şi dragostea. Iar mai mare dintre acestea este dragostea."

Din studiul Bibliei şi revelarea învățăturilor sale a luat naştere *Omiletica* – disciplină teologică, asemănătoare retoricii, sau chiar fiică a acesteia, precum şi *omilia* – discursul religios similar predicii, grație slujitorilor bisericii devotați, culți şi talentați în cuvântul lor.

[1] Noul Testament, Faptele aposolilor, Întâia epistolă a Sf. apostol Pavel către Corindeni, Cap. 13.

Sfântul *Vasile cel Mare* (330-379 d. Hr.) în scrierea sa, „Omile către tineri" îndeamnă pe tineri creştini din vremea lui să nu disprețuiască scrierile profane, dar să le utilizeze cu discernământ, aşa cum face albina: se aşează pe toate florile, dar nu de la toate culege substanțele pentru miere, ci numai de la cele neotrăvitoare.

Aşa trebuie să procedeze şi predicatorul creştin: să cerceteze şi scrierile laice, alături de cele bisericeşti, mai ales cele cu privire la tehnica redactării şi prezentării predicii, respectiv Retoricile. De altfel, mare parte din regulile retoricii antice au fost însuşite, cu mare folos, de către predicatorii creştini. Să nu uităm că Sfinții Părinți, în marea lor majoritate, au studiat şi retorica la şcolile înalte ale vremii, alături de alte discipline în uz atunci. Nu numai că au studiat-o dar au fost, unii dintre ei, retori, sau au practicat avocatura, până în momentul în care s-au dedicat exclusiv misiunii creştine.

Astfel, *Tertulian,* studiind retorica, a practicat avocatura, *Sf. Ciprian* a fost retor în Cartagina, *Lactantiu* a studiat retorica, devenind el însuşi profesor de retorică în Nicomidia, iar mai apoi profesor de aceeaşi disciplină.

Cel dintâi şi cel mai mare predicator creştin a fost *Iisus Hristos*, iar Evanghelia pe care a propovăduit-o reprezintă temelia predicii creştine. Despre nici un alt învățător nu s-a spus vreodată: „niciodată n-a vorbit un om ca Omul Acesta" (Ioan 7;46).

Această exprimare lapidară surprinsă de Sfântul Ioan pe buzele unor slujbaşi simpli, trimişi de farisei să-L prindă pe *Iisus* şi să-L aducă legat, reprezintă punctul de plecare al demersului de a pătrunde în tainele oratoriei divino-umane a Mântuitorului. Slujbaşii s-au întors cu mâinile goale tocmai pentru faptul că au rămas fascinați de cuvântul unui învățător, pe care-l catalogaseră inițial un „agitator oarecare".

Considerată din punct de vedere istoric, predica Mântuitorului este modelul prin excelență al predicii creştine. El este Învățătorul unic, după propriile-i cuvinte. Matei (28.8): „Unul este Învățătorul nostru". Unul, nu în sens de singular şi exclusiv, ci de revelator suprem al adevărului, cu putere dumnezeiască de a trezi spiritele, pentru a le purifica şi face părtaşe adevărului în chipul cel mai profund. Mântuitorul nu a fost elevul scolii teologice iudaice; dimpotrivă, El a reprezentat opoziția față de cărturarii vremii sale. A stăruit însă, pe tâlcuirea Legii şi a Proorocilor, lege pe care nu „a venit să o strice, ci să o plinească", adică să o desăvârşească, completând ceea ce lipsea de fapt Testamentului Vechi: iubirea universală, extinsă pe de o parte de la conaționali la toate popoarele, pe de altă parte, de la cei apropiați la duşmani;

totodată, iubirea totală, până la jertfa de sine. Aşa se explică şi noutatea poruncii Domnului: „Poruncă nouă vă dau vouă: să vă iubiți unul pe altul, precum Eu v-am iubit pe voi”. Aşadar, noutatea constă în El, ca model al iubirii jertfelnice. Cu alte cuvinte, cine iubeşte ca Iisus va găsi că El, Iisus este Profetul prin Sine şi nu printr-un dar venit din altă parte.

Forma predicii Sale a fost variată şi a avut în vedere caracterul şi cultura ascultătorilor. Într-un fel a vorbit în fața cărturarilor, fariseilor şi bogaților, altfel în fața oamenilor simpli şi umili. Păcătoşilor, bărbați şi femei, cuvântul Lui le-a trezit simțul remuşcării; celor ce aveau să sufere pentru Evanghelie, le-a vorbit de slava Împărăției Cerurilor. Pe cei obidiți i-a mângâiat, pe cei bolnavi i-a vindecat, pe cei morți i-a înviat, pe copii i-a binecuvântat, iar adevărurile spirituale pe care le rostea erau înfățişate într-o forma concretă şi sugestivă, menită să determine punerea in mişcare a gândirii şi conştiinței ascultătorilor, căci Mântuitorul s-a adresat deopotrivă minții şi inimii celor ce-L ascultau. Aşadar fondul, forma şi forța predicii Sale a constat în adevăruri esențiale, vitale, formulate simplu, limpede, firesc şi însuflețit.

Cu toate că în unele împrejurări folosea vorbirea obişnuită, directă, Mântuitorul a întrebuințat cu precădere parabola. Ca termen, „parabolă” (gr. „*paraboli”*) înseamnă „a pune lucrurile alături”, „a spune lucrurile în alt mod”. Întrebuințarea parabolelor oferea anumite avantaje: pentru ascultătorii simpli, istorioarele simple, intuitive, sunt mai uşor de ținut minte; de asemenea, prin parabole, se pot biciui mai uşor păcatele, fără ca cei de față să fie atinşi direct; parabolele dau posibilitatea de a feri, de a ascunde unele adevăruri sfinte sau taine dumnezeieşti.

Exegeții au numărat 33 de parabole rostite de Mântuitorul Hristos, care se întrec în frumusețe unele pe altele şi prin care se fac cunoscute în mod discret, adevăruri dogmatice care depăşesc puterea obişnuită de înțelegere. Ne amintim în acest sens şi de principiul pedagogic enunțat de filozoful britanic *Herbert Spencer* (1820 - 1903): „pe cele abstracte le facem sensibile prin cele cunoscute”. Aşa se explică faptul că parabolele conțin tablouri luate din toate genurile de ocupații cunoscute atunci în Țara Sfântă: agricultură, pescuit, gospodăria casnică din familie, relațiile sociale comune, tabieturile casei regale, etc. La frumusețea lor stilistică şi adâncimea mesajului omiletic, se adaugă valoarea actualității: oricare dintre ele pare a fi rostită pentru noi, cei de azi.

În concluzie, predica Mântuitorului are, în chip absolut, cele două calități necesare actului omiletic autentic: frumusețe şi putere

de convingere. Ambele dovedesc cu prisosință că Iisus a fost cel dintâi mare educator al omenirii, cum mărturiseşte profesorul Simion Mehedinți.

Sfinții Apostoli nu au fost cărturari, dar Sfântul Duh le-a descoperit ştiința tainelor dumnezeieşti şi darul limbilor. Cunoscând bine adevărurile divine pe care aveau să le predice, fiind martori ai Domnului, şi fiind profund convinşi de aceste adevăruri, apostolii au avut putința să expună, în limbaj propriu, aceste adevăruri. Există o regulă în retorică după care cel care stăpâneşte bine ideile, adică cel ce are noțiunile clare în minte, le poate prezenta cu uşurință şi în cuvinte. Sfinții Apostoli nu au învățat retorica în vreo şcoală specială, nici nu şi-au cultivat o vorbire rafinată, în stilul retorilor antici, ci cu smerenie şi-au însuşit darurile primite de sus, pentru a spulbera părerea unora că lumea a fost cucerită prin măiestria cuvintelor omeneşti şi nu prin dumnezeirea adevărurilor creştine. Este exact ceea ce a exprimat *Sf. Apostol Pavel*: „Iar cuvântul meu şi propovăduirea nu stau în dovezile meşteşugite ale înțelepciunii omeneşti, ci în dovedirea Duhului lui Dumnezeu".

Origen (185-254) este cel dintâi teolog răsăritean de la care ne-a rămas un însemnat număr de predici. Opera sa exegetică cuprinde aproape întreaga Sfântă Scriptură, dar din păcate, nu toate omiliile sale s-au păstrat. Erudiția lui Origen este binecunoscută: la 18 ani ajunge conducătorul Academiei Filozofice din Alexandria şi se spune ca permanent era însoțit de scribi care notau toate prelegerile pe care le ținea.

Sfântul Vasile cel Mare (†379) ne-a lăsat 22 de omilii şi 24 cuvântări diferite: dogmatice, morale, panegirice şi pedagogice. În lucrarea sa „Învățături morale", dă reguli pentru predicatori.

Sfântul Ioan Gură de Aur (†407) este recunoscut unanim ca cel mai mare predicator din perioada patristică şi este considerat totodată teoretician omiletic prin referirile la predică şi predicator din „Tratatul despre preoție" şi „Omilia despre predica".

„Secretul" predicii Sf. Ioan constă în utilizarea optimă a Sf. Scripturi pe care o cunoştea în chip admirabil. Biografii spun că 6 ani, retras în ascetism, a studiat-o cu ardoare, sfârşind prin a o cunoaşte în amănunt. În toate predicile (apox. 700) apelează la Sf. Scriptura pentru a susține dogmele creştine.

Odată cu limbajul ales, în predicile sale, întâlnim o permanentă vioiciune a ideilor. Atenția ascultătorilor este întreținută, de asemenea, şi prin expresii surpriză, prin actualizări şocante, în sensul bun al cuvântului. Prin sugestiile şi sfaturile pe care le dă, Sf. Ioan Gură de Aur trebuie considerat şi un teoretician

al predicii. Astfel, în „Tratatul despre Preoție" vorbeşte despre importanța covârşitoare a predicii: „în afară de pilda prin faptă, preoții nu au decât un mijloc, o singură cale de vindecare: învățătura cu cuvântul, predica. Aceasta este instrumentul, aceasta e hrana, aceasta e cel mai bun aer; aceasta ține loc de medicament, aceasta ține loc de cauterizare, ține loc de bisturiu. Dacă preotul trebuie să ardă sau să taie, trebuie neapărat să se folosească de predică. Dacă predica nu-i în stare să facă asta, zadarnice sunt toate celelalte". Cu aceeaşi conştiință a responsabilității față de importanța cuvântului, Sf. Ioan a rostit, pe când era preot în Antiohia, „Omilia despre predică", în care atrage atenția, între altele, că predicatorul nu trebuie să se asemene doar cu un chirurg care taie partea bolnavă, ci are îndatorirea să şi vindece, să îngrijească rănile respective: „cel mai bun mijloc de vindecare nu-i numai tăierea părții bolnave, ci şi oblojirea rănilor; iar cea mai minunată lege de predicare, nu-i numai mustrarea, ci şi sfatul şi mângâierea. Aşa a poruncit şi Pavel: „mustră, ceartă, mângâie. Dacă-i mângâi mereu pe ascultători, îi faci trândavi; dacă-i certi numai, îi faci îndărătnici, că, neputând îndura povara unor continui mustrări, te părăsesc îndată. De aceea, felul predicării trebuie să fie variat."

Din bogățiile oratorice ale lui Ioan Gură de Aur, redăm un pasaj referitor la „Măreția lui Dumnezeu".

„Dumnezeu e mare în sine însuşi, Dumnezeu este mare în lucrurile sale. În sine însuşi Dumnezeu este Ființa Infinită, Perfecțiune fără margine. Veşnicie fără sfârşit, Frumusețe fără amestecare, Dumnezeu ne este inaccesibil." „El locuieşte, zice apostolul, în lumină neapropriată". „Nimeni nu l-a văzut pe Dumnezeu, nici nu poate să-l vadă". Şi „Nimeni nu cunoaşte pe Dumnezeu decât Fiul". „Însă acest Dumnezeu, atât de mare, atât de neaccesibil în El însuşi, a socotit demn să ni se arate nouă sub vălul lucrurilor create, şi dacă măreția sa cea intimă ne scapă, măreția pe care o îmbracă lucrurile sale ni-l fac cunoscut în mod minunat."[1]

3.2. Retorica homerică

Influența Greciei antice asupra civilizației europene de mai târziu, aportul său esențial la constituirea acestei civilizații sunt atât

[1] *Bogățiile oratorice ale Sfântului Iona Gură de Aur*, traducere din limba franceză de diacon Gheorghe Bărbuț, Editate de Mănăstirea „Portăriță" jud. Satu Mare, 2002, p. 4.

de evidente încât, prin tradiție, originea unor ştiințe sau arte este plasată în poemele homerice.[1]

Nici retorica nu face excepție în această privință, cele dintâi manifestări ale elocvenței fiind localizate în *Iliada şi Odiseea*. Eroii ambelor epopei țin discursuri în cele mai diverse situații, se exprimă cu un talent oratoric ieşit din comun, atunci când trebuie să-şi susțină, cu argumente, punctul de vedere în fața auditoriului, ceea ce i-a determinat pe unii cercetători să facă referiri la o „retorică homerică", concretizată tocmai în aceste cuvântări.

Aproape jumătate din *Iliada* şi peste două treimi din Odiseea sunt alcătuite din discursurile personajelor în acțiune, care ating uneori lungimi considerabile. Eroilor homerici, elocvența le apare ca unul dintre cele mai mari privilegii:

„Zeii doar nu ne împart tuturor toate bunele daruri;
Chipul frumos şi gânduri aşezate şi darul vorbirii
Unu-i urât; însă zeul îi dete în schimb cuvântarea;
Lumea-l priveşte cu drag de câte ori el cu sfială
Vorba începe-ntre cei adunați şi limpede curge
Toți îl privesc ca pe un zeu, când el se arată pe uliți."[2]

După cum e cunoscut,[3] Iliada este, de fapt, un episod al războiului troian în care aheii asediază Troia în urma răpirii frumoasei Elena, soția regelui Menelau, de către Paris, fiul lui Priam, bătrânul rege al Troiei: personajele divine şi umane, incidentele şi discursurile, forța caracterelor fac din această epopee o operă nemuritoare. *Ahile*, eroul care acceptă o clipă de glorie în locul unei vieți eterne oferite de mama sa zeița Thetis, este în prim planul acțiunii. După o scurtă confruntare cu Agamemnon, el se întoarce în luptă pentru a-şi răzbuna prietenul, pe Patrocle, şi îl ucide la rândul său pe Hector. După 10 ani de asediu cetatea este cucerită. Pentru acesta a fost nevoie să se recurgă la stratagema cunoscută sub denumirea de „calul troian".

În Iliada se menționează că Peleu îl încredințează pe Ahile lui Phoenix pentru ca acesta să-l învețe pe erou arta vorbirii frumoase şi să-l formeze ca bun orator („să fie convingător în cuvinte şi viguros în fapte"). Este prima atestare în domeniu şi, de altfel, în aceeaşi epopee există versuri care lasă să se presupună

---

[1] Aşadar, *Homer*, despre care *Herodot* povesteşte că ar fi trăit în jurul anilor 850 î.e.n., tradiția reprezentându-l bătrân şi orb, rătăcitor prin oraşele Eladei, înconjurat de gloate venite să-l asculte, ar fi părintele nu numai al *epopeei, al poeziei*, dar şi al *retoricii*.

[2] Homer, *Odiseea*, Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1959 (traducere G. Murnu).

[3] Vârsta Troiei a fost stabilită după descrierea lui Homer a războiului de 10 ani, (1193-1183 î.e.n.) prin jurul anului 1250 î.e.n. După cercetări mai recente, existența cetății este mai veche, fiind fixată între anii 2500-2300 î.e.n.

Privind descrierea acestui conflict îndelungat şi sângeros între ahei şi troieni, a se vedea şi Gheorghios A. Maraveleas, *Războiniciul troian* (traducere de Constantin Alexandru), Editura Militară, 1993.

chiar existența, în epocă, a unor concursuri de elocvență: „Puțini dintre tinerii săi prieteni îl întreceau când, în adunări, îşi disputau gloria elocvenței".

Şi ceilalți conducători ahei, în special *Nestor şi Ulise* erau neîntrecuți la vorbă.

De altfel, *Nestor*, considerat „întâiul înțelept al oştirii",[1] este cel care a reuşit să-i împace pe Agamemnon şi Ahile. Talentul său oratoric rezultă din următoarele versuri:

„... Atunci se ridică
Meşterul cuvântărilor şi craiul Pilenilor Nestor,
Căruia graiul din gură mai dulce-i decât mierea...
.....
Zice lui Nestor atunci mai marele Agamemnon
Biruri pe ahei, când e vorba de sfaturi cinstite, moş Nestor
.....
De-aş fi avut eu asemenea sfetnici vre-o zece cu mine
Iute cădea mai demult a craiului Priam cetate..."

Ulise, la rândul său, era nu numai un viteaz neîntrecut pe câmpul de luptă, ci şi un bun orator:

„Când de pe scaun apoi se sculă cumpănitul Ulise,
Stete cu ochii plecați la pământ, cu privirea boltită,
Nu-şi mai clinti el toiagul măcar înapoi ori-nainte,
Ci îl ținu-nțepenit ca un nepriceput. După față
Asta era, de părea că e şui ori e crunt de mânie
Cum însă prinse din pieptu-i puternicul glas să răsune
Vorbele-i line să curgă din rostu-i ca fulgi de zăpadă
Nimenea n-ar fi putut să se-ntreacă de grai cu Ulise!"

3.3. Retorica o creație a grecilor

Disciplină de sine stătătoare, dispunând de un sistem tradițional de reguli şi principii referitoare la elaborarea discursurilor, retorica este considerată, nu fără temei, o creație a grecilor. Ca în atâtea alte domenii, acestui popor cultivat şi sensibil i se recunoaşte şi aici prioritatea, iar noțiunea de *aticism* – gustul fin şi sigur, puritatea stilistică – definitorie pentru spiritul grec, s-a generalizat.

Unii cercetători apreciază că retorica era cunoscută şi în vechea cultură chineză şi indică. În China, se pare, în perioada secolului V-III î.e.n. existau şcoli de retorică considerate „unul dintre cele mai mari monumente ale istoriei chineze".[2] O astfel de

[1] Citatele sunt redate din *Homer, Iliada* (în românește de G. Murnu), Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1955.
[2] A se vedea M. Gronet, *La pensée chinoise*, Edition Albin Michel, Paris, 1968, p. 343.

şcoală era *Mo Tseu*, unde se studia teoria adeziunii, în care intrau preocupări de limbă, stil şi argumentație.

Cert este însă că Grecia a dat primii retori vestiți, mânuitori ai cuvântului, ai artei şi ştiinței persuasiunii: *Pitagora, Corax, Tisias, Pericle, Gorgias, Antiphon, Protagoras, Socrate, Isocrate, Demostene.*

Tot aici au fost înființate şi au funcționat celebrele şcoli unde s-a predat retorica: *Academia lui Platon*; gimnaziul *Lykeion* fondat de Aristotel; şcoala din insula *Rhodos*, deschisă de *Eschine* etc.

Superioritatea şi promordialitatea grecilor constau, în primul rând, în aceea că ei au inventat, fondat şi dezvoltat învățământul retoricii.[1]

[1] Olivier Reboul, *op. cit.*, p. 6.

CAPITOLUL II

CONTRIBUȚII ANTICE LA DEZVOLTAREA RETORICII

1. Contribuția lui Pitagora

Pitagora (560-500), este îndeobşte cunoscut datorită celebrei teoreme matematice care îi poartă numele.

Dar, el a fost, nu doar matematician ci şi un om politic, filozof, legiuitor şi profesor grec, fondatorul primei şcoli celebre din Grecia antică.

Prin ideile sale, materializate prin aşa numitele *legi*[1], a contribuit într-o măsură considerabilă la organizarea cetăților greceşti, prefigurând organizarea lumii moderne.

Legile lui au fot considerate ca fiind sacre în toate oraşele din Grecia Magnum. Conducătorii cetăților au luat lecții de la ei şi îi datorau ascultare.

Aceste legi au stat la baza celor 12 table romane, deci, în ultimă instanță, a dreptului roman.

I. Unele dintre legile sale se adresează chiar ... legiuitorilor (conducătorilor):

- Nu lăsați oamenilor de stat timpul să se deprindă cu puterea şi cu onorurile;
- Supravegheații pe capii poporului; de la ei începe corupția mulțimii;
- Stăpânitorilor prea ocupați cu dările: fructul stors nu mai e bun de nimic;
- Nu dați legi prea lungi, poporul are vederea scurtă;
- Nu-i vorbiți poporului de drepturile ce le are. Nu îi dați secretul puterii sale. Ce va face oare cu ea?
- Legiuitor al unui popor necioplit şi greoi! Ai grijă să nu-l faci să-i sară țandăra vrând să-l mai ciopleşti;
- Înainte de a fi legiuitor, deprinde meşteşugul de pietrar; poporul e asemenea unui morman de pietre neşlefuite;
- Feriți-vă de legi prea aspre. Un fruct prea acru sterpezeşte dinții. Nu sterpeziți dinții poporului;
- Cârmuitorule! Înainte de a-ți îngădui o lovitură de stat, măsoară-i efectul!

II. Şi alte legi se referă la caracterizarea (uneori exagerată) a poporului, a mulțimii:

---

[1] A se vedea Pitagora, *Legile morale şi politice,* Editura Antet, Bucureşti, 1996.

- Mulțimea este aidoma frunzismului neastâmpărat al plopului; se mişcă fără încetare în bătaia vântului;

- Teme-te de mulțime şi întuneric;

- Nu încerca să ții piept torentului mulțimii; lasă-l să treacă sau retrage-te;

- Poporul e un monstru cu mai multe capete, o masă amorfă, bună numai să slujească de balast corabiei republicii;

- Poporul nu are cuvânt;

- Poporul se aseamănă cu purceii, care după ce termină de mâncat răstoarnă troaca;

- Poporul sub monarhie e un vierme care se târăşte şi se lasă zdrobit, în republică e un urs care îi sufocă pe cei ce trebuie să-l îmblânzească;

- Nu te încrede în tribunalul poporului căci acesta crede orice fără să vadă, te-ar condamna fără să audă.

III. Unele din ideile sale sunt reflecții care privesc viața, sensul şi filozofia acestuia:

- Copilăria e vârsta slăbiciunii şi stârneşte mila. Tinerețea e vârsta puterii trupeşti şi a greşelilor. Bătrânețea e vârsta neputinței şi a regretelor. Slăbiciunea, puterea şi neputința sunt materialele din care e plăsmuită viața omului;

- Virtuțile omului le numeri pe degete, greşelile pe firele de păr;

- Să nu ai prostească părere că prietenii tăi nu se pot lipsi de tine;

- Tatăl va construi o casă pentru copiii săi, aceştia vor face un mormânt pentru tatăl lor.

IV. Pitagora a pledat pentru *nonviolență şi toleranță în relațiile* dintre oameni:

- Ia mâinile celui care te-a lovit, strânge-le cu blândețe între ale tale şi spune-i „fratele meu, te deplâng căci toată mintea îți stă în brațe!";

El considera că în lumea noastră totul este doar amintirea a altceva.

De aceea le spunea elevilor săi: „Nu vă voi învăța nimic nou, vă voi face doar să vă readuceți aminte".

V. Alte sfaturi ale sale le privesc pe femei:

- Nu înălțați statui femeilor: nu trebuie să se arate în public, nici ele, nici imaginile lor;

- Nu dați voie caprelor să se apropie de măslini şi nici femeilor să intre în adunările publice;

- Femei! Să aveți din când în când pretenția de a fi frumoase – vi se va ierta; să nu pretindeți însă că aveți minte;

- Soția adulteră să nu fie pedepsită cu tăierea nasului ca în Egipt, ci să fie închisă împreună cu complicele ei.

VI. În domeniul oratoriei, Pitagora îndeamnă la acțiune:

- Nu deschide gura dacă nu ai de spus ceva folositor;
- Gura care ştie să păstreze o taină e o comoară;
- Să-ți placă mai mult elocvența naturală a lucrurilor decât retorica cuvintelor;
- Cuvintele nu sunt decât umbra faptelor. Făptuieşte fără să vorbeşti dar nu vorbi niciodată fără să (făptuieşti) acționezi.

De asemenea, el îndemna la cumpătare în limbaj, în utilizarea cuvintelor:

- În discursurile tale nu înveşmânta ideile mici cu cuvinte mari, pentru că nu faci bine statuii dându-i un piedestal mai bun decât ea;
- Omule de stat! Lasă retorului vorbele încâlcite şi perifrazele.

Pitagora relevă riscul vorbirii necontrolate:

„Cuvintele sunt aidoma săgeților: fie că ating ori nu ținta, odată ce le-ai aruncat, nu mai eşti stăpân pe ele. Fii arcaş prevăzător: nu trimite săgeți dacă nu ştii dinainte cât de departe vor ajunge; chibzuieşte înainte de a spune o vorbă!".

2. Contribuția lui Corax şi a elevului său Tisias

Numele lui *Corax* şi ale elevului acestuia *Tisias* sunt legate de începuturile retoricii (judiciare), ca disciplină riguroasă. Căderea tiranilor, în special a lui *Trasibul* din Sicilia (465 î.e.n.) a fost urmată de numeroase procese de revendicare a unor proprietăți imobiliare pe care şefii absoluți ai polisurilor siciliene şi le însuşiseră. De aceea, s-a afirmat că retorica sa născut din procesele de proprietate, dar la fel de bine se poate spune că ea s-a născut din libertate.[1]

Corax şi Tisias au formulat îndreptare pe care părțile trebuiau să le respecte într-un litigiu: *Cicero* notează (în „Brutus") că înainte de ce doi retori „nu se respecta nicio regulă, nicio metodă, dar se vorbea îngrijit şi cei mai mulți îşi citeau discursul."

Corax era discipolul lui *Empedocle*[2]; el a adunat într-o culegere regulile practice, însoțite de exemple, necesare în practica judiciară; acestea au fost publicate de *Tisias* într-o lucrare

[1] Olivier Reboul, *op. cit.*, p. 9.

[2] *Empedocle* este unul din primii învățați cu preocupări în domeniul artei cuvântului. Despre el se cunoaşte că a jucat un rol de seamă în politica Agrigentului; a devenit şeful fracțiunii populare, a abolit senatul, respingând tirania ce i se oferise şi a adoptat o constituție democratică (Diogene Laertius. VIII, 63-66).

intitulată „*Techne retorike*”. Era prezentată o schemă tip a planului discursului ce cuprindea, ca orientare, mai multe puncte: preambul, expoziție, mărturii, indicii, probe, insinuație, elogiul, blamul. Fiecare punct din această schemă tip era însoțit de explicații privind câteva din cauzele existente atunci.

În legătură cu cei doi retori ni s-a transmis *Dilema lui Corax*,[1] o poveste celebră (menționăm că în greceşte corax înseamnă corb):

„Un oarecare Tisias, auzind spunându-se că retorica este arta de a convinge s-a dus la Corax, pentru a se pregăti în această artă. Dar odată ce el nu a mai avut nimic de învățat, a vrut să îl frustreze pe profesorul său de banii promişi. Chemat în fața judecătorilor, Tisias, se spune, a recurs la următoarea dilemă: Corax, ce ai promis să mă înveți? – Arta de a convinge pe care tu ai vrut. – Fie, reluă Tisias: Sau m-ai învățat această artă şi atunci suferă pentru că eu te conving să nu primeşti onorariul, sau tu nu m-ai învățat şi atunci eu nu-ți datorez nimic pentru că tu nu ți-ai ținut promisiunea. Dar Corax, se spune, a ripostat la rândul său printr-o altă dilemă: - Dacă tu reuşeşti să mă convingi să nu primesc nimic, va trebui să mă plăteşti, pentru că eu mi-am ținut promisiunea şi te-am învățat. Dacă tu din contră nu reuşeşti să mă convingi, trebuie să mai iei lecții şi cu atât mai mult trebuie să mă plăteşti. În loc de verdict, judecătorii se mulțumiră să zică: - La un corb înțepcitor (răutăcios) un pui la fel” (sau mai pe româneşte, cum e turcul şi pistolul, ori ce naşte din pisică şoareci mănâncă).

3. Contribuția sofiştilor[2]

Sofiştii sunt cei dintâi profesori autentici de retorică, responsabili, în mare parte, atât de erorile, cât şi de reuşitele acestei discipline.

Termenul de *sofist* avea sensul de „învățat, savant”. Deosebit de cultivați, *sofiştii* cutreieră oraşele, dând lecții tinerilor, cu plată, inițiindu-i în practica oratorică, esențială pentru câştigarea puterii în cetate.

În centrul preocupării lor se află omul, capacitatea sa de cunoaştere, pe care ei o consideră cu totul relativă şi nesigură. Argumentarea lor era deosebit de subtilă, căutând să asigure întotdeauna succesul, chiar dacă uneori, cauza apărată nu oferea prea multe posibilități de argumentare.

---

[1] Preluată din Olivier Reboul, *op. cit.*, p. 10.
[2] W.K.C. Guthrie, *Sofiştii*, (traducere de Mihai C. Udme, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999).

Pentru *sofist*, lumea înconjurătoare nu are nici valoare în sine, ea nu există prin sine însăşi, ci numai în raport cu ființa umană care o percepe şi o judecă. De altfel, *Protagoras* unul dintre cei mai cunoscuți sofişti, va spune: „omul este măsura tuturor lucrurilor".

O asemenea gândire conduce în mod firesc la agnosticism: din moment ce nimic nu mai e sigur, înseamnă că adevărul asupra originii şi esenței acestei lumi nu mai putea fi cunoscut. Dar nu numai atât; niciun adevăr nu poate fi accesibil cunoaşterii umane, pentru că totul este doar aparență, impresie de moment a celui care percepe un fenomen.

Lecțiile lor erau urmărite de tineri cu deosebit interes; sofiştii le vorbeau despre arta elocinței, despre filozofia vieții şi lupta politică.

Aşadar, sofiştii sunt cei dintâi profesori de retorică, iar sfaturile lor erau căutate mai ales de cei tineri, care erau însetați de glorie, dorind să ajungă la conducerea cetății. Însă pentru a participa cu succes la viața politică nu e suficient să cunoşti filozofia, arta, literatura, astronomia, gramatica. Este indispensabilă capacitatea de a convinge, pe care numai retorica o poate dezvolta.

Cei mai iluştrii dintre ei sunt: *Protagoras din Abdera* (485-411 î.e.n.), *Gorgias din Leontinoi* (485-380 î.e.n.) şi *Prodicos din Keos* (360-398 î.e.n.).

Protagoras este cel mai important gânditor din mişcarea sofistă, prieten cu Pericle, Euripide şi Socrate. Ideea fundamentală a concepției sale este concentrată în maxima: „*Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor ce sunt, întrucât sunt şi a celor ce nu sunt, întrucât nu sunt*". Acuzat şi condamnat pentru impietate, Protagoras părăseşte Atena şi moare într-un naufragiu. El ar fi scris mai multe cărți: *Adevărul, Despre contraziceri, Despre zei*;

Teza potrivit căreia omul e măsura tuturor lucrurilor, constituie, în planul cunoaşterii expresia unui subiectivism şi în acelaşi timp, ea semnifică interdependența între subiect şi obiect.

Omul consideră lumea în raport cu adevărul şi cu eroarea, criteriu just în evaluarea realității, pentru că înseamnă o autoreflecție şi o conştientizare a sinelui. Este o teză de bază a umanismului ce recunoaşte că omul are capacitatea de a-şi făuri propria istorie.

Platon a înțeles cuvintele sofistului în sensul că omul poate judeca toate problemele bazându-se pe propriul său intelect, dar discipolii filozofului, pornind de la ideea că „omul este măsura tuturor lucrurilor", au ajuns la concluzia că el îşi poate justifica orice

acțiune, îşi poate stabili o ierarhie de valori singulară, ceea ce poate duce la acreditarea amoralismului şi a egoismului.

Dialectica lui Protagoras se sprijinea pe 2 teze:

- în orice problemă există două puncte de vedere opuse;

- putem face să triumfe teze mai slabă în detrimentul celei mai tari.

Pe baza acestora se putea descoperi argumente necesare pro şi contra, pentru că, neexistând un criteriu obiectiv care să ne ajute în descoperirea adevărului, tot efortul trebuie făcut pentru a demonstra că teza susținută este mai verosimilă ca cea a adversarului.

Cu prilejul redactării legilor oraşului sicilian *Turia*, Protagoras a enunțat un concept modern şi îndrăzneț: pedeapsa este un mijloc social preventiv de intimidare a potențialilor infractori şi nu unul de răzbunare împotriva făptuitorului.

Protagoras este un ateu, refuzând să discute existența zeilor din cauza unor obstacole insurmontabile: „în ceea ce-i priveşte pe zei, nu sunt în măsură să ştiu dacă există, căci multe ne împiedică să ştim, de pildă, faptul că nu ni se dezvăluie şi scurtimea vieții."

Această concepție i-a atras condamnarea pentru impietate şi, după cum spuneam, şi-a găsit moartea încercând să scape de execuție.

Protagoras este considerat ca primul om de cultură care s-a ocupat de gramatică; este şi fondatorul euristicii – cea care a existat înaintea dialecticii.

Gorgias din Leontinoi (485-380 î.e.n.) a fost profesorul marelui istoric Tucidide; venerat în oraşul natal, unde s-au bătut monede cu chipul lui, Gorgias s-a stabilit spre sfârşitul vieții la Atena, în care a trăit până la vârsta de 105 ani. A fost un mare filozof şi retor. Tezele gândirii sale sunt următoarele:

- nu există nimic;

- dacă ar exista ceva nu ar putea fi cunoscut;

- dacă ar exista şi ar putea fi cunoscut, cunoaşterea n-ar putea fi comunicată, deoarece cuvântul este un semn cu totul deosebit de lucrul pe care îl semnifică; aceeaşi reprezentare nu poate fi în două minți diferite.

El ar fi scris o lucrare *Despre natură* şi mai multe discursuri printre care un *Elogiu al Elenei*.

Gorgias apare în momentul constituirii prozei artistice. Pentru el retorica este menită să convingă, iar poezia să creeze iluzii, să determine instalarea unei stări ireale, miraculoase.

Credința sa este că *vorbele au o putere magică şi prin cuvânt pot fi stăpâniți oamenii*.

Oratorul poate vorbi convingător despre orice, respectând concordanța dintre sens şi forma cuvântului (*to prepon*), utilizând antiteza şi simetria.

Retorul stabileşte trei tipuri de discursuri:

- discursuri publice (elocința din tribunale şi din adunări);
- dispute filozofice;
- discursuri ştiințifice (pe subiecte din natură).

Gorgias, ca şi ceilalți sofişti, nu se mulțumea să predea elevilor numai cunoştințe generale despre elocință, ci căuta să le formeze gustul, să-i familiarizeze cu metode şi procedee valabile pentru toate tipurile de discurs, în scopul de a-i face capabili să susțină sau să combată la fel de bine aceeaşi teză.

Momentul apariției lui *Gorgias* este cel în care proza prinde să se constituie, desprinzându-se de particularitățile prozatorilor ionieni şi ale tragicilor. În acest sens, Gorgias şi Tucidide îşi aduc o contribuție de valoare.

Limba lui Gorgias este limba antică, deosebită totuşi de limba vorbită. Vocabularul lui abundă în termeni arhaizanți şi expresii poetice.

Față de elocvența bărbătească a începuturilor, şcoala lui Gorgias putea fi considerată o corupătoare a bunelor tradiții. Este motivul pentru care Socrate s-a declarat adversarul unui asemenea mod de utilizare a tehnicii persuasive, punând mai presus de orice adevărul.

S-a păstrat din discursurile lui Gorgias un exemplu nemuritor de elocință „*Elogiul Elenei*", prototipul femeii fatale, *casus belli*, pentru greci.

Cum poate fi ea iertată pentru nenorocirile pe care le-a provocat compatrioților săi?

Oratorul enumeră cauzele posibile ale răpirii produs prin forță sau prin persuasiune sau a căzut pradă dorinței.

În nici unul din aceste cazuri Elena nu a putut dispune în mod liber de voința ei. Insistând asupra răpirii cu ajutorul puterii de convingere datorate elocinței, Gorgias face un adevărat elogiu al acestei arte: „discursul este un tiran atotputernic; cuvântul un minuscul element material, complet invizibil, duce la desăvârşire operele divine; căci verbul poate face să înceteze teama, să risipească suferința, să trezească bucuria, să sporească mila."

Remarcăm, ca trăsături dominante ale gândirii sofiştilor, agnosticismul şi relativismul pragmatic. Dacă omul e măsura tuturor lucrurilor, însemnă că fiecare posedă un adevăr al său şi

toate sunt valabile, că toate valorile noastre estetice şi morale sunt nişte convenţii, fapt ce determină importanța retoricii în stabilirea unei ierarhii axiologice.

Dacă nimic nu există sau nu poate fi cunoscut ori comunicat, înseamnă că elocința este atotputernică, iar cuvântul nu se mai supune nici unei determinări exterioare.

Acesta este legătura intimă între gândirea sofiştilor şi modul de abordare a retoricii, propriu acestora.

Scopul acestei retorici nu este acela de a descoperii adevărul, ci de a domina cu ajutorul cuvântului, ea nu este destinată cunoaşterii ci puterii.

În dialogul lui Platon – Gogias mărturiseşte:

„Mi s-a întâmplat adesea să însoțesc pe fratele meu, sau alți medici la câțiva bolnavi care refuzau un drog sau nu se lăsau operați. Şi acolo unde insistențele medicului rămâneau în van, eu convingeam bolnavul prin singura artă a retoricii!"

Şi adaugă că între un medic şi un retor, pe acesta din urmă îl alege poporul ca medic dacă retorul vrea. Remarcăm – zice Oliver Reboul – că dacă medici ar avea o mai bună formație retorică, retorii ar avea mai puține şanse să se amestece în medicină.[1]

Prodicos din Keos (460-398 î.e.n.) a fost elevul lui Protagoras şi s-a bucurat de admirația lui *Socrate*. Ca sol, a făcut multe călătorii la Atena, ținând cu aceste ocazii conferințe care au avut mult succes printre intelectualii vremii.

Cercetările sale se referă la domeniile fizicii, religiei şi moralei. El, poate fi considerat fondatorul sinonimiei pentru că a studiat sensurile şi nuanțele de sens apropiate ale cuvintelor, lucru important în definirea termenilor şi semnificațiilor acestora, la care ținea atât de mult Socrate.

Prodicos se considera „filozof al naturii şi sofist", iar opinia sa era aceea că binele şi răul sunt relative: ceea ce e bine pentru unul nu este bine pentru celalalt şi viceversa.

Ca şi Protagoras, Prodicos este ateu; el îi consideră pe zei simple denumiri pe care oamenii le dau unor elemente utile ale vieții: „Demeter" pentru pâine, „Dionisos" pentru vin, „Poseidon" pentru apă, aşa încât, după opinia sa, zeii nu există.

Prin urmare, teza „omul – măsura tuturor lucrurilor" este aplicată aici pe deplin, zeii nefiind altceva decât nişte creații ale imaginației umane. Prodicos, ar fi scris un tratat *Despre natură*,

[1] Olivier Reboul, *op. cit.*, p. 13.

care s-a pierdut. Dintr-o altă lucrare „*Despre Heracles*” a rămas un fragment, transcris de Xenofon în lucrarea *Amintiri despre Socrate*.

Tânărul Heracles, lipsit de experiența vieții, este pus în fața unei alegeri; el întâlneşte două femei, *Virtutea şi Desfrâul*, care încearcă să-l atragă fiecare pe drumul său.

Deci, în spiritul concepției sofiştilor, Prodicos crede că omul poate să-şi aleagă singur destinul şi să-şi construiască propria istorie prin voința sa.

Heracles, ascultă argumentele celor două femei; în cele din urmă prevalează valorile morale, atât de dragi elenilor: „*Fără muncă şi statornicie, zeii nu hărăzesc nimic frumos şi cinstit oamenilor... Dacă vrei ca toată Grecia să-i admire virtutea, trebuie să încerci să fii de folos întregii Grecii; dacă vrei ca pământul să-ți dea cu hărnicie roadele sale, trebuie să-l munceşti”.*

Cea mai importantă contribuție a sofiştilor la dezvoltarea retoricii ca disciplină constă tocmai în această concepție despre atotputernicia omului şi a judecății sale individuale asupra lumii. Pentru a-şi susține adevărul propriu, sofiştii îi pun la dispoziție omului o tehnică a argumentării, o ştiință care va fi dedicată în întregime convingerii interlocutorului, auditoriului.

Retorica devine, grație sofiştilor, un instrument de cunoaştere şi autocunoaştere interdisciplinar.

Tradiții obscure, legi şi obiceiuri strămoşeşti, sunt acum cercetate cu îndrăzneală stârnind proteste şi sentimente de revoltă în rândurile celor mai în vârstă, dar mai ales printre guvernanți.

Sofiştii pun mai presus decât vechile obiceiuri şi tradiții arta reflexiei şi raționamentului – care este dialectica – şi arta elocinței, retorica.

Atenienii învață de la ei că pentru a guverna statul nu e suficient să respecți tradițiile; este nevoie de o tehnică a argumentării, de o ştiință a persuasiunii cu care să poți subjuga voințele concetățenilor tăi. Cine nu este stăpân pe regulile acestei discipline nu va putea domina nici peste cetate, dar nici peste membrii familiei sale.

Sofiştii care învățau că se poate demonstra şi convinge orice, şi ceea ce este adevărat şi ceea ce este fals, şi care mai luau şi bani pentru lecțiile lor (sume fabuloase de 100 mine pe zi), au dăunat retoricii. Scopul retoricii lor nu era de a găsi adevărul ci de a domina prin cuvânt. Ei au fost combătuți chiar de contemporani.

Astfel, *Isocrate* (436-338 î.e.n.) profesor de retorică, susținea că retorul trebuie să se despartă de sofist şi că el trebuie să fie un profesor de virtute, iar cel care îşi adaptează discursul la

orice situație este un poet nu retor. Arta discursului este să dea tinerilor o formație morală şi cuvântul cel mai potrivit este cel ce exprimă o gândire dreaptă.

Socrate şi Platon au reproşat retoricii, în primul rând, calitatea ei de ştiință, pentru că nu are un domeniu propriu de cercetare şi se preocupă nu de teze, ci de ipoteze. În al doilea rând, spuneau că retorica constituie doar o rutină. Platon ridiculiza pretențiile retorilor de a fi capabili să transmită unui om toate cunoştințele utile de care au nevoie în viața de toate zilele. Cel mai important reproş a fost că prin pretențiile retoricii de a asigura succesul oricăreia din tezele cu care se confruntă, indiferent dacă sunt drepte sau nedrepte, adevărate sau false, retorica încalcă legile morale şi pregăteşte demagogi care pun interesele personale deasupra intereselor statului. În plus, retorica mai era acuzată că încalcă teritoriul filozofiei – considerată atunci ştiința ştiințelor.

Datorită faptului că ideile sofiştilor îi făceau pe omeni să se îndoiască de justețea vechilor legi şi obiceiuri, răspândind prin cetate ateismul şi scepticismul, mulți dintre ei au fost prigoniți şi exilați, iar cărțile lor arse, cum s-a întâmplat cu cele al lui Protagoras.

Totuşi influența sofiştilor asupra mentalității oamenilor a fost imensă; de la ei individul a învățat să pună totul sub semnul îndoielii, să pună totul în balanța cugetării pentru a afla adevărul.

Totodată, ei au fost primii pedagogi, iar obiectul educației lor a fost nobil: a forma oameni capabili de a guverna cetatea.

4. Contribuția lui Platon şi Aristotel

Platon (427-347 î.e.n.) a fost în primul rând un mare filozof şi gânditor al antichității şi doar într-o anumită măsură retor. Dar, ne oprim puțin asupra lui pentru „*bogăția retorică*” de care a dat dovadă în scrierile sale.

Numele său adevărat era Arstocles, Platon fiind o poreclă, însemnând cel „lat”, „întins”, datorită aspectului său fizic. După tată se trăgea dintr-un rege, iar după mama, se înrudea cu *Solon*, unul din cei 7 înțelepți ai Greciei şi mare legiuitor.

Căutând să deprindă măiestria cuvântului, *Platon* s-a îndreptat spre *Socrate*, înțeleptul atât de original, care trăia în mijlocul cetății „*vorbind unora şi altora, întrebându-i, punându-i în încurcătură, trezindu-le neliniştea şi nesiguranța*”.

El era expresia cea mai desăvârşită a acestei arte, pe care o folosea în scop pedagogic şi purificator totodată, pentru aflarea drumului spre virtute şi înțelepciune.

Se spune că la vârsta de 20 de ani, când l-a cunoscut pe Socrate, Platon, uimit de arta discuției, a controversei pe care o stăpânea acesta, şi-a ars toate producțiile literare anterioare şi nu şi-a mai părăsit maestrul până la moartea acestuia. Prin arta dialogului, printr-un ansamblu de procedee logice, îndeosebi prin inducție, Socrate s-a străduit să definească o serie de concepte de bază ale istoriei culturii, cum ar fi Binele, Frumosul, Adevărul etc. Geniile acestor doi filozofi – de la primul nu ne-a rămas nimic scris, în schimb de la *Platon* s-a păstrat întreaga operă, care prezintă şi ideile filozofice ale lui Socrate, aflat mereu în prim planul dialogurilor platoniciene -, geniile lor, spuneam, s-au împletit atât de strâns încât, toată ascuțimea critică a câtorva veacuri de analiză filozofică, plus erudiția şi sensibilitatea de interpretare a filozofilor din veacul al XIX – lea nu au fost în stare să le despartă.

Când Socrate a murit, Palton avea douăzeci şi opt de ani. El pleacă din Atena, poate şi din teama de a nu fi urmărit şi lovit ca discipol al celui care fusese osândit să bea cucută. A călătorit prin lume 12 ani. La Megara l-a întâlnit pe *Euclid*, filozoful, alt discipol al lui Socrate, (care a trăit între 450-380 î.e.n.).

La Cyrene l-a cunoscut pe matematicianul Theodoros, în Sicilia este oaspetele tiranului Dionysos. Călătoreşte în Egipt pentru a se iniția în vechea înțelepciune a preoților egipteni.

La patruzeci de ani se întoarce la Atena, cumpără un teren în grădinile lui Akademos, unde întemeiază viitoarea „Academie". Din câte ştim, şcoala avea săli de cursuri, bibliotecă, un templu consacrat muzelor (*museion*), locuințe (un adevărat campus universitar).

Printre profesori se număra *Aristotel* care preda retorica. Timp de treizeci de ani, Platon se află în fruntea acestei şcoli.

De obicei, dialogurile platoniciene sunt grupate în trei categorii:

I. Dialoguri de tinerețe: *Hippias Minor, Hippias Maior, Protagoras, Ion, Apărarea lui Socrate, Criton, Alcibiade, Charmide, Laches, Lysis, Eutiphron, Cartea I (Thrasimachos) din viitoarea Republică şi Gorgias (sau despre retorică);*

II. Dialoguri de maturitate: *Menexen, Menon, Euthidem, Crathyl, Banchetul, Phaidon, Statul, Republica, Phaidros*;

III. Dialoguri de bătrânețe: *Parmenide, Theetet, Sofistul, Politicul, Omul politic, Timaios, Critias* (neîncheiat)*, Philebos, Legile* (neîncheiat).

Aceste trei categorii de dialoguri sunt tot atâtea etape în evoluția filozofiei lui Platon. Pentru marele filozof lumea perceptibilă este într-o continuă schimbare şi de aceea asupra ei nu putem avea decât *o opinie, o părere (doxa)*, care este subiectivă, bazată pe senzații şi percepții.

Dincolo de această lume iluzorie, trecătoare, există o altă lume, a ideilor – spune Platon -, eternă şi imuabilă, ce constituie adevărata existență. Ideile întruchipează perfecțiunea, veşnic aceeaşi, iar lucrurile nu sunt decât copii ale ideilor. Aceste idei se află în suflet, care fiind etern, la rândul său, ca şi ideile, îşi aduce aminte de ele, cunoaşterea nefiind altceva decât o reminiscență, o reamintire a ideilor primordiale.

Ideile sunt modele, prototipuri eterne ale unor concepte abstracte. În ierarhia ideilor, primul loc îl ocupă ideea de Bine, care înalță sufletul. După *Platon* e mai bine să înduri o nedreptate decât să o faci. Răul şi nedreptatea sunt boli pentru suflet, dar scopul filozofiei este tocmai de a-l conduce pe om în lumea ideilor.

Societatea perfectă imaginată de *Platon* (în Republica) trebuie să aibă în vârful piramidei sociale pe filozofi, apoi militarii şi, în sfârşit, la bază, pe cei ce muncesc.

Pentru *Platon* retorica nu este o ştiință, deoarece operează cu verosimilul, cu plauzibilul şi probabilul.

Şi Socrate şi Platon erau adepții unei ştiințe specializate. Ei considerau retorica o „rutină", care nu poate face omul mai elocvent – niciun retor nu a fost un mare orator (acestei obiecții i se opunea replica lui Isocrate: „gresia nu taie dar face ca secera să taie").

Un punct în defavoarea retoricii îl constituia pretenția de a asigura succesul oricărei teze, indiferent de dreptate şi adevăr. Retorii contraargumentau spunând că nu există o dreptate absolută, ci numai cea care se obține, iar susținerea în mod succesiv a unei poziții pro şi contra în aceeaşi cauză avea rolul de a descoperi care sunt argumentele adversarului, spre a-l putea învinge mai uşor.

Totuşi Platon admite un anumit tip de retorică, pusă în slujba filozofiei, acea bazată pe dialectică, pe stăpânire a tehnicii de definire adecvată a fiecărui lucru.

În dialogul *Gorgias (Despre retorică),* Platon îl înfățişează pe Socrate în controversă cu sofistul, apărător al principiilor retoricii. La început, prefăcându-se neştiutor, Socrate îi cere lui Gorgias să definească ce este retorica; „ea este puterea de a persuda cu ajutorul discursului", este, deci, creatoare de persuasiune. Atunci Socrate pune o întrebare esențială pentru

destinul acestei discipline: oare este ea competentă cu privire la lucrurile de care vrea să ne convingă?

Sofistul recurge la exemple, spunându-i: ştii bine că zidurile interioare ale Atenei, ca şi construirea portului se datorează în mare parte sfaturilor lui Temistocle şi ale lui Pericle. Oare ei trebuiau să fie zidari să realizeze aceste lucruri?

Răspunsul lui este de o mare subtilitate şi de o actualitate uimitoare; mai ales în politică, dar şi în management, în general, cel care decide este un nespecialist, un „retor", cu o viziune globală asupra problemelor şi care posedă tehnica persuasivității, adică ştie să asculte părerea specialiştilor şi să se facă la rândul său ascultat.

Restul dialogului, definitoriu pentru poziția lui Platon, de respingere a retoricii, este în general o critică a disciplinei. După el, retorica e față de justiție ceea ce e bucătăria față de medicină; neavând nevoie să cunoască în mod deplin, cu profesionalism, lucrurile despre care se vorbeşte, ea se aseamănă unui ignorant vorbind altor ignoranți. Filozoful nu acordă limbajului aceeaşi importanță pe care i-o acordau sofiştii şi Isocrate, valoarea sa fiind doar aceea de instrument al gândirii aflate în sfera „ideilor", a adevărului. Retorica ignoră adevărul, fiindcă îi lipseşte ştiința justiției, singura ce dă putere şi fericire oamenilor.

În dialogul său despre retorică (*Gorgias),* Platon se ridică împotriva pledoariilor bazate pe linguşire, împotriva celor ce susțin lucruri nedrepte. El spune că este mai preferabil să mori decât invocând lucruri nedrepte sau neadevărate.

În timp ce la Platon realitatea era umbra unor principii absolute, a ideilor eterne, *Aristotel* considera că realitatea este întruchipată în lucrurile existente deja în mod individual. N-are rost să dublăm această realitate, presupunând că există alta deasupra ei, alcătuită din tipare eterne. Esența este în lucruri, universalul nu există alături şi separat de lumea contingentă. Meritul lui constă şi în fixarea anumitor concepte filozofice: materie, formă, act, substanță; acesta din urmă fiind individuală (o statuie, de exemplu), ea e alcătuită din materie (arama) şi formă (chipul sculptat de artist).

Artistotel este întemeietorul ştiinței logicii; el a dat gândirii ştiințifice o metodă: silogismul, un instrument indispensabil în demersul rațional, mai precis al raționamentelor prin care gândirea umană poate ajunge la adevărata natură a lucrurilor.

În ceea ce priveşte sufletul omului, acesta este o „entelehie", un act al corpului. La naştere, el este ca o *tabula rasa* în care se imprimă apoi experiența vieții.

Aristotel studiază omul ca *zoon politikon*, ca animal politic, prezența sa în activitatea politică fiind caracterizată de morală, iar scopul acestei activități fiind fericirea individuală şi socială.

Orice activitate – spunea Aristotel – are un scop. Dar scopul care trebuie urmărit este *binele* pentru că numai el procură fericirea. Supremul bine este exercitarea rațiunii, ceea ce înseamnă practicarea ştiinței, artei, prudenței, înțelepciunii, prieteniei. Toate valorile sunt întrupate într-una singură: *virtutea*. Virtutea superioară este justiția, deci supunerea legii.

Aristotel mai spunea că sunt trei forme de guvernare care prezintă riscul unei degenerări: monarhia în tiranie, aristocrația în oligarhie, democrația în demagogie. Cea mai bună formă de guvernare este cea care se adaptează condițiilor istorice respective şi firii oamenilor.[1]

Cele mai importante opere ale lui Aristotel sunt: *Organon, Retorica, Poetica, Etica nicomahică, Despre suflet.*

Dacă platonismul provocase o ruptură între retorică şi filozofie, Aristotel va încerca să repare această deficiență în conceperea celor două arte definitorii pentru om ca ființă rațională şi vorbitoare, reabilitând retorica fără a dăuna filozofiei.

Mai întâi, el delimitează domeniul retoricii, care cuprinde discursul judiciar, discursul politic şi cel epidictic – cele trei genuri ale discursului pe care romanii le vor numi: *genus judiciale, genus deliberativum et genus demonstrativum*.

Apoi, el dă retoricii o definiție mai adecvată, deşi mai modestă: ea nu mai este „arta de a convinge pe oricine", ci arta „de a descoperi tot ceea ce un caz dat conține ca potențial persuasiv".

La fel medicina care nu înseamnă vindecare sigură, ci constă în a oferi bolnavului toate şansele de a se vindeca.

Obiectul retoricii este convingerea auditoriului pornind de la verosimil.

Retorica e necesară pentru că adevărul şi dreptatea având mai multă forță naturală decât contrariile lor, ar fi o greşeală de neiertat din partea avocatului să nu fie în stare să le asigure triumful.

---

[1] Una din afirmațiile celebre ale lui *Aristotel* este: „Mulțumesc zeilor că m-am născut grec şi nu barbar, liber şi nu sclav, bărbat şi nu femeie".

Concepții asemănătoare privind superioritatea bărbatului asupra femeii, caracteristice nu numai antichității, au şi alți gânditori. *Xenofon* de pildă, spunea că „femeia trebuie să vadă cât mai puțin, să audă cât mai puțin, să pună cât mai puține întrebări, să aibă grijă de casă şi să dea ascultare soțului", iar *Sofocle* considera că: „podoaba cea mai de preț a femeii este să tacă, iar viața unui bărbat valorează mai mult ca viața a o mie de femei".

Pitagora mergea chiar mai departe: „există un principiu bun, care a creat ordinea, lumina şi bărbatul; există şi un principiu rău, care a creat haosul, tenebrele şi femeia".

Mai mult, acesta trebuie să poată argumenta şi *pro şi contra*, spre a devansa argumentele adversarului.

Apoi, retorica este necesară, afirmă Aristotel, pentru că ar fi nedemn pentru un bărbat să nu fie în stare să se apere cu ajutorul cuvântului, armă proprie numai omului.

„Retorica – afirmă Aristotel – este o antistrofă a dialecticii, într-un cuvânt, reversul acesteia. În timp ce dialectica este tehnica discuțiilor, un îndreptar în arta conversației şi a argumentării, retorica este tehnica discursurilor *(techne ton logon)*. În acest fel, ea poate fi considerată o ramură a dialecticii, fiindcă amândouă urmăresc să obțină prin cuvântare o convingere (pithanon), să persuadeze auditoriul, fiecare însă cu mijloace proprii.

Dialectica apelează la silogism şi inducție, retorica la pasiunile auditoriului, spune Aristotel. Scopul său este să extindă cercetarea în domeniul opinabilului – valori, credințe, aparențe, verosimil.

El spune că mijloacele cum sunt *capatio bene volentiae* şi chiar seducția prin forma artistică a discursului, nu sunt decât „necesare" şi nu „onorabile". În partea a III-a a lucrării sale există un pasaj semnificativ pentru destinul Retoricii. „În justiție n-ar trebui să recurgem decât la fapte şi probe evidente pentru a obține decizia judecătorului, dar din cauza inperfecției morale a acestuia, mijloacele retorice devin un rău necesar".

Aristotel spune că retorica trebuie să se sprijine pe psihologie: „câte feluri de suflete, atâtea feluri de discursuri trebuie să existe şi oratorul trebuie să ştie la ce oameni se va potrivi un anumit fel de discurs. Psihologia oratorului îl va învăța să discearnă cazul în care va trebui să vorbească sau să tacă, să fie concis, vehement sau înduioşător".

Meritul lui Aristotel este ca i-a dat retoricii un sistem coerent de gândire. Retorica presupune un studiu logic, o argumentare temeinică, cunoaşterea psihologiei şi a caracterelor, o stilistică, toate legate între ele prin reflexia filozofică. Tocmai această reflecție permite să integrăm retorica în sistemul de cunoştințe, adică în cultură.

Aristotel considera că retorica are trei izvoare: judiciar, literar şi filozofic care se împletesc armonios. Dacă la sofişti retorica domină filozofia, la Aristotel, filozofia domină retorica.

5. Contribuția lui Demostene

Demostene, care a trăit în aceeaşi perioadă cu Aristotel (384-322 î.e.n.); a fost cel mai mare orator al Greciei antice şi unul

din cei mai de seamă oratori ai tuturor timpurilor. Dar, spre deosebire de Aristotel, care a trăit în prejma lui Filip al II-lea, regele Macedoniei şi al fiului acestuia, Alexandru cel Mare, căruia i-a fost profesor, Demostene s-a ridicat cu deosebită energie împotriva acestora, mobilizând poporul atenian contra agresorilor macedoneni.

Demostene s-a născut în *demosul Paiania* din Atica, fiind fiul unui bogat armurier. Tatăl său moare când el are 7 ani şi rămâne în grija unor tutori care îi vor fura averea.

Studiază la Academia lui *Platon* şi ia lecții de la *Euclid* din Megara.[1] Pentru a-i da în judecată pe tutori, să-şi recupereze bunurile, se pregăteşte trei ani cu oratorul *Isaios*, reputat pentru cunoaşterea dreptului şi pentru succesele lui juridice.

Cariera politică a lui Demostene a fost strălucită, dar totodată sinuoasă. Ea este marcată permanent de eforturile grecilor de a face față amenințărilor macedonenilor. În prima perioadă a activității sale politice (351-340 î.e.n.), în calitate de şef al opoziției, combate partidul aflat la putere şi se străduieşte să-i mobilizeze pe greci împotriva lui Filip. Din această perioadă datează marile discursuri politice, Filipicele (Philippikos) şi Olintienale (Olynthiokoi).

În cea de-a doua perioadă (340-338 î.e.n.), ca şef al partidului aflat la putere pregăteşte lupa împotriva lui Filip. Timp de paisprezece ani Filip nu putut să facă un pas fără a se găsi în fața lui Demostene. Proiectele lui abia concepute, erau denunțate Greciei de la tribuna politică de marele patriot atenian.[2]

În perioada următoare, după lupta de la Cheroneea (388 î.e.n.) unde alianța tebano-ateniană este înfrântă, Demostene, învins, se ocupă în special cu combaterea atacurilor adversarilor săi (în special a lui Eschine). După afacerea Herpal, acuzat de corupție şi condamnat la o amendă peste puterile lui este obligat să se exileze. Revine în Atena, fiind chemat printr-un decret al poporului şi reîntoarcerea lui este un adevărat triumf (323 î.e.n.). Însă, în anul următor (322 î.e.n.) armata ateniană a fost zdrobită la *Crannon*, de succesorul lui Alexandru cel Mare, Antipatros, şi toată Atica căzu în mâinile macedonenilor. Demostene urmărit de învingători, s-a refugiat în insula *Calauria*, adăpostindu-se în templul lui *Poseidon*, unde se sinucide[3] (avea 62 de ani).

---

[1] Gheorghe Adamescu, *Curs de retorică*, Editura librăriei „Steinberg", Bucureşti, 1899, p. 161.
[2] *Ibidem*, p. 162.
[3] Andrei Marin, *Biografia lui Demostene, în Demostene, Eschine, Licurg, pagini alese din oratorii greci*, Editura pentru literatură, 1969, p. 7-8.

După moartea lui, în Grecia îngenuncheată, elocvența a început să lâncezească, ceea ce l-a determinat pe *Cicero* să remarce că ulterior în Grecia n-a mai fost nici un orator demn de acest nume.

5.1. Demostene – mare orator

Demostene reprezintă un exemplu grăitor că oratoria se dobândeşte prin muncă, şi ea nu este doar un dar natural. La început nu a avut succes; de la tribuna politică a fost respins cu huiduieli în două rânduri[1]. Ca să ajungă orator a făcut eforturi supraomeneşti, care au rămas exemple peste veacuri. *Plutarh*, marele istoric, povesteşte că pentru a-şi corija defectele de vorbire lua pietricele în gură; pentru a elimina ticul nervos de ridicare a umărului, îşi agăța o sabie de gât, care îl înțepa la orice atingere; pentru că vorbea încet şi pentru a se obişnui cu zgomotul mulțimii, îşi declama discursurile în fața mării; pentru a putea studia în linişte se ascundea într-o peşteră; pe Tucidide vechiul istoric l-a studiat până la epuizare. Şi la 25 de ani şi-a încercat din nou puterile, acum a avut succes. De aici încolo avea să triumfe întotdeauna în fața altor oratori şi va deveni unul din cei mai mari oratori ai lumii.

Discursurile lui nu erau un joc de figuri de stil, o broderie de argumente şi contraargumente, dar *cuvintele lui aveau forță şi vehemență, erau impetuoase, demne*. Îl caracteriza o mare energie în gândire care reuşea să încălzească inimile şi să mobilizeze la acțiune. Îşi pregătea auditoriul cu o frază sau două şi apoi ataca în plin subiectul care îl preocupa.

Celebrul scriitor şi prelat francez, precursor al umanismului, autor al „Aventurilor lui Telemac" şi al „Dialogurilor asupra elocvenței", *Fenleon* scrie: „Demostene pare a se depăşi pe sine însuşi, nu vede decât patria. Nu caută frumosul, dar o face fără măcar să se gândească. El este deasupra admirației... El tună şi fulgeră; este un torent care ia cu el totul... Nu se ocupă decât de Filip, care spune totul. Sunt cucerit de aceşti doi oratori (Demostene şi Cicero). Dar trebuie să mărturisesc: sunt mai puțin impresionat de arta infinită şi de magnifica elocvență a lui *Cicero* decât de măreața simplitate a lui Demostene".[2]

5.2. Discursurile politice

---

[1] Gheorghe Adamescu, *op. cit.,* p. 161.

[2] Fenelon, Dialogue sur l'eloquence, în Cristu Negoescu, *Retorica şi stilisticele*, Bucureşti, Editura librăriei „Steinberg", 1896, p. 294.

Discursurile politice ale lui Demostene – cele trei „*filipice*" (de la Filip) şi tot atâtea „*olintiene*" (de la Olint) – cetate grecească, ca şi cel asupra situației din *Chersones* (o altă cetate grecească), sunt îndreptate împotriva celui mai mare duşman de atunci al Atenei, regele Filip al II-lea al Macedoniei. Prin aceste discursuri, celebre prin conținutul lor, Demostene dorea să trezească un popor celebru la rândul său, pentru spiritul său de dreptate, umanism, de cultură, dar care începuse să degenereze. Marele orator încearcă să conştiintizeze atenienii împotriva indolenței şi venalității; el le reproşa că pactizau cu duşmanul, că îşi trădează patria. (Timp de 14 ani Demostene s-a opus macedonenilor).

5.3. Discursurile juridice

Demostene a fost nu numai un mare orator şi conducător politic, ci şi un jurist de seamă al Atenei. S-au păstrat patru discursuri judiciare: *Împotriva legii lui Leptines, Împotriva lui Midias, Asupra ambasadei necredincioase şi Pentru coroană*.

În discursul împotriva legii lui Leptines[1], Demostene critică această lege(care reglementa serviciile publice în sarcina cetățenilor leiterghii) pentru că loveşte în suveranitatea poporului, că este contrară onoarei cetății; ea încalcă angajamentele contractate şi că este nepolitică, fiindcă va descuraja pe cei mai buni cetățeni. Iată ce spune printre altele marele orator: „*Dacă voi veți abroga legea, aşa cum va sfătuim noi, oamenii demni vor continua să se bucure de drepturile acordate de voi..., iar dacă voi veți vota legea – dee zeii să nu faceți una ca asta – cei buni vor suferi din pricina celor răi, iar cei nedemni vor fi pentru cei buni izvor de nenorociri, fără ca ei să sufere vre-o pedeapsă, şi contrar celor ce v-am spus adineauri, cetatea voastră va arăta în fața tuturor că este nesinceră, invidioasă şi necinstită*."

Discursul împotriva lui Midias[2]*,* este prilejuit de conflictul dintre Demostene şi adversarul său de o viață Midias, în timpul reprezentației teatrale ocazionate de serbările Dionysiace din anul 348 î.e.n. Demostene a fost pălmuit de Midias în fața spectatorilor care l-au huiduit pe agresor. Marele orator l-a acuzat pe Midias de sacrilegiu față de serbare, în Adunarea poporului, şi acesta l-a declarat ciumat.

Pentru a obține satisfacție completă Demostene s-a adresat tribunalului heliaştilor, însă ulterior, şi-a retras plângerea; discursul a rămas scris.

---

[1] A se vedea Demostene, *op. cit.*, p. 149-167.
[2] *Ibidem*, p. 163-176.

Sub numele de *Discursul asupra ambasadei necredincioase*[1] *(343 î.e.n.)* este cunoscut cel rostit împotriva adversarului său *Eschine* şi el un mare orator, care a fost acuzat că în calitate de ambasador al atenienilor pentru a încheia pace cu Filip, şi-a încălcat îndatoririle trădând patria. Acesta era învinuit că prin sfaturile date poporului înlesnise invadarea Greciei de către *Filip*, iar macedonenii ajunseră aproape de zidurile Atenei.

Demostene îl consideră pe Eschine vinovat pentru că „*atât timp cât a durat misiunea sa, a lucrat împotriva legilor, a decretelor, a dreptății*." Portretul acuzatului făcut cu destulă violență, pe măsura simplității stilului oratorului. „*Şi individul asta spurcat, având pe conştiință asemenea fapte, va îndrăzni să vă privească pe voi în față? Şi cu vocea lui răsunătoare vă va vorbi îndată despre viața dusă de el; mă cuprinde scârba față de viața lui! Aceşti judecători nu ştiu ei oare... că în copilăria ta, te învârteai la sărbătorile bahice printre cetele de beți? Că mai târziu ai avut sarcina de grefier fiind la ordinele magistraților şi că săvârşeai fapte necinstite în schimbul a două sau trei drahme?...*"

Adresându-se judecătorilor, în final, Demostene spune: „*achitându-l pe Eschine nu rezultă pentru voi niciun folos; dimpotrivă, prin pedepsirea lui, voi trebuie să dați exemplu nu numai cetățenilor voştri, ci tuturor grecilor*".

Discursul pentru coroană[2] este rostit tot împotriva lui Eschine, care, invidios că s-a propus acordarea unei *coroane de aur lui Demostene* pentru virtutea lui şi pentru ca el să nu înceteze ca prin faptele şi acțiunile sale să contribuie la binele cetății, a acționat în judecată pe autorul propunerii *Ctesifon*.

Procesul, judecat de tribunalul heliaştilor, a fost pierdut de Eschine şi Demostene care a rostit un discurs, *considerat o capodoperă a elocinței antice*, şi-a primit coroana, iar acuzatorul, amendat cu 1000 de drahme, s-a exilat în Rhodos, unde a deschis o şcoală de retorică.

Demostene arată că Filip i-a înşelat pe atenieni prin mijlocirea unor oameni ca Eschine şi adresându-se acestuia spune: „*Eu şi împreună cu mine toți aceşti cetățeni te numim pe tine Eschine, un om plătit altă dată de Filip şi acum de Alexandru. Dacă nu crezi întreabă-i; sau mai bine îi voi întreba eu pentru tine... Se cuvenea oare Eschine, ca cetatea noastră să renunțe la mândria ei pentru ca ... să ajuți pe Filip să dobândească dominația asupra grecilor şi să distrugă gloria şi drepturile strămoşilor?*" Şi discursul continuă în acelaşi stil, oratorul adresându-se lui Eschine

[1] *Ibidem* p. 177-193.
[2] *Ibidem,* p. 196-230.

cu întrebări la care răspunde tot el. Demostene aminteşte că atenienii în toate timpurile înfruntând primejdiile, au luptat pentru întâietate, onoare şi glorie şi că în timpul lui Filip ei, toți grecii au trebuit să îndure greutăți şi umilințe. Pentru a îndepărta acuzația care îi era adusă că nu merită o asemenea răsplată, marele orator uită de modestie şi afirmă: „*Cetatea Eschine, datorită mie a pus la cale şi a săvârşit nenumărate acțiuni mărețe şi importante pe care le are încă vii în minte*."

6. Contribuția lui Cicero

Marcus Tullius Cicero (106-43 î.e.n.) a fost cel mai de seamă orator al Romei antice şi chiar al lumii, un titan al promovării şi afirmării retoricii. Niciun studiu în materie nu poate face abstracție de activitatea şi opera sa.[1]

A studiat cu pasiune filozofia, istoria şi dreptul, inclusiv în şcolile din Atena şi Insula Rhodos, cu cei mai renumiți profesori şi jurisconsulți ai vremii. S-a îngrijit de vocea şi dicția sa, şi-a cultivat limbajul şi gestica cu scopul de a deveni avocat, orator şi om politic renumit. A reuşit cu prisosință.

Se povesteşte că în insula *Rhodos*, unde a studiat retorica cu *Apollonius*, *Cicero* a susținut o dezbatere cu o măiestrie ieşită din comun. Toți cei prezenți au aplaudat cu căldură şi l-au felicitat pe tânărul orator, cu excepția lui *Molon*, şeful şcolii, care rămăsese trist şi gânditor. La nedumerirea lui *Cicero*, grecul a explicat: „de aici încolo, patriei mele nu îi mai rămâne decât avantajul de a şti că tu ai luat elocvența şi ai dus-o la Roma".[2]

După doi ani s-a întors acasă, aşa cum mărturiseşte, aproape transformat, căci marea încordare a vocii i se potolise, vorbirea nu mai era înfierbântată, plămânii i se întăriseră şi căpătase robustețe fizică.

A urmat o carieră strălucită de avocat şi om politic, devenind cel mai mare orator al antichității, un gigant care continuă şi azi să influențeze cultura umanității.

Cicero a lăsat posterității o operă imensă[3], cuprinzând discursuri, tratate (*De oratore, Brutus, Orator*) şi lucrări mai mici de retorică: *Partitiones oratoriae* (Despre părțile discursului), *De optimo genere oratorum* (Despre cel mai bun fel de elocință), *Topica* (Locurile comune); opere filozofice: *Horensius, De finibus*

---

[1] A se vedea G. Guțu, *Viața şi opera lui Cicero*, Opere alese, în Cicero, *Editura Univers*, Bucureşti, 1973, p. 5-63.
[2] Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel*, tome quatrième, Paris, p. 278.
[3] A se vedea Horia C. Matei, *op. cit.,* p. 136.

bonorum et malorum (Definiri ale răului şi binelui în sine), *Tusculanae disputationes* (discuții de la Tusculanum), *De natura deorum* (Despre natura zeilor); opere politice: *De republica, De legibus* (Despre legi), *De oficiis* (Despre îndatoriri), precum şi o bogată corespondență, din care s-au păstrat 16 cărți de scrisori, cele mai multe destinate prietenului său Atticus.[1] Cicero rămâne primul prozator latin şi nimeni nu a depăşit niciodată bogăția, puritatea, eleganța şi armonia stilului său. Discursurile lui sunt modele de justețe şi precizie, de naturalețe şi vivacitate, încărcate câteodată de patetic sau de ironie fină. Iar lucrările sale filozofice sunt monumente istorice şi în acelaşi timp, modele de elocință.[2]

Nu a fost domeniu al culturii de care *Cicero* să nu se fi ocupat. De aceea, el a fost considerat cel mai cultivat dintre romani.

Tocmai bogăția acestei culturi i-a hrănit elocvența înnăscută şi l-a propulsat în fruntea merilor oratori.

Cicero a fost admirat şi apreciat chiar de marile personalități cu care a fost contemporan.

Octavian Augustus, cel proclamat primul împărat al Romei după căderea republicii, deşi acceptase ca Cicero să fie trecut pe lista proscrişilor şi ucis de Marcus Antonius, *îl considera un mare om de cultură care şi-a iubit sincer patria*; om de stat, orator şi un strălucit scriitor. De altfel, *Augustus* a regretat pierderea lui Cicero. Poate ca o reparație l-a numit pe Quintus, fiul oratorului, *augur* apoi *consul* şi, în sfârşit, i-a încredințat Syria ca proconsul.[3]

Plinius cel Tânăr, dorea să-l egaleze în „lucrări", iar *Seneca* îşi îndemna elevii să-l citească pe Cicero. *Quntilian* spunea că *Cicero* nu este numele unui om, ci numele elocvenței. Cine ajunge să-l admire, acela să ştie că a înviat în arta vorbiri.

6.1. Cicero avocat

Cicero începe o carieră strălucită de avocat cu puțin timp înaintea împlinirii vârstei de 25 de ani.

Primul său discurs judiciar care s-a păstrat, rostit în anul 81, este *Pro Quinctio* (în apărarea lui Quinctinus). Adversarul său în acest proces, va fi, ca în altele care au urmat, cel mai mare avocat al acelor timpuri – Quintus Hortensius Hortalus. Pledoaria se caracterizează printr-un interesant exordiu (introducere). Cicero îşi exprimă, printre altele, temerea că nu va fi o judecată cinstită

---

[1] A se vedea Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad Atticum* (scrisori către Atticus), versiune românească de prof. Constantin Popescu Mehedinți, Colecția „Ovidium" 1979.
[2] Pierre Larousse, *op. cit.,* p. 278.
[3] Mircea Duculescu, *Octavianus Augustus*, Editura ştiințifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 170.

datorită relei credințe a celeilalte părți în proces. Sextul Naevus, un parvenit îmbogățit. Adresându-se judecătorului, el spune: „... atât tu...., cât şi asesorii tăi trebuie să ne ascultați cu mai multă bunăvoință, pentru că adevărul încercat de mai multe neajunsuri să iasă în cele din urmă la lumină, datorită spiritului vostru de dreptate. Căci dacă un judecător, aşa cum eşti tu, nu va fi de ajutor unui om lipsit de sprijin împotriva violenței şi puterii, dacă în fața acestui consiliu de judecată cauza este cântărită după averi şi nu după dreptate, atunci nu mai există la noi nimic sfânt şi curat, nici judecători, a căror înțelepciune şi nepărtinire să aducă uşurare unui nevoiaş".[1]

În anul următor (80 î.e.n.) Cicero i-a luat apărarea lui *Roscius din Ameria*, rostind discursul cunoscut sub denumirea Pro Amerino, care i-a adus gloria. În „Brutus", el notează că „prima cauză publică, „în apărarea lui Roscius" s-a bucurat de un succes atât de mare încât n-a mai existat vre-o alta care să nu pară vrednică de cauza mea".

În acest proces Cicero l-a apărat pe Roscius împotriva acuzației formulate de două din rudele sale, Roscius Capito şi Roscius Magnus şi de Chrysogonus omul lui Sylla, atotputernicul acelor timpuri – ambii gladiatori – că şi-a ucis tatăl. Cei trei acuzatori doreau astfel să-şi însuşească averea celui dispărut (6 milioane de sesterți), cumpărată imediat cu ajutorul lui Sylla de către Crysogonus cu 2000 de sesterți.

Pledoaria, deosebit de curajoasă rostită de marele orator, este un adevărat model didactic, pentru că respectă cu rigurozitate părțile discursului judiciar.

În *introducere* (exordiu) cap. 1-5 – justifică de ce face el apărarea, un tânăr fără experiență în timp ce avocați de prestigiu stau departe de cauză: „ei nu îndrăznesc din cauza vitregiei vremurilor". Interesantă este justificarea: „ei având experiență, prestigiu vor fi judecați aspru pentru ce vor spune pentru că nu vor putea ocoli chestiunile politice. Pe când vorbele unui tânăr necunoscut, neintrat în politică, vor rămâne în sala de judecată; dacă „ies" el poate fi iertat pentru că e tânăr; e singurul care poate vorbi cu cea mai mică primejdie."

Cere apoi judecătorilor să respingă încercarea criminală a profitorilor şi să-şi dea seama de urmările unei sentințe nedrepte, achitându-l pe nevinovat. Prin cuvinte bine meşteşugite, încearcă să sensibilizeze pe judecători şi să le capete bunăvoința: „vă implor, judecători, să ascultați cu atenție şi cu binevoitoare

[1] Cicero, *op. cit.,* p. 90.

indulgență cuvintele mele. Bizuindu-mă pe buna credință şi pe înțelepciunea voastră, îmi dau seama că am luat asupra mea o povară mai mare decât o pot duce".

„Mai întâi, îi cer lui Chrysogonus să se mulțumească cu averea şi bunurile noastre, dar să nu ceară şi sângele şi viața.

Apoi, vă cer vouă, judecători, să rezistați crimei celor îndrăzneți, să uşurați nenorocirea celor nevinovați şi să înlăturați prin procesul lui Roscius o primejdie care e îndreptată împotriva tuturor."

În cap. 6-12, oratorul expune faptele referitoare la omorârea lui Roscius tatăl şi urmările lor (narațiunea).

Urmează (în capitolul 13) planul propriu zis *al argumentării* (*diviziunea*): respingerea acuzației de paricid; înfierea îndrăznelii lui Roscius Capito şi a lui Roscius Magnus, profitori ai averii celui ucis şi martori ai acuzării, dezvăluirea abuzurilor de putere ale lui Chrysogonus.

Interesant este portretul pe care Cicero îl face lui *Roscius* în opoziție cu cel al acuzatorilor săi: „... Ce fel de om este el? E vreun tinerel corupt, împins la rele de oameni stricați? Are mai mult de patruzeci de ani. Să fie atunci un vechi asasin, un om îndrăzneț şi trăit pentru crime? ... Pe acest om l-au dus la crimă, fără îndoială, desfrâul, marile împrumuturi făcute, patimile lui nepotolite?" Şi Cicero răspunde că nimic din toate acestea nu sunt valabile în cazul lui Roscius, întrebându-se în continuare: Ce patimi... poate să aibă un om care... a locuit mereu la țară şi a trăit ocupându-se cu agricultura? Şi răspunde: „acest fel de viață e îndeosebi străină de patimi şi legată de îndatoriri". În soluționarea unei cauze, spune Cicero, trebuie să se pună întrebarea: „*Cui a folosit?*" (*Cui prodest*). Aşa sunt oamenii: „*nimeni nu încearcă să comită o crimă fără speranță de câştig*". Şi nu trebuie uitat că „sângele mamei şi al tatălui constituie o legătură puternică, impusă de fire şi sfântă. Cine se pătează cu o picătură dintr-însul nu numai că nu se poate spăla, dar această pată pătrunde până în adâncul sufletului lui...".

În partea pledoariei denumită *confirmarea* (cap. 14-49), Cicero analizează şi dovedeşte netemeinicia argumentelor acuzării şi neserioziatea lor; atacă pe cei doi Roscii (cap. 30-42), arătând că prin felul de viață, cât şi prin împrejurările comiterii crimei, vina uciderii lui Sex Roscius cade asupra lor, cât şi pe Chrysogonus (art. 43-49), dezvăluind abuzurile şi viața depravată a acestuia.

În final (în *peroraţie*), Cicero urmăreşte să provoace sentimentul de indignare împotriva cinismului acuzatorilor şi milă față de acuzat. El îi previne pe judecători că sentința lor în acest

proces va avea consecințe poate grave asupra vieții politice şi morale ale statului roman, a intereselor cetățenilor.[1]

Marele avocat spune printre altele: „... Dar dacă nu obținem de la Chrysogonus, *judecătorii* să se mulțumească cu averea noastră, dar să nu ne ceară viața, dacă nu poate fi înduplecat, după ce ne-a luat tot ce era al nostru, să nu dorească a ne răpi şi această lumină a zilei care este a tuturor, dacă nu-i de ajuns să-şi potolească lăcomia cu averea noastră decât dacă cruzimii lui i se oferă şi sângele nostru, lui Roscius, ca şi republicii, nu-i rămâne de făcut decât un singur refugiu, o singură speranță: bunătatea voastră de altă dată şi îndurarea. Dacă acesta mai există, putem fi încă salvați. Dar dacă această cruzime care s-a văzut în această vreme în viața publică, a schimbat sufletele voastre – ceea ce desigur nu este posibil – făcându-le mai aspre şi mai neînduplecate, s-a terminat judecători; ar fi mai bine să ne ducem zilele printre fiare decât să trăim în mijlocul unor grozăvii atât de mari...

Se cuvine ca oamenii înțelepți care dispun de această autoritate şi putere de care dispuneți voi să vindece în primul rând relele de care statul suferă mai mult. Nu e nimeni printre voi care să nu ştie că poporul roman, considerat altă dată ca cel mai blând față de duşmani, suferă astăzi de cruzimea care se exercită asupra propriilor fii. Îndepărtați această cruzime din viața publică judecători, nu îngăduiți să mai dăinuiască în această republică”.[2]

Cel mai important proces, în care Cicero s-a situat pe poziția acuzatorului, este cel al lui *Verres* (în anul 70 î.e.n.), care l-a consacrat definitiv ca cel mai mare avocat al Romei antice.[3]

Verres făcea parte din clasa senatorială, era înrudit sau avea relații apropiate cu persoane influente în acea perioadă.

După ce a împlinit funcția de pretor urban la Roma, Verres devine guvernator al Siciliei, în calitate de *propretor* (între anii 74-71 î.e.n.). În această funcție săvârşeşte numeroase abuzuri şi acumulează o mare avere. Nu îi era teamă de consecințe deoarece, spunea el, veniturile din primul an erau pentru el, cele din al doilea pentru avocați şi apărători, iar cele din al treilea sunt rezervate judecătorilor.

Toate cetățile Siciliei, afară de Messina şi Siracuza, s-au adresat lui Cicero cerându-i să le susțină plângerile în fața instanței împotriva lui Verres. Marele orator acceptă, deşi era

[1] G. Guțu, în Cicero, *op. cit.,* p. 99-100.
[2] Cicero, *op. cit.,* p. 147-148 (traducere G. Guțu).
[3] G. Guțu, *op. cit.,* p. 151-159.

conştient de riscurile la care se supune. El pleacă în Sicilia, merge din oraş în oraş timp de 90 de zile şi adună probe zdrobitoare.

Pentru a grăbi desfăşurarea procesului, Cicero a renunțat la un mare discurs de acuzare şi rosteşte doar un scurt rechizitoriu (*Actio prima*), care este mai de grabă o introducere (un exodiu) al discursului de avea să urmeze, lăsând astfel timp prezentării delegațiilor oraşelor siciliene, ascultării martorilor şi administrării celorlalte probe. În fața vinovăției evidente, avocatul lui Verres, Hortensius a renunțat să mai susțină apărarea, iar acuzatul s-a exilat de bună voie. Tribunalul l-a condamnat la o amendă de 40 milioane sesterți, o sumă enormă pentru acele vremuri.

Cicero a considerat că nu şi-a încheiat misiunea şi va valorifica imensul material adunat, scriind discursul care ar fi trebuit rostit în fața tribunalului. Este ceea ce s-a numit *Actio secunda în Verren*, alcătuită din cinci discursuri (Verinele): *De praetura urbana*, în care se referă la toate infamiile lui *Verres ca praetor*; *De praetura Siciliensi* (Despre activitatea ca propretor – al Siciliei); *De frumento* (Despre dijmele asupra grânelor); *De signis* (Despre obiectele de artă furate); *De suppliciis* (Despre torturi).

În *De signis*, Cicero descrie „isprăvile" lui Verres: „Afirm că în toate Sicilia, provincie atât de bogată, de atât timp cucerită (între anii 241-210 î.e.n.), cu atâtea oraşe, cu atâtea familii pline cu avuții, n-a existat niciun vas de argint, niciunul de Corint sau de Delos, nicio piatră prețioasă au perlă, nimic lucrat în aur sau în fildeş, nicio statuie de aramă sau de fildeş, afirm că n-a existat nicio pictură de lemn, nicio tapiserie pe care el să nu le fi căutat, să nu le fi cercetat şi, dacă i-au plăcut, să nu le fi furat".[1]

De supplicis se încheie cu crezul oratorului, pe care Cicero vrea să-l insufle şi judecătorilor: „...dacă în ce-l priveşte pe acest acuzat şi această cauză toate intențiile mele au urmărit salvarea aliaților, onoarea poporului roman şi împlinirea datoriei mele, dacă toate grijile, vegherile şi gândurile mele n-au tins spre nimic alt ceva decât spre datorie şi virtute, atunci să fiți şi voi însuflețiți în judecarea acestei cauze, de sentimentele cu care am primit-o eu şi de buna-credință cu care am pledat-o; apoi, ca pe Verres, dacă tot ce ai făcut sunt nemaipomenite şi unice isprăvi de pornire criminală, de îndrăzneală, de rea-credință, de desfrâu, de lăcomie, de cruzime, să-l ajungă prin judecata voastră răsplata cuvenită unei astfel de vieți şi unor astfel de fapte, iar republica şi sentimentul datoriei mele față de sicilieni să fie mulțumite cu

[1] Cicero, *op. cit*., p. 151-156 (traducere Daniel Ganea).

această ultimă acuzație şi de acum înainte să-mi fie îngăduit să-mi apăr mai degrabă oameni de treabă decât să-i acuz pe ticăloşi.[1]"

6.2. Cicero – om politic

Cicero a trăit într-una din cele mai zbuciumate perioade ale republicii romane, aceea a războaielor civile, a destrămării formei de guvernământ republicane şi a instaurării dictaturii militare, care va duce în final la instaurarea imperiului. În acea perioadă a avut loc: răscoala lui *Spartacus*, luptele civile dintre *Marius* şi *Sylla*, conjurația lui *Catilina*, constituirea primului triumvirat (Cezar, Pompeius, Crassus), războiul civil dintre *Cezar şi Pompeius*, uciderea lui *Cezar*, luptele dintre *Octavianus şi Antonius*, constituirea celui de-al doilea triumvirat (Octavianus, Antonius, Lepidus).

Cicero, la rândul său, nu a rămas deoparte şi s-a implicat în activitatea politică din toată ființa, inteligența şi talentul unui om de cultură, filozof şi orator, fiind unul din marii oameni de stat şi ai Romei antice. El a fost apărător consecvent al republicii ca formă de guvernământ.

În anul 76 î.e.n. devine *cvestor*, şi în anul următor îşi îndeplineşte funcția în *Sicilia*. Administrația lui s-a caracterizat prin seriozitate, conştiinciozitate, legalitate. După expirarea mandatului le-a promis sicilienilor că-i va ajuta de câte ori vor avea nevoie de el (şi i-a sprijinit în procesul lui Verres).

În anul 69 este *aedil currul*, în 66 – pretor urban, calitate în care rosteşte primul mare discurs politic – *Pro lege Manilia*, iar în anul 63 accede la funcția supremă: aceea de consul.[2]

Plutah, marele istoric, ne spune că tânărul Cicero a intrat în politică cu o dorință ardendă de a reuşi. El a considerat că un om politic, chemat să servească ceilalți oameni, trebuie să-i cunoască bine, să ştie de ceea ce sunt ei capabili. S-a străduit şi a reuşit, nu numai să rețină numele cât mai multor cetățeni, dar să le ştie şi locuința din oraş şi de la țară, să le cunoască vecinii, prietenii, pământurile pe care le aveau.[3]

Marele orator nu a făcut figurație în funcțiile publice pe care le-a îndeplinit. Mereu în centrul evenimentelor, a luat atitudine şi a acționat conform convingerilor lui şi binelui republicii şi al poporului roman, pe care el l-a pus întotdeauna mai presus de orice. Nu a fost niciodată de partea celui mai puternic; l-a acuzat pe *Catalina* de grave abuzuri şi l-a înlăturat din viața politică; a luat atitudine

[1] Mario C. Matei, *op. cit.*, p. 136.
[2] Horia C. Matei, *op. cit.*, p. 136.
[3] Pierre Larousse, *op. cit.*, p. 278.

împotriva lui *Cezar*, s-a ridicat împotriva lui Antoniu, a fost exilat şi a determinat chiar uciderea sa.

Pentru a ne face o imagine asupra crezului său politic, citǎm din finalul discursului *Pro lege Manillia*:

„*În ce mă priveşte, tot devotamentul meu, toată priceperea, tot efortul şi talentul meu, toată influența de care mă bucur prin bunăvoința poporului roman şi prin demnitatea mea de pretor, toată autoritatea mea, buna mea credință şi statornicia mea, pe toate acestea ți le făgăduiesc şi ți le ofer ție, poporului roman...*

De aceea, tot ceea ce în aceste dezbateri mi-am luat asupra-mi, cetățeni, afirm că am făcut-o numai în interesul statului şi, departe de a părea că am căutat vre-o favoare, îmi dau seama că mi-am atras chiar mai multe duşmănii, unele ascunse, altele fățişe, de care nu aveam nevoie... dar eu, investit cu această demnitate şi încărcat de voi cu atât de mari binefaceri, cetățeni, mi-am zis că trebuie să pun voința voastră, demnitatea statului, salvarea provinciilor şi aliaților mai presus de toate interesele şi calculele mele."[1]

Cicero, în activitatea sa de pretor şi mai ales consul, a rostit importante discursuri politice. Cele mai cunoscute dintre ele sunt *Catilinarele şi Filipicele*.

Împotriva lui *Catalina*, Cicero a rostit patru discursuri (*In Catilinam orationes quattuar*), prin care a demascat gravele ilegalități ale lui Catilina şi a contribuit la înlăturarea acestuia, pentru totdeauna, din viața politică a Romei.

Lucius Sergius Catilina, fost locotenent a lui Sylla şi apropiat al lui Cezar şi Crassus; crud şi sângeros, avea ambiția să ajungă cu orice preț, în magistratura supremă – consulatul. Înfrânt în alegerile din anii 64 şi 63 î.e.n., pune la cale un complot pentru a-i înlătura prin violență pe adversari şi pune mâna pe putere.

Cicero, este informat şi prin măsurile luate, proiectul de răscoală este zădărnicit. A fost convocat Senatul pentru a se lua măsuri urgente împotriva conspiratorului.

Situația era complicată pentru că nu existau probe suficiente, iar Catalina nu fusese declarat „duşman public" (*hostis*) şi, prin urmare, nu se puteau lua măsuri împotriva lui. Crassus şi Cezar îl susțineau, iar Pompei (prietenul republicii şi al lui Cicero) cu armata, era departe. În aceste condiții, Cicero nu putea face alt ceva decât să îi alarmeze pe senatori, dezvăluindu-le proporțiile complotului şi urmările lui, să-l intimideze pe Catilina ca să fugă din Roma, fiind astfel obligat la o acțiune fățişă.[2]

---

[1] Cicero, op. cit., p. 271.
[2] G. Guțu, în Cicero, *op. cit.*, p. 275-277.

Celebrul discurs rostit de marele orator, caracterizat printr-o vehemență ieşită din comun, este cunoscut sub denumirea de Catilinara I-a.[1] A străbătut mileniile şi s-a impus definitiv interogația cu care Cicero a început acest discurs: „*Până când, în sfârşit, Catilina, vei abuza de răbdarea noastră? Cât timp? Cât timp nebunia asta a ta îşi va mai bate joc de noi? Până unde se va dezlănțui îndrăzneala ta neruşinată?"*

Şi discursul a continuat plin de invective:

„Nu te-au mişcat oare... nici străjile oraşului, nici teama poporului, nici adunarea grabnică a tuturor oamenilor de bine; nici acest loc foarte apărat destinat şedinței senatului, nici chipurile şi privirile senatorilor? Nu înțelegi că planurile tale sunt date pe față. Nu vezi că, după ce toată lumea a aflat-o, conspirația ta e pironită în lanțuri? Care dintre noi crezi că nu ştie ce ai făcut azi noapte, ce-ai făcut noaptea trecută? (6-7 nov. 63 î.e.n.), unde ai fost, cu cine te-ai întâlnit, ce hotărâri ai luat? ... Senatul cunoaşte aceste lucruri, consulul le vede, Catilina totuşi trăieşte, trăieşte? Ba mai mult, vine chiar în senat, ia parte la consfătuirea obştească, notează şi indică din ochi, spre a fi ucis, pe fiecare din noi... De mult ar fi trebuit Catilina, să fii trimis la moarte...; asupra ta ar fi trebuit să cadă această nenorocire pe care o pui de mult la cale împotriva noastră a tuturor"...

Cicero şi-a orientat discursul în aşa fel încât să-l determine pe Catilina să părăsească Roma:

„Ce este Catilina? Stai la îndoială să faci, pentru ce-ți ordon eu, ceea ce erai să faci de bună voia ta? Consulul porunceşte ca duşmanul să iasă din oraş. Mă întrebi: „Pentru a merge în exil?" Nu-ți poruncesc, dar, dacă îmi ceri sfatul, te îndemn.

Într-adevăr, ce te mai poate încânta în acest oraş în care nu există nimeni, în afară de această conjurație de oameni pierduți, care să nu se teamă de tine, nimeni care să nu te urască? Ce stigmat al infamiei în viața familială nu este întipărit cu fierul roşu în viața ta? Ce nelegiuire, în treburile particulare, nu e legată de faima ta? Ce patimă a fost vreodată străină de ochii tăi, ce crimă de mâinile tale, ce ticăloşie de toată ființa ta? Cărui tinerel, pe care l-ai înlănțuit prin farmecele corupției, nu i-ai întins fierul pentru crimă sau nu i-ai luminat calea spre desfrâu."

În final, Cicero cere răspicat: ..."să plece toți ticăloşii; să se despartă de oamenii de treabă; să se adune într-un singur loc; să fie despărțiți, în sfârşit, de noi prin zidul oraşului."

[1] Textul şi notele sunt preluate din Cicero, *op. cit.*, p. 277-291.

În ziua următoare, (pe 9 noiembrie), Cicero a convocat adunarea poporului pentru a aduce la cunoştință poporului ce s-a întâmplat cu o zi mai înainte şi a explica conduita sa, deoarece unii îl acuzau că nu l-a arestat şi condamnat la moarte pe Catilina, iar alții că a trimis în exil un nevinovat. În aceste condiții rosteşte cel de-al doilea discurs, cunoscut sub denumirea de *Catilinara a II-a*. Arătând că plecarea din Roma a lui Catilina este un succes, insista asupra primejdiei pe care o reprezintă ceilalți conspiratori rămaşi în cetatea eternă şi-i mobilizează pe cetățeni pentru a lupta în cazul unei intervenții armate a celui exilat.

Catilina a III-a a fost rostită de Cicero în adunarea poporului din 3 decembrie 63, în împrejurările în cere Catilina fusese declarat „duşman public", iar Roma fusese salvată, pentru moment, de la o confruntare armată.

Ultimul discurs – *Catilinara a IV-a,* a fost rostit de Cicero *în Senat*, puternic apărat de străji şi cetățeni. Conspiratorii, sub povara probelor îşi recunoscu-se vina, dar discuțiile au fost cuprinse în legătură cu pedeapsa propusă acestora. Cezar şi acum a încercat să îl apere pe Catilina şi s-a pronunțat împotriva pedepsei capitale pentru conspiratori.

Marele orator îşi începe discursul cerând senatorilor să nu se îngrijească de soarta lui: „Văd senatori, că privirea voastră, ale tuturor, sunt îndreptate spre mine; vă văd îngrijorați nu numai de primejdia voastră şi a statului..., chiar de primejdia în care mă aflu eu. Bunele voastre sentimente față de mine mă bucură în mijlocul nenorocirilor şi mă alină în durere; dar, pe zeii nemuritori! Lăsați la o parte această grijă şi uitând de salvarea mea; gândiți-vă la voi şi la copii voştri. Dacă soarta consulatului meu a fost să îndur toate amărăciunile, toate durerile şi toate chinurile, le voi îndura nu numai cu curaj, dar chiar cu plăcere, numai ca suferințele mele să vă aducă glorie şi mântuire, vouă şi poporului roman".[1]

Discursul lui Cicero a fost un răspuns abil la încercarea de intimidare a lui Cezar, de salvare a lui Catilina, şi a clarificat în mare parte problemele care trebuiau rezolvate.

În încheiere, el s-a adresat senatorilor: „... Hotărâți cu grijă şi cu curaj, aşa cum ați şi început, despre salvarea supremă a voastră şi a poporului roman, despre soțiile şi copiii voştri, despre altarele şi vetrele, despre sanctuarele şi templele, despre casele şi aşezările întregului oraş, despre imperiu şi despre libertate, despre salvarea Italiei şi despre întreg statul. Aveți un consul care nu

[1] Cicero, *op. cit*., p. 325 (traducere Aristotel Pârcălăbescu).

şovăie să se supună hotărârilor voastre şi care, cât timp va trăi, poate să apere şi să ducă la îndeplinire ceea ce veți hotărî".[1]

Dacă uciderea lui Cezar, la ideile lui Martie 44 î.e.n. i-a dat satisfacție lui Cicero, el considerând că Cezar dorea să ajungă dictator, ascensiunea lui Antonius ce acționa ca un succesor al celui dispărut, şi manifesta ambiții tot mai mari pentru a acapara puterea, l-a nemulțumit profund. Plin de amărăciune, el nota: „*Tiranul a fost înlăturat dar tirania văd că rămâne*".

Dar Cicero nu rămâne pasiv şi porneşte o campanie îndârjită contra lui Marcus Antonius, căutând să coalizeze împotriva lui tot ce i se poate opune. Paisprezece discursuri vii, incisive, cunoscute sub denumirea de *Filipice* stau mărturie în acest sens.

Acțiunea lui Cicero nu numai că nu a avut rezultatul scontat, dar, aşa cum se ştie i-a fost fatală, deoarece Antonius, ajuns pentru o perioadă persoana cea mai puternică a Romei, s-a răzbunat crunt.

Primul discurs a fost rostit de Cicero pe 2 septembrie 44 î.e.n. în fața senatorilor, oarecum grăbit de afirmația violentă a lui Antonius cu o zi înainte, că dacă Cicero nu vine la senat de bună voie îl va aduce el cu forța.

În prima parte a acestui discurs, Cicero explică de ce a plecat din Roma după 2 iunie şi pentru ce s-a întors după 30 august; în partea a doua a trecut în revistă abuzurile şi fărădelegile lui Antonius, iar în final (perorație) atrăgea atenția celuilalt consul, Dolabello şi lui Antonius asupra drumului periculos pe care s-au angajat.

Discursul l-a înfuriat pe Antonius care a răspuns acuzațiilor cu violența retoricii lui vulgare: „tuturor celor prezenți li s-a părut că vomează, după obiceiul lui, nu că vorbeşte", spune Cicero, însă amenințările lui Antonius au devenit serioase: el l-a acuzat pe Cicero că este instigator şi a declarat că îi va urmării pe vinovați. Marele orator îl regretă pe Cezar: „*Ce nenorocire! N-am putut suporta un stăpân, acum slugărim unui fost sclav ca şi noi*".

Şi începe să se teamă; nu îndrăznea să mai vină la şedințele senatului şi nici să-i răspundă lui Antonius. Scrie totuşi *Filipica a II-a* şi i-o trimite prietenului său *Atticus*, cerându-i să o publice atunci când va crede oportun.[2]

Dintre discursurile celebre ale marelui orator, acesta este *cel mai însuflețit*, cel mai vehement, cel mai încărcat de apostrofe.

---

[1] *Ibidem*, p. 377.

[2] G.Guțu, *Studiu introductiv în Marcus Tuliu, Cicero, Filipice*, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1968, p. XVII.

Discursul[1] este început în forță, urmărindu-se intimidarea lui Antonius: „Cum se face, care e explicația senatori, că, de douăzeci de ani încoace, n-a existat duşman al republicii care, în acelaşi timp, să nu-mi fi declarat şi mie război? Nu-i nevoie să numesc pe nimeni, vi-i aduceți voi singuri aminte. Ei au fost pedepsiți mai aspru decât doream eu. *Mă mir însă de tine Antonius, care le imiți faptele fără să te îngrozeşti de sfârşitul care l-au avut*!" Şi continuă în acelaşi stil, dezvăluind faptele nedemne ale lui Antonius şi înlăturând acuzațiile acestuia împotriva sa (că ar fi plămădit uciderea lui Claudius, a lui Cezar, că l-a susținut pe Pompeius etc.).

I se adresează cu vehemență lui Antonius: „Dar să lăsăm la o parte faptele trecute. Apără dacă poți, o singură zi, una măcar, ziua de astăzi, această clipă în care îți vorbesc. Pentru ce palatul senatului este îngrădit cu o cunună de ostaşi, pentru ce slujitorii tăi ascultă cu săbiile scoase? Pentru ce nu stau deschise porțile templului Concordiei? Pentru ce cobori în for oamenii din toate gințile, barbari şi itirieni cu sulițe? El zice că face acesta pentru propria sa protecție. Dar nu-i oare de o mie de ori mai bine să pieri decât să nu poți trăi în cetatea ta fără protecția gărzii...? ... Eu pot să te compar cu Cezar numai în pofta de a domni, dar în celelalte fapte nu, în nici un chip nu poți fi comparat... Dar crezi că oamenii care nu l-au suportat pe Cezar te vor suporta pe tine?"

Filipica a III-a şi a IV-a[2] au aproape acelaşi conținut, numai că prima a fost rostită în senat (la 20 decembrie 44), iar ce-a de-a doua în fața poporului adunat în for (în după amiaza aceleiaşi zile). În ambele discursuri Cicero îi aduce laude lui *Octavianus*, care „dădea dovadă de maturitate în gândire şi de cutezanță de neînchipuit" şi îndemna stăruitor ca Marcul Antonius să fie considerat duşmanul republicii.

Filipica a IV-a a fost rostită în ovațiile mulțimii care-l aclama cu titlul de *pater patriae*.

Consulii şi o parte din senatori doreau o împăcare cu Antonius care se găsea cu armatele sale în Galia. În aceste condiții, Cicero rosteşte în senat (decembrie 44) un nou discurs *(Filipica a V-a)* prin care îi aduce noi laude lui Octavianus şi cere să se ia măsuri urgente şi energice împotriva lui Antonius.

Discursul următor *(Filipica a VI-a)* este ținut în fața poporului pe care îl informează că Senatul i-a cerut lui Antonius să se supună hotărârilor lui. Cicero îşi exprimă convingerea că generalul nu se mai supune senatului şi de aceea, îndeamnă pe

[1] G. Guțu, *op. cit.*, p. 19.65.
[2] *Ibidem*, p. 68-90.

cetățeni să se pregătească de luptă: „*Acum se va hotărî libertatea noastră. Trebuie dragi cetățeni, sau să învingeți (cu siguranță că veți izbândi, cu dragostea voastră față de patrie şi buna înțelege dintre voi) sau mai curând pieriți decât să ajungeți robi. Alte popoare pot îndura robia, poporului roman însă, îi este proprie libertatea*”.[1]

Cicero nu scapă nici un prilej de a-l ataca pe Antonius, de a-l condamna definitiv. În şedința Senatului din februarie 43 î.e.n., deşi se discuta altă ordine de zi, marele orator, care în calitate de fost consul avea acest drept, se abate de la subiect *(Filipica a VII-a)*. Adresându-se senatorilor, îşi exprimă regretul că aceştia nu erau încă convinşi de faptele criminale comise de Antonius, pe care îl considerau încă cetățean al Romei. El spune că o pace cu Antonius nu numai că ar fi ruşinoasă şi ar înjosi demnitatea poporului, dar ea nu va fi nici durabilă şi ar constitui un izvor al primejdii pentru republică.

Între timp, Antonius nu se supune hotărârilor Senatului, care îi declară război, dar nu folosind termenul propriu de bellum, ci pe cel de *tumultus* (răzmeriță). Într-o nouă şedință de Senat, Cicero, în cuvinte meşteşugite (*Filipica a VIII-a*) face apel la sentimentele patriotice ale tuturor cetățenilor, pregătindu-se de război.

Printr-o interesantă comparație, el cere ca Antonius să fie definitiv înlăturat din viața politică a Romei: „*Dacă în timpul nostru se află un rău care vatămă restul corpului, noi suferim să se ardă; să ne taie partea rea, încovoindu-ne mai degrabă să pierdem un mădular decât tot trupul. Aşa şi în corpul statului, să se taie ce este stricat, ca să fie salvat întregul*.”[2]

Ce a de-a *IX-a filipică*, nu se referă decât pe alocuri la Antonius, ea fiind dedicată marelui jurisconsult Servius Sulpicius, omorât în timp ce făcea parte din delegația senatului care trebuia să discute cu Antonius.

Nici *Filipica a X-a*, rostită, de asemenea, în Senat, nu se referă la duşmanul său şi al Republicii, ci la Decimus Brutus, care în fruntea unei legiuni cucerise Macedonia, fără a avea aprobarea Senatului, ca nici *Filipica a XI-a*, consacrată înfierării lui Dolabella, consul şi prieten cu Antonius.

Situația politică a Romei era destul de încurcată atunci; ea se găsea în fața unor adevărate războaie civile în care erau implicați: Antonius, Sextus Pompeius, Brutus, Octavianus. Fiecare cu armata sa se afla în lupte sau gata de luptă.

---

[1] Marcus Tulius Cicero, *op. cit.*, p. 121.
[2] Marcus Tulius Cicero, *op. cit.*, p. 138.

În următoarele discursuri rostite *(Filipica a XII-a şi a XIII-a)* Cicero încearcă să îndrepte lucrurile în aşa fel încât republica să fie salvată, iar Antonius să depună armele. Consideră că o pace cu asta este imposibilă: „Cu un astfel de om ce pace poate să fie? Dacă ar fi un duşman din afară... nu ştiu dacă s-ar putea încheia un tratat cu el. Oricum s-ar interpune între noi şi el mările, munții şi imensitatea câmpiilor. Pe unul ca acesta îl urăşti fără să-l vezi."[1] „Mai curând s-ar uni apa cu focul cum spune nu ştiu care poet[2], decât Republica cu Antonius..."[3]

Înfrângerea armatei lui Antonius de către legiunile lui Hirtius şi Octavianus, a prilejuit lui Cicero rostirea unui nou discurs (mai 43 î.e.n.), care este denumit de *Filipica a XIV-a*. Marele orator se va bucura, însă, prematur pentru că peste puțin timp, „copilul divin" Octavianus, în care Cicero îşi pusese mari speranțe, se va uni cu Antonius şi Lepidus împotriva taberei republicane, instituind triumviratul pe 5 ani pentru organizarea statului. Printre proscrişi se va număra şi Cicero, făcut responsabil (printre alții) de moartea lui Cezar. Nici nu se putea un prilej mai bun pentru Antonius să se răzbune.

Iată ce povesteşte istoricul Titus Livius: despre sfârşitul groaznic al celui care a fost unul din cei mai mari bărbați ai lumii:

„Cicero părăsise oraşul Roma puțin înainte de sosirea triumvirilor, încredințat şi pe bună dreptate că nu se putea aştepta la mai multă milă din partea lui *Antoniu*s decât *Casius şi Brutus* din partea lui *Cezar* (Octavianus – n.n.). El se refugie mai întâi la proprietatea sa de la Tusculum, iar de aici pe drumuri ocolite la Formiae, cu intenția de a se îmbarca de la Caieta pe o navă. El ieşi în largul mării un timp, însă vânturile contrare îl împinse înapoi şi neputând suporta ruliul vasului şi agitația oarbă a talazurilor, el fu cuprins în cele din urmă de o asemenea silă şi de fugă şi de viață, încât înapoindu-se la prima lui vilă de la țară, care se găsea la o depărtare ceva mai mare de 2000 de paşi spuse: «Să mor în patria mea, pe care am salvat-o de atâtea ori»."

Se ştie sigur că Cicero avusese la îndemână sclavi pregătiți să lupte cu curaj şi să-l apere cu credință, dar că a poruncit să fie coborâtă lectica de pe umeri, acceptând să îndure cu linişte orice l-ar fi silit soarta să sufere. Apoi aplecându-se afară din lectică, el îşi oferi grumazul, fără să clintească, în fața călăilor săi, care i-l tăiară. Cu toate acestea, în nesăbuita lor cruzime, soldații nu s-au

[1] Marcus Tulius Cicero, *op. cit.*, p. 201.
[2] *Prius flamma undis*, expresie celebră însemnând incompatibilitatea realizării lucrului despre care e vorba.
[3] Marcus Tulius Cicero, *op. cit.*, p. 220.

mulțumit numai cu atât; ei i-au tăiat şi mâinile, pentru că «au scris împotriva lui Antonius». Astfel, capul lui Cicero a fost dus lui Antonius, iar din porunca acestuia, pus între cele două mâini, la tribuna de unde cicero fusese auzit vorbind, fie în calitate de consul, fie de multe ori în calitate de consular, şi de unde, chiar în cursul acelui an, oamenii îl ascultase cuvântând împotriva lui Antonius cu un glas cum nu s-a mai pomenit niciodată. Cu ochii scăldați în lacrimi, oamenii de abia puteau să-şi ridice privirile asupra acelor rămăşițe însângerate.[1]

6.3. Cicero despre elocvență şi oratori

Cicero considera elocvența arta supremă: „Nimic – spune el – în „*De oratorie*" prin intermediul lui Crassus – nu mi se pare mai încântător decât să captivezi prin puterea cuvântului atenția unei adunări, să încânți mintea ascultătorilor, şi să le determini voințele într-un sens sau altul. Aceasta este prin excelență arta care a înflorit întotdeauna la orice popor liber, mai ales în statele aşezate şi paşnice. Căci ce poate fi mai minunat decât ca, dintr-o mulțime nesfârşită de oameni, să se ridice unul care să poată face singur... ceea ce natura le-a dat tuturor putința să facă?"[2]

Tot despre elocință el scrie:

„Adesea şi mult m-am gândit dacă priceperea de a vorbi şi meşteşugul deosebit al elocinței a adus oamenilor şi cetățenilor mai mult bine sau mai mult rău. Într-adevăr, când privesc la neajunsurile suferite de republica noastră şi mă duc cu gândul la nenorocirile din trecut ale unora din cele mai mari state, văd că cea mai mare parte din aceste nenorociri au pornit de la oamenii cei mai pricepuți în a vorbi; când pe de altă parte, încep să-mi reamintesc din paginile cărților fapte îndepărtate de vremea noastră, îmi dau seama că multe oraşe au fost întemeiate, numeroase războaie stinse, puternice alianțe încheiate, prietenii de nezdrunciant închegate, atât prin puterea minții, cât şi, mai ales prin arta vorbirii. Şi chibzuind îndelung în felul acesta, judecata însăşi mă duce la părerea că înțelepciunea fără elocvență aduce prea puțin folos statelor, în schimb, elocința fără înțelepciune le pricinuieşte de cele mai multe ori o gravă vătămare şi niciodată nu le este de folos. De aceea, dacă cineva, lăsând deoparte grija de a-şi însuşi o dreaptă judecată şi idei înalte despre îndatoririle morale, îşi dă toată silința doar ca să-şi deprindă meşteşugul vorbirii, acela ajunge un om inutil sieşi şi un cetățean primejdios

[1] Tulius Livius, *Ad urbe condila* (De la fundarea Romei), Editura Minerva, Bucureşti, 1976, vol. 2, p. 403-404 (traducere de Paul Popescu Găleşanu).
[2] G Guțu, *op. cit.,* p. 33.

patriei. Cel care se înarmează cu elocința în aşa fel încât să poată, nu să se opună intereselor patriei, ci să lupte hotărât pentru ele, socotesc să are să fie de cel mai mare folos şi intereselor proprii şi intereselor patriei, şi un foarte prețuit cetățean. Şi dacă voim să cercetăm începutul a ceea ce numim elocvență – socotind-o fie ca un rod al studiului, al artei sau al exercițiului, fie ca un dar firesc al naturii – vom afla că el s-a născut din cele mai frumoase motive şi a pornit din cele mai bune intenții".[1]

Într-o cetate liberă – afirmă Cicero – elocvența este arta supremă – iar figura adevăratului orator – *icoana cea mai nobilă a omului şi cetățeanului*.

Un orator – în concepția lui Cicero – trebuie să întrunească o serie de calități, afirmând tot în „*De oratore*", prin intermediul lui Antonius: „unui orator trebuie să-i permitem *ascuțimea de minte a logicianului, cugetarea filozofului, exprimarea aproape ca a poetului, memoria jurisconsultului, vocea tragedianului şi, aş zice, gesturile unui actor celebru*. *De aceea nu se poate găsi nimic mai rar pe lume ca un orator desăvârşit*."

Cicero cunoştea bine istoria, care, pentru el, are o importanță extraordinară: „a nu şti ce s-a întâmplat înainte de a te fi născut înseamnă a rămâne tot timpul copil. Căci ce înseamnă o viață de om, dacă nu se împleteşte cu amintirea faptelor din trecut cu viața înaintaşilor? Pe de altă parte, evocarea timpurilor vechi şi citarea exemplelor dau discursului, pe lângă un farmec deosebit, autoritate şi credit."

Aşa se explică la marele orator varietatea exordiului şi perorației în diferite discursuri, trecerea de la un ton grav la cel spiritual şi ironic. Puterea lui de intervenție era extraordinară; stăpânind perfect arta de a crea emoții din cele mai felurite, cucerind auditorul, încântându-l, făcându-l să râdă, să plângă, să se distreze, să se indigneze, să disprețuiască, să se înduioşeze, dup cum cerea cauza şi scopul urmărit.

Stilul lui Cicero este inimitabil. Marele orator este, de altfel, considerat creatorul prozei latine moderne; însemnătatea lui stă în calitățile stilului său şi numai ca stilist dovedeşte o singură conştiință a vorbirii lui.[2]

Elocvența şi literatura – firma Cicero se adreseaza omului ca om, atinge interesele lui esențiale: morale, civice, sufleteşti. El spunea că în oratorie, ca şi în literatură, spre deosebire de alte domenii, judecata celor competenți coincide cu judecata publicului; aplauzele acestora şi nu aprecierile retorilor fac succesul

[1] Cicero, *op. cit*., p. 69-70.
[2] Th. Monsen, *Poemische Geschichte*, II, p. 620.

oratorului. Concluzia lui: *Limbajul oratorului trebuie să fie limbajul tuturor şi să fie în acelaşi timp artistic şi ales*.

Tacit spune în „*Dialogul oratorilor*" că „prin nimic alt ceva nu a întrecut Cicero pe oratorii din vremea aceea decât prin bunul gust, căci el este dintâi care a practicat o alegere a cuvintelor şi a pus artă în îmbinarea lor". El îşi alegea cu mare atenție cuvintele pentru a fi pe înțelesul tuturor.[1]

În concepția lui Cicero, oratorul nu este avocatul care-şi petrece viața pe băncile instanțelor de judecată şi nici cercetătorul specializat într-un domeniu anumit, unul din cei care dezbat prin unghere astfel de lucruri, practicând un fel de vorbire potolită şi fără vlagă; *ceea ce este propriu oratorului este vorbirea profundă şi împodobită, adaptate gândirii şi sentimentelor omului, a omului ca om, ținând seama de natura şi cultura lui, de interesele lui morale şi civice, de tradiție, legi şi moravuri, de reacțiile sale sufleteşti, pe care trebuie să le domine, căci oratorul este un luptător, iar scopul lui nu este să vorbească, ci să învingă*. Dar pentru acesta... *rostul vorbirii lui este să convingă, să placă şi să mişte totodată* (docere, delectare, permovere). *Aceasta nu o poate face decât oratorul cu deosebire dotat, care s-a ridicat printr-o formație complexă, şi nu doar prin retorică, la nivelul unei personalități excepționale, prin calitățile înnăscute mai întâi (*natura et ingenium)*, prin cultură, apoi şi în sfârşit, prin zel şi pasiune* (*studiu et ardor*).

Acțiunile minții oratorului trebuie să fie iuți şi ascuțite, pentru ca acesta să poată găsi mereu idei noi şi bogate, care să poată fi larg desfăşurate şi prezentate cu ornamentele artei, cu substanță, bine stăpânite de memorie. La aceste daruri ale minții se adaugă însuşirile fizice: volubilitate a vorbirii, voce sonoră, plămâni buni, constituție robustă, înfățişare plăcută.

Oratorul trebuie să posede o largă cultură, să cunoască ştiințele care-l privesc pe om: filozofia, literatura, istoria, dreptul, arta guvernării, instituții şi legi.

După părerea lui Cicero, nimeni nu va putea ajunge orator desăvârşit dacă nu va cunoaşte tot ce s-a creat mare şi important în toate ştiințele. Oratorul nu trebuie să-şi însuşească doar ştiința de a vorbi (*doctrina dicendi*). Nimeni n-a putut înflori şi străluci vreodată în elocvență dacă este lipsit nu doar de arta vorbirii, dar şi de toată *sapientia* (adică cunoştințe din toate domeniile, înțelepciune, judecată profundă). De aceea, elocvența este arta cea mai grea; *trecutul ne arată* – remarcă Cicero – *că au existat*

[1] A se vedea G. Guțu, *op. cit.*, p. 32-38.

mai mulți generali, oameni politici, filozofi, poeți, matematicieni excelenți, decât oratori mari. Explicația numărului mic de astfel de oratori constă în aceea că elocvența constă într-o totalitate de calități, hrănite de toate ştiințele despre om. Dacă eu aş vrea să formez pentru oratorie pe un om cu totul necultivat -, l-aş da pe mâna acestor inşi, care stăruie tot timpul asupra unui singur lucru, bat zi şi noapte în aceeaşi nicovală.

Elocvența este cea mai grea dintre toate artele, fiindcă pretinde deopotrivă calități naturale, fizice şi spirituale – o îndelungată şi stăruitoare practică şi o solidă educație literară.

Oratorul – scrie Cicero – *trebuie să ştie la perfecție ce are de spus într-un discurs, cum să-şi dispună ideile şi în ce fel să le expună (despre invențiune, dispozițiune, acțiune şi elocuțiune); stilul său se distinge net de cel al filozofilor, sofiştilor, istoricilor, poeților*. Oratorul trebuie să ştie să convingă (*docere*), să placă (*delectam*), să emoționeze(*permovere*). Stăpân pe practica celor trei genuri oratorice, el le va combina cu îndemânare în raport cu cerințele cauzei sale. De asemenea, oratorul trebuie să ştie să generalizeze un caz particular, să amplifice anumite elemente ale cauzei susținute, să cunoască bine caracterele oamenilor, iar în privința formei, să folosească cu iscusință şi strălucire de figurile de vorbire şi de cugetare.

Succesul unui discurs este asigurat în mare măsură de îmbinarea cuvintelor în frază, de armonia frazei, creată prin simetrii şi antiteze şi de ritmul oratoric, bine ales şi construit.[1]

[1] G. Guțu, *op. cit.*, vol. I, p. 45-47, şi vol. II, p. 317-318.

CAPITOLUL III

APĂRAREA LUI SOCRATE SAU

IGNORAREA RETORICII

(Procesul lui Socrate)

1. Socrate – date biografice

Socrate a trăit în perioada 469-399 î.e.n. Părintele spiritual al lui Platon, el a fost *cea mai mare figură a istoriei gândirii greceşti* din care vor deriva, direct sau prin intermediari, toate curentele ulterioare ale filozofiei.[1] Într-adevăr, vestita *Academie* a lui *Platon* a fost fondată având la bază ideile lui Socrate. Tot „socratice" au fost şcolile întemeiate de *Aristippos* la Cyrene, de *Euclid* la Magara, precum şi *Şcoala cinică,* întemeiată de *Anthistenes*.[2]

Socrate nu făcea parte din rândul sofiştilor[3], dar avea multe puncte comune cu aceştia şi era prieten cu cei mai renumiți dintre ei.

Ca un paradox Socrate nu a scris nimic. Tot ceea ce se ştie despre învățătura lui se datorează discipolilor săi *Platon* şi *Xenofon*.[4]

Marele filozof şi-a închinat viața promovării valorilor morale, educării atenienilor în spiritul respectării regulilor cetății. Metoda lui de a-i învăța pe oameni era *dialogul*.

Pornind de la faptele cele mai obişnuite, filozoful punea întrebări (îndeosebi referitoare la problemele morale) formulate cu mare abilitate pentru a-i face pe interlocutori să se contrazică singuri, demonstrându-le astfel că nu ştiu, ceea ce credeau că ştiu, după care, prin *metoda maieutică* (practica moşitului) să-i ajute să descopere ei înşişi adevărul. Socrate afirma că *singurul lucru pe care îl ştie cu certitudine este că nu ştie nimic*. El învăța că scopul omului nu este acumularea unui mare număr de cunoştințe, ci

---

[1] Léon Robin, *La pensée grequs et les origines de l'esprit scientifiques*, La rennaisance du Livre, Paris, 1932, cit. de Ovidiu Drâmbă, în Istoria culturii şi civilizației şi civilizației, vol. I, Editura ştiințifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 625.

[2] Adelina Piatkowschi, *O istorie a Greciei antice*, Editura Albatros, Bucureşti, 1988, p. 231.

[3] Sensul cuvântului sofist (sophistes) este de „învățător care formează spiritele" sau „profesor de înțelepciune". El cuprinde atât pe cei care se ocupau cu ştiința, cât şi pe cei care predau retorica. Sofiştii au format curentul cultural cu aceeaşi denumire pe la mijlocul secolului V-IV î.e.n. Ei erau intelectuali cu vaste cunoştințe în alte domenii ce cutreierau Grecia dând lecții contra plată.

[4] Platon ne-a lăsat mărturii despre marele filozof în „Apărarea lui Socrate" şi într-o serie de dialoguri printre care: „Gorgias", „Protagoras", „Criton", „Banchetul", „Fedon", iar Xenofon în: „Apologia lui Socrate", „Amintiri", „Economul".

dragostea de înțelepciune – „filozofia". Omul trebuie să fie în permanență în căutarea binelui şi adevărului. Numai astfel se nasc comportamente juste şi virtuoase. Socrate considera că „*nimeni nu face rău în mod voit ci din neştiință*", din faptul că ignoră căutarea binelui şi adevărului. Numai această căutare îi conferă omului fericirea sufletească ce constă într-o comportare corectă, dreaptă şi respectarea aproapelui, a legilor cetății şi a zeilor.[1]

Meritul deosebit al lui Socrate este, după Cicero, că „a coborât cel dintâi filozofia din cer, a aşezat-o în oraşe, a introdus-o până şi în locuințele oamenilor şi a obligat-o să studieze viața, moravurile, ce este bine şi ce este rău."

Ca om, Socrate era deosebit de cumpătat, putea răbda de foame şi de sete, cetățenii asistau uimiți cum de-a lungul unei zile întregi stătea nemişcat, cufundat în meditație. A trăit în sărăcie, răbdând cu înțelepciune ieşirile violente ale Xantipei, prototipul soției rele şi cicălitoare.[2]

Ca soldat, marele filozof era un luptător neînfricat, pregătit în orice clipă să se apere cu toată dârzenia. Modest, nu dorea decorații de vitejie; în campania din Potideea, după ce i-a salvat viața lui *Alcibiade*, l-a propus pe acesta pentru decorație. Îndura mai bine decât toți asprimile vieții de soldat; suporta foamea şi frigul fără să crâcnească.[3]

După *Platon*, Socrate era „omul cel mai drept dintre cei de atunci". *Xenofon* continua: „*aşa de drept* că nu a făcut niciodată rău nimănui, ci a adus cele mai mari foloase prietenilor lui, *aşa de cumpătat*, încât n-a pus niciodată plăcerea mai presus de cinste, *aşa de înțelept* că deosebea fără greş binele de rău fără ajutorul nimănui, ci cu propria lui pricepere, destoinic să lămurească şi să definească orice, îndemânatic să judece pe alții şi să le arate greşelile să-i îndrepte spre cinste şi virtute".

Xenofon mai adăuga: „*când mă gândesc atât la înțelepciunea cât, şi la noblețea lui (sufletească) nu mă pot împiedica de a-l pomeni şi pomenindu-l să-l laud*."[4]

Alcibiade afirmă că Socrate vorbeşte ca nimeni altul: „Când îl ascultam pe Pericle sau pe alți oratori, îmi plăcea cum vorbesc,

---

[1] Ovidiu Drâmbă, Socrate, în *Istoria culturii şi civilizației, op. cit.,* p. 624-625.

[2] Conform lui *Diogene Laertios*, Socrate spunea că a trăit cu o femeie aspră, aşa cum unor călăreți le plac caii focoşi, dar întocmai ca şi aceştia, după ce-i domolesc, pot uşor să-i stăpânească pe ceilalți, „tot aşa eu, obişnuindu-mă cu Xantipa, voi învăța să mă comport cu ceilalți oameni". Mai aflăm că odată Xantipa îl certă şi apoi îl udă cu apă, iar el spuse prietenilor săi prezenți; „nu va spuneam eu, tunetele Xantipei se vor sfârşi cu ploaie?" Despre țipetele soției sale Socrate afirmă că s-a obişnuit cu ele ca şi cu o roată care scârțâie continuu.

[3] Despre aceste amănunte aflăm din *Dialogul lui Alcibiade*; a se vedea *Socrate omul. Chipul lui Socrate în dialogurile lui Platon*, studiu introductiv şi selecția textelor de Cristian Bădiliță, Ediura Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 39-43.

[4] Doru Cosma, *Socrate, Bruno, Galilei în fața justiției*, Editura Sport-turism, Bucureşti, 1982, p. 29-31.

dar nu simțeam nimic asemănător, sufletul nu-mi era răscolit şi nici nu era cuprins de nevoia să mă răzvrătesc ca un om înrobit... El e singurul om față de care simt ceea ce nimeni n-ar crede că aş putea simți față de un om: ruşine. Da, de el şi numai de el, mi-e ruşine. Pentru că îmi dau prea bine seama că are dreptate când îmi spune să nu fac anumite lucruri şi totuşi, de câte ori mă îndepărtez de el, cad pradă plăcerii pe care mi-o aduce cinstirea mulțimii... Deci fug ca un nemernic de el, apoi când îl revăd, îmi e ruşine de dreptatea pe care i-o ştiu şi i-o recunosc".[1]

2. Acuzațiile. Procesul

În anul 403 î.e.n. regimul celor treizeci de tirani este înlăturat, dar democrații, care iau puterea, permit dezlănțuirea unei „vânători de vrăjitoare" împotriva celor suspecți de colaborare cu vechiul regim. Sunt vizați *în primul rând sofiştii*, dar *principala victimă va fi Socrate*. Este acuzat de impietate – el, care respecta legile omeneşti şi divine; de coruperea tinerilor – tocmai el, moralistul intransigent, care propovăduia practicarea virtuții, şi de introducere a unor zei noi – acuzație stârnită de mărturisirile sale cu privire la un *daimon* ce-i dicta faptele şi vorbele (vocea conştiinței superioare, cenzura morală).

Chiar mai înainte, în anul 423 î.e.n. lui Socrate i-au fost aduse astfel de acuzații de către celebrul dramaturg Aristofan în comedia *Norii*.[2] În această comedie, Socrate a fost zugrăvit ca fiind chintesența sofiştilor, cei care „pentru arginți ştiu să învețe cum, prin vorbe, pot să triumfe orice pricini, fie că sunt drepte ori nedrepte". Un țăran, erou al piesei, *Strepsiad*e, îşi trimite copilul – Fidippide – la învățătura lui Socrate cu scopul de a fi bun de gură, să ştie să răstoarne legea, să-i biruie pe toți acei cu care v-a avea de-a face, chiar dacă ar fi ca pentru asta să spună orice nelegiuiri, să învețe să triumfe cauza strâmbă asupra celor drepte.[3]

Iată ce-i cere Strepsiade lui Socrate:

„Încearcă deci şi îl învață
Acele două judecăți; cea dreaptă şi cea strâmbă care,
Atuncia când susții pledând o pricină de tot nedreptă,
O dovedeşte pe cea dreaptă, iar dacă nu e cu putință
Să le deprindă pe-amândouă, atunci să faci în aşa fel
Încât cu orice preț s-o-nvețe pe cea strâmbătoare".

---

[1] *Socrate omul… op. cit.,* p. 32-33.
[2] Socrate este personaj şi în „Păsările" şi în „Broaştele", comedii ale aceluiaşi autor.
[3] Doru Cosma, *op. cit.*, p. 20-22.

Aristofan îl prezintă pe Socrate ca pe un duşman al credinței religioase, vorbind infamant despre zei:

„Noi n-avem zei, căci află-ntâi că pe la noi moneda asta n-are curs

Să vorbeşti cu Norii, că ei ne sunt divinități...

El Zeus, doar nici nu există...

Să nu-mi cunoşti alți zei, decât zeii noştri,

Ce-s: Norii, Haosul şi Limba – şi niciun altul decât ei..."[1]

În această comedie, Socrate este numit: „solemnul poet al mofturilor complicate", un ins din tagma „palavragiilor", a „leneşilor ce poartă plete" şi care „țin la fiecare gologan", încât nu şi-a tuns chica niciodată.

În anul 399 î.e.n., când marele filozof împlinise venerabila vârstă de 70 de ani, este chemat în judecată, aducându-i-se grave învinuiri: că nu crede în zei, că introduce zei noi şi corupe tinerii. Pedeapsa cerută era moartea. Acuzatorii erau trei cetățeni: *Meletos,* un poet tragic, „cu părul lung şi lins, nu prea bărbos, cu nasul puțin coroiat" (*Platon, Euthyphon*), ce întocmise plângerea şi o adusese la cunoştința publicului; *Lycon*, un orator obscur, mai mult figurant în formularea cererii şi *Anytos*, adevăratul promotor al acțiunii, un politician din tabăra democraților.

Textul literal al plângerii făcute de *Meletos* împotriva marelui filozof s-a păstrat. De o mare concizie această plângere sună astfel: „Meletos, fiul lui Meletos şi al Pithos-iei, contra lui Socrate, fiul lui Sophroniscue şi al Alopeke-i, acuză pe Socrate de a nu crede în zeii în care crede cetatea, de a introduce alți zei; în final îl acuză, de asemenea, de coruperea tinerilor."[2]

Acuzațiile erau foarte serioase pentru că ele vizau infracțiunea de impietate. Noțiunea de impietate pe cât era de nedeterminată, era redutabilă, pentru că ea nu depindea de o lege scrisă, ci mai degrabă de una religioasă, pe care fiecare o putea interpreta în fel şi chip. De altfel, trebuie amintit ce dreptul penal atenian nu cunoştea regula *nulla poena sine lege* (nici o pedeapsă fără lege) şi deci, judecătorul era cel care suplinea tăcerea legii. În dialogul intitulat *Euthyphron*, Platon ne arată că însuşi Socrate a încercat în van să definească noțiunea de impietate. *Concluzia a fost că impietatea este ceea ce displace... zeilor*.[3]

Socrate a fost judecat de tribunalul heliaştilor; denumirea acestui tribunal provenea de la *Helia*, locul din *agora*, unde se țineau şedințele de judecată. De fapt, judecata nu a fost făcută de

---

[1] A e vedea George Bălan, *Procesul lui Socrate, Editura Albatros*, Bucureşti, 1993, p. 138-139.
[2] Paul Bastid, *Le proces de Socrates*, în *Le gradns proces politiqus de l'histoire*, Fayard, 1962, p. 36.
[3] Ibidem, p. 34-35.

întreg tribunalul care număra nu mai puțin de... şase mii de judecători (mai exact jurați), câte şase sute pentru fiecare dintre cele zece triburi ale Atenei, ci de un complet format din 502 judecători.

3. Apărarea

Platon, în „Apărarea lui Socrate”[1] redă cuvintele cu care marele filozof s-a apărat în fața heliaştilor.

El s-a apărat singur şi a refuzat ajutorul celui mai mare logograf (un fel de avocat) de atunci, Lysias. Acesta a întocmit chiar pledoaria pe care filozoful urma doar să o rostească în fața instanței, dar ajutorul nu a fost primit, înțeleptul spunând: „După cum mi-ai fi adus încălțăminte de Sicyon (oraş grecesc unde se confecționa încălțăminte elegantă pentru femei) n-aş folosi-o pentru că nu stă bine unui bărbat, tot aşa această cuvântare a ta, deşi meşteşugită cu talent, nu-mi pare curajoasă şi bărbătească”.

Convins de nevinovăția sa şi poate prea încrezător în forța cuvântului său, în personalitatea şi cunoştințele sale, el nu a făcut eforturi pentru a strânge probe în apărare ori pentru a-şi pregăti pledoaria. Prietenului său Hermogene, nelinişti de pasivitatea acuzatului, i-a replicat: „*Nu ți se pare că mi-am petrecut toată viața gândindu-mă la apărarea mea? Pentru că toată viața nu am făcut rău nimănui, eu socotesc aceasta drept cea mai frumoasă pregătire a apărării mele*”.

Profan în treburile justiției, Socrate credea că rostirea adevărului pur şi simplu, despuiat de podoabe retorice şi neînsoțit de argumente juridice este suficient pentru o bună apărare. Dar, în fața tribunalelor – ceea ce este valabil şi astăzi – simpla rostire a adevărului nu este niciodată îndestulătoare şi acest adevăr trebuie făcut cunoscut judecătorilor – uneori blazați sau ignoranți, alteori poate chiar răuvoitori – cu ajutorul unor profesionişti.[2]

Filozoful îşi începe pledoaria mărturisind că aproape a uitat de sine într-atât au fost de meşteşugiți la vorbă cei care l-au chemat în judecată, dar, cu toate acestea, învinuirile nu cuprind nici un dram de adevăr. El va vorbi simplu, fără artificii, pentru că nu se pricepea la treburile justiției, în fața căreia, acum la 70 de ani, se află pentru prima dată. „De altfel – adăuga el – nici nu s-ar cădea, judecătorilor, să vin în fața voastră la vârsta aceasta, ca un tinerel ticluitor de fraze”. Aminteşte că are şi alți acuzatori mai

---

[1] Platon, *Dialoguri*, traducere de Cezar Popacostea, revizuite de Constantin Noica, Editura pentru Literatură universală, Bucureşti, 1968, p. 3-37.
[2] Doru Cosma, *op. cit.*, p. 51-52.

vechi, de când judecătorii erau copii sau foarte tineri, care îl ponegresc necontenit. Prin acuzațiile lor stăruitoare şi anonime ei sunt mai primejdioşi decât pârâtorii *Anytos, Meletos şi Lycon* pentru că nu-i cunoaşte (cu excepția unui autor de comedii – se referea la Aristofan) şi nu se poate apăra împotriva lor, aducându-i în fața justiției ca să dea socoteală de calomniile lor.

Crede că clevetirile împotriva lui au drept cauză invidia pe care a atras-o datorită faptului că Oracolul din Delfi (unde se află templul zeului Apolo) – consultat de prietenul său Cherephon – l-a declarat: „*cel mai înțelept dintre oameni*". Socrate arată că el însuşi a fost surprins de o asemenea concluzie şi a încercat să-i afle tâlcul. A cercetat fruntaşi politici, poeți, meşteşugari, pe care i-a crezut mai înțelepți decât el, dar a ajuns, cu surprindere, la concluzia că de fapt sunt mai prejos. De ce? „... Pentru că deşi niciunul nu pare să ştie mare lucru, totuşi ei cred că ştiu, neştiutori fiind, pe când – zicea Socrate – eu nu ştiu, nici nu cred aşa ceva. Tocmai cei cu renume mai bun se dovedeau aproape cu totul lipsiți de înțelepciune când îi cercetam după spusele zeului; pe când alții, părând mai de rând, erau oameni mai deplini şi mai aproape de înțelepciune." Filozoful arată că, reamintind ce zice Oracolul din Delfi o face nu din trufie sau pentru a se lăuda: pentru el, tâlcul adevărat al spusei zeului Apolo este altul decât acela ce pare la prima vedere şi anume: "Vorbele oracolului nu privesc pe tot dinadinsul pe Socrate, ci oracolul numai s-a folosit de numele meu, spre a mă da drept pildă, ca şi cum ar fi vrut să zică «oamenilor, cel mai înțelept dintre noi este acela care, ca şi Socrate, şi-a dat seama că el nu prețuieşte nimic în ce priveşte iscusința de a cunoaşte adevărul»".

După această introducere, continuându-şi apărarea, Socrate încearcă să respingă fiecare capăt de acuzare în parte, recurgând adeseori la dialog, în care îl atrage pe acuzatorul său *Meletos*.

Referindu-se la acuzația potrivit căreia prin învățăturile sale i-ar strica pe tineri, marele filozof l-a determinat pe *Meletos* să recunoască ca el nu s-a ocupat niciodată de educația tinerilor. Reacția sa a fost energică şi elocventă, de natură să înlăture învinuirea: „Deci nu te sinchiseşti de soarta tinerilor, dar l-ai târât în fața justiției pe Socrate, unul dintre puținii atenieni pricepuți la educația tinerilor şi însuflețit de dorința de a-i face mai buni decât sunt. Pentru care din două mă tragi în judecată, fiindcă stric tineretul şi-l fac mai rău cu tot dinadinsul, sau fiindcă o fac fără voie?" Şi cum acuzatorul îi răspunde că perverteşte tineretul în mod deliberat, Socrate îi demonstrează falsitatea învinuirii. Căci ar

fi absurd să îi înveți pe tineri să facă rău, de vreme ce trăind în mijlocul lor, el ar fi cea dintâi victimă a răului propovăduit. De aceea, afirmă: „din două una; ori nu-i stric ori dacă îi stric, o fac fără voie, deci tu şi într-un caz şi în altul minți. Dacă, pe de altă parte, eu stric tineretul fără voie, atunci nu este lege după care să fiu judecat pentru asemenea greşeli fără voie, ci cel mult trebuie să fiu luminat de cineva şi făcut să înțeleg. E limpede, că dacă mi se arată greşeala, voi înceta a mai face ceea ce făceam fără voie." Din acest punct de vedere, juridic, Socrate voia să spună că, chiar dacă fapta a fost săvârşită, lipsind vinovăția – elementul constitutiv al infracțiunii – este înlăturată răspunderea.

Însă, deşi învingător în acest dialog cu Meletos, Socrate nu a dat dovadă de tact şi respect față de judecătorii săi, pe care, indirect – i-a jignit profund. Atunci când Meletos a afirmat că judecătorii care alcătuiesc completul fac parte din categoria oamenilor care pot educa tineretul, acuzatul s-a mirat: „Cum, sunt aceştia să dea creştere tinerilor, să-i facă mai buni?" Si apoi a continuat zeflemitor: „Pe Hera, minunat vorbeşti: o adevărată comoară de oameni folositori ne-ai dezvăluit".

Acesta este o primă mare greşeală pe care Socrate o face în apărarea sa, de unde rezultă că lui îi repugnă preceptele retoricii sofiste; ignoră şi sfatul lui Antiphon: „în fața instanței să lauzi înțelepciunea şi dreptatea judecătorilor".

În legătură cu acuzațiile de a nu crede în zeii cetății, şi de a introduce zei noi, Socrate învederează contradicția de care păcătuieşte acuzația care i se aduce. Căci una din două: ori nu crede în niciun fel de zei şi atunci este ateu, sau crede în anumiți zei, chiar dacă aceştia sunt alții decât zeii cetății şi atunci este totuşi credincios. „Mă cuprinde mirarea – se apără Socrate - de unde a observat Meletos că eu nu cred în zeii în care crede cetatea. Căci şi alții, care erau de față, m-au văzut şi mă putea vedea şi Meletos, dacă voia – jertfind la sărbătorile obşteşti pe altarele publice. Şi în ce fel introduc divinități noi, dacă spun că glasul divinității se împotriveşte arătându-mi ce să fac? Tu susții Meletos – că eu cred şi învăț tineretul să creadă în anumite divinități, fie că sunt noi, fie că sunt cele de până acum; susții totuşi că eu cred în ceva *daimonic... Însă, dacă eu cred în ceva daimonic, cred totuşi în zei*. Dacă daimonii sunt odraslele zeilor... atunci oare am putea crede că există prunci ai zeilor, însă nu există zei? Tot aşa necugetat ar fi cineva dacă ar susține că există catâri, descendenți din cai şi măgari, însă nu există nici cai, nici măgari."

Marele filozof explică juriului că *daimon-ul* care îi luminează vocația sa de îndrumător moral al cetății reprezintă nu un zeu nou, ci sensul chemării sale pe care o urmează neabătut, chiar dacă astfel îşi va risca viața. El se considera un trimis al zeului Apolo din Delfi, că are în sine ceva *daimonic*, un *duh sădit în el încă de copil ce-i apare ca un glas*. „Oricum ar crede cineva că îşi poate rândui viața – fie într-un imbold propriu socotit bun, fie din porunca stăpânului său, el trebuie, după părerea mea să rămână pe loc, să înfrunte orice primejdie, să nu pregete față de nimic, nici chiar față de moarte, afară numai de necinste. Aş săvârşi, bărbați ai Atenei, ceva groaznic dacă m-aş teme de moarte sau de alte primejdii într-atâta încât să părăsesc rândurile, eu, care am stat la datorie...(pe câmpul de luptă - n.n.), unde chiar generalii pe care voi i-ați ales mi-au poruncit să stau în linia de bătaie şi să înfrunt primejdia morții; să mă tem de moarte acum, tocmai acum când, după credința şi înțelesul meu, zeul însuşi mi-a poruncit să nu trăiesc altfel decât ca iubitor al înțelepciunii, ca necurmat cercetător al sufletului meu şi al celorlalți."

Şi Socrate explică, în continuare, în ce constă vocația sa, crezul său, îşi justifică întreaga activitate, lecțiile şi sfaturile pe care le-a dat şi care este mesajul lor: „Cetățeni ai Atenei, îmi sunteți dragi şi vă iubesc, însă mă voi supune zeului mai degrabă decât vouă. Câtă vreme mai am suflare şi sunt în putere, nu voi înceta să filozofez, să vă dau îndrumări şi să predic, oricui mi-ar ieşi în cale, spunându-i după obiceiul meu: «o, cel mai bun dintre oameni, tu eşti atenian, eşti cetățeanul celui mai mare stat, al celui mai renumit în înțelepciune şi în putere. Nu ți-e ruşine să te îngrijeşti aşa mult de averi, căutând să le tot sporeşti, ca şi de numele şi vaza ta, iar pe de altă parte, de numele tău, de adevăr, de suflet şi de felul cum le faci mai desăvârşite şi nu te sinchiseşti de fel?» Eu sunt încredințat că în statul nostru nu s-a petrecut pentru voi ceva mai bun decât faptul acesta, că eu m-am supus zeului din Delfi. Dacă umblu printre voi, nu fac nimic altceva decât să încerc să vă conving pe toți, tineri şi bătrâni, să nu vă îngrijiți de trupuri mai presus de orice, nici să vânați cu atâta înverşunare averi, cât să vă osteniți pentru suflet; pentru felul cum el s-ar putea desăvârşi; căci nu din averi izvorăşte virtutea, ci din virtute izvorăsc averile şi toate celelalte bunuri omeneşti, pentru unul singur sau pentru o societate întreagă. Fie că dați crezare lui Anytos ori nu, fie că mă veți elibera sau osândi, eu nu-mi schimb felul de viață, de-ar fi să mor şi de mai multe ori". Socrate are curajul şi mândria de a spune că prin moartea sa cea care va fi păgubită va fi cetatea. „Se pare că zeul de aceea m-a hărăzit oraşului; să vă trezesc, să vă

îndemn, să vă dojenesc, pe fiecare în parte, fără încetare, ziua întreagă, mergând prin tot locul. Nu veți mai găsi uşor, atenieni, un astfel de om; ascultați-mă şi mă veți cruța. Se poate să vă măniați pe mine; aşa se supără cei ce dorm când sunt treziți de cineva. Se poate să mă şi loviți, dacă dați ascultare lui Anytos; în sfârşit, se poate să mă şi omorâți cu uşurință. Dar atunci iarăşi vă veți petrece restul vieții dormind, afară numai dacă zeul, îngrijindu-se de noi nu v-ar trimite pe altcineva la fel". Socrate aminteşte în continuare că pentru tot ce a făcut şi face, nu a pretins niciodată nimic, că nu a adunat avere, că şi-a neglijat gospodăria pentru binele cetății. Nici pârâtorii lui nu l-au acuzat de această privință. „Martorul că şi aici spun adevărul este sărăcia mea".

Este fără nici o îndoială că apărarea lui Socrate exprima adevărul, iar argumentele şi logica lui erau puternice, capabile să înlăture acuzațiile aduse. Dar, tot atât de adevărat este şi faptul că discursul nu putea fi pe placul judecătorilor; era ofensator de vreme ce filozoful îi acuza indirect şi pe ei că se ocupă de averi, de bogăție, în loc să se îngrijească de cuget, de spirit, pentru cultivarea virtuții.

Dă dovadă de înaltă demnitate, de mândria unui mare înțelept, care se detaşează de masa oamenilor şi nu recurge la rugămințI, la lacrimi, vaiete şi ploconeli pentru a impresiona instanța şi a scăpa de pedeapsă.

Explică de ce procedează astfel: „Nu fiindcă sunt trufaş..., nici fiindcă vă disprețuiesc; nu este vorba nici dacă întâmpin moartea cu vitejie sau cu frică. Pentru cinstea mea, a voastră şi a întregului stat, eu nu găsesc de cuviință să fac asta, la vârsta mea, cu trecutul şi numele meu, adevărat sau mincinos; doar e ştiut lucrul că Socrate se deosebeşte de ceva printre ceilalți oameni. Ar fi ruşinos, într-adevăr, dacă s-ar purta astfel acei dintre voi care par mai deosebiți prin înțelepciune, bărbăție sau altă virtute. Acest fel de oameni îmi par că fac statul nostru de ocară... Asemenea lucruri... nu se cuvine să facem nici noi, cei care părem, cât de cât, ar fi ceva; dar nici voi n-ar trebui să ne-o îngăduiți, chiar dacă noi am vrea s-o facem. Dimpotrivă, vă arătați că mai degrabă ați osândi pe cel care joacă asemenea piese de teatru, cu scopul de a stârni mila voastră, dar care de fapt face de râs cetatea, decât pe acela care aşteaptă în linişte hotărârea voastră. Eu nu găsesc atenieni că-i drept să te rogi de judecător şi să scapi prin rugămințI, ci să-l lămureşti şi să-l convingi, că doar nu de aceea şade judecătorul acolo, ca să jertfească dreptatea pentru hatâruri, ci ca să judece după ea; el a jurat, nu că va face pe placul cui i se va părea, ci că va judeca după legi. De aceea, nici noi nu trebuie să

vă îmbiem la călcarea jurământului, nici voi să vă lăsați târâți într-acolo... Nu-mi cereți, deci, bărbați ai Atenei, să fac față de voi ce nu socotesc vrednic, drept şi sfânt".

Socrate nu se dezminte nici de această dată; el continuă să dea lecții, să fie moralizatorul cetății. Nu se crede în fața unei judecăți, ci în fața uni mulțimi dispusă să-l asculte, nu-l interesează că în joc e viața lui.

4. Verdictul. Rejudecarea. Pedeapsa

După încheierea dezbaterilor s-a trecut la vot. Din cei 502 heliaşti care au format completul de judecată. 281 au votat pentru condamnare, restul de 221 pentru achitare. S-a dat apoi, din nou cuvântul părților în legătură cu pedeapsa (pentru că în cazul faptelor imputate legea nu prevedea sancțiuni). Acuzatorii cer din nou pedepsirea cu moartea.

În cuvântul său, Socrate, îşi exprimă mirarea față de numărul mic de voturi în favoarea condamnării. Dar face o greşeală care îi va fi fatală.

El cere, ca în loc să fie pedepsit, să fie răsplătit după merit şi potrivit nevoilor lui de om sărac, care toată viața a urmărit numai binele şi care are nevoie de linişte pentru a putea propovădui în continuare virtutea „Nimic mai nimerit, bărbați atenieni, decât ca pe un astfel de om să îl hrăniți în pritaneu", adică în acel lăcaş public în care erau primiți şi ospătați vizitatorii străini de seamă şi cei mai merituoşi atenieni. Consideră că nu merită nicio pedeapsă pentru că nu este vinovat cu nimic şi nu a făcut nimănui niciun rău. Refuză cu demnitate alte pedepse. „Temnița? Dar ce-mi trebuie o viață în închisoare, ca rob plecat, rând pe rând, paznicilor? Atunci amendă? Şi să stau închis până o voi plăti? Să vă cer surghiunul? Poate mi l-ați da. Dar,..., mare poftă de viață ar trebui să mă stăpânească şi prea mult mi-aş întuneca judecata, ca să nu înțeleg, că dacă voi, concetățenii mei, n-ați putut răbda vorba şi purtarea mea, ci v-au fost atât de grele şi urâte încât să scăpați de ele, cum ar putea alții să le rabde cu uşurință? Frumoasă viață mi-ar rămâne mie acum atât de vârstnic, să ies din oraşul meu, schimbând cât voi trăi oraşele şi gonit fiind din fiecare." Reafirmă, în continuare, că nu putea să-şi răscumpere viața renunțând la îndeletnicirile lui de povățuitor al oamenilor, pentru că nu poate face acest lucru.

La stăruințele prietenilor lui, spre sfârşitul pledoariei, Socrate se învoieşte totuşi să plătească o amendă de o mină (o sută de drahme), cât putea plăti singur, sau la una de trei mine, la

plata căreia se oferiseră împreună Platon, Criton, Critobulos, şi Apolodor.

Supunându-se la vot pedeapsa, 361 dintre judecători au votat pentru condamnarea la moarte şi numai 141 în favoarea propunerii filozofului. Aşadar 80 dintre heliaştii care cu puțin timp înainte l-au socotit nevinovat pe Socrate şi-au schimbat brusc atitudinea. Cu siguranță că ei au considerat un afront afirmația acuzatului de a fi nu condamnat, ci răsplătit pentru meritele sale. În al doilea rând, au fost poate deranjați de atitudinea mândră şi disprețuitoare a acestuia.

5. Ultimul cuvânt

În ultimul său cuvânt, Socrate explică cauzele pentru care a fost închis: „Poate veți crede că eu am fost înfrânt din lipsa unor argumente.... Cu totul altfel stau lucrurile. Dintr-o lipsă am fost învins, dar nu de argumente, ci de cutezanță şi de neruşinare, precum şi pentru faptul că n-am vrut să spun în fața voastră lucruri pe care v-ar fi fost poate plăcut să le auziți – să bocesc, să mă jeluiesc..., să vorbesc multe alte lucruri nedemne de mine..., pe care v-ați obişnuit să le auziți de la alții." Rămâne demn până la sfârşit şi nu se căieşte în ciuda pedepsei ce i s-a aplicat.

„Prefer, apărându-mă în acest chip să mor, decât să trăiesc în alt chip; căci atât la judecată cât şi la luptă, nici eu, nici altul nu se cuvine să întreprindă chiar orice să scape de moarte... *Nu e greu să scapi de moarte, cât să fugi de păcat, căci aceasta aleargă mai iute decât moartea*. Acum, iată, eu, încetinel şi bătrân cum sunt, am fost doborât de ceea ce devenea mai încetinel: moartea. Iar prigonitorii mei iuți şi puternici, au fost biruiți de un lucru mai iute decât dânşii: *păcatul*. *Eu plec spre moarte, osândit de voi. Ei se duc spre păcat în nedreptate osândiți de adevăr; fiecare rămâne la osânda sa*." Îi avertizează pe osânditorii săi: nu este departe ziua când mulți atenieni, mai ales tineri, le vor cere socoteală pentru nedreptatea săvârşită. [1] Şi atunci orice ar face nu vor scăpa de pedeapsă, care va fi mai grea decât moartea hărăzită lui. Vina lor stă în faptul de a crede că înăbuşind glasul unui om care îi dojeneşte pentru păcatele lor, vor putea să-şi continue fărădelegile. „dacă credeți cumva că ucigând veți înlătura pe cei care vă mustră că nu duceți o viață cinstită, nu judecați bine; cea

[1] Într-adevăr, aşa cum ne informează *Diogene Laertios*, „atenienii s-au căit la puțin timp după aceea, încât închiseră terenurile de exerciții şi gimnaziile (în semn de doliu), exilaseră pe acuzatori, iar pe Meletos îl osândiseră la moarte. În cinstea lui Socrate ridicară o statuie de bronz, opera lui Lysip şi o aşezară în sălile de procesiuni. Iar Anytos, ajuns la Heracles, a fost alungat de locuitorii oraşului în aceeaşi zi. Nu numai în cazul lui Socrate, ci şi-n multe altele atenienii s-au căit în felul acesta."

mai dreaptă şi mai uşoară mântuire o găsiți nu prin înăbuşirea glasului celorlalți, ci prin pregătirea de sine a fiecăruia, ca să deveniți cât mai virtuoşi cu putință."

Socrate nu dezminte nici în acest ultim cuvânt al său, afirmând că abia aşteaptă să moară pentru a se întâlni cu marii dispăruți – *Orfeu, Hesiod, Homer* – să iscodească şi „dincolo", aşa cum a iscodit pe aici. Să văd care dintre ei este înțelept şi care crede că este fără a fi. Să poată discuta cu conducătorul marii oştiri împotriva Troiei, cu Odiseu sau Sisif şi cu alții mii şi mii. Să stea de vorbă cu ei şi să-i iscodească: „*iată suprema fericire*".

Ultima dorință a filozofului către atenieni este de a-i pedepsi pe cei trei fii ai săi ori de câte ori aceştia înrobiți de patima înavuțirii ar da uitării nevoile sufletului. „Dacă veți îndeplini dorința acesta, voi socoti că am primit ceea ce se cuvine de la voi şi eu şi copii mei. Acum, însă, este ora să ne despărțim, eu ca să mor, voi ca să trăiți. Care dintre noi păşeşte spre lucrul mai bun nimeni nu o ştie, ci doar zeul."

6. Concluzii

Apărarea pe care Socrate şi-a făcu-o n-a reuşit, aşadar, să înlăture pedeapsa cea mai gravă cerută de acuzatorii săi. A fost însă o apărare cinstită, sinceră, fără niciun artificiu, făcută în spiritul adevărului şi a înaltelor convingeri şi virtuți morale şi filozofice ale sale. Greşeala lui Socrate a fost aceea că el nu s-a situat la proces pe poziția unui inculpat acuzat de fapte grave, ci pe aceea de înțelept, filozof, mentor spiritual al cetății, ceea ce, evident, nu era pe placul heliaştilor. Aceştia ar fi vrut ca acuzatul să le ceară iertare şi să-i considere mai puternici şi însemnați decât el, de care depinde soarta lui. De altfel, se poate aprecia că Socrate a primit pedeapsa capitală nu pentru că a fost găsit vinovat de faptele de care a fost acuzat, ci pentru că i-a ofensat şi desconsiderat pe judecători.

Apărându-se însă astfel, probabil că Socrate s-a supus îndemnului pitagoric: „*Omule de geniu prigonit! Respinge tribunalul poporului, E drept ca turma să-şi judece păstorul?*" Dar, nu a avut în vedere o altă idee genială a lui Pitagora: „*Poporul crede orice fără să vadă şi condamnă fără să te audă*".

CAPITOLUL IV

RETORICA ÎN ROMÂNIA

1. Considerații introductive

Desigur că, în ceea ce priveşte retorica, țara noastră nu se poate compara cu Grecia sau cu Roma antică. La noi nu au existat nici retori vestiți de talia lui Corax, Gorgias, Demostene, Isocrate sau Cicero, nici profesori de retorică, de talia lui Aristotel sau Quintilian, nici şcoli de retorică ca cea din insula *Rodhos* a lui Eschine sau *Academia lui Platon*. Dar asta nu înseamnă că elocința a lipsit, că printre strămoşii noştri nu au existat bărbați cu harul de a vorbi bine, de a captiva auditoriul, de a îndemna la acțiune, de a povățui şi de a se face ascultați. Cu siguranță că aceste calități le aveau marii conducători militari şi politici, marii preoți şi regi: *Burebista, Deceneu, Decebal* etc. şi mai târziu *Gelu, Glad, Basarab I, sau Ştefan cel Mare*.

Domnitorii noştri aveau sfaturi, în care aşa cum ne va spune Miron Costin „vorovind o treabă se frământa cu vorba lucrul: unul una, altul alta, răspunzând se lămureşte lucrul care e spre îndemână".

Sau cum spunea Anton Pann:

„Din vorbă în vorbă, vorba se deschide
Din vorbă în vorbă, iese adevărul
Din vorbă se face fapta şi din faptă vorba".

Ştefan cel Mare obişnuia să adune țara, după fiecare victorie, la locul numit *Direptate*, acolo unde o adunase altădată să hotărască dacă îi e voia să fie domn. „Oare această consultare, se întreba V.A.Urechia, o făcea marele domn numai în două vorbe".[1]

Elemente de retorică, pot fi însă identificate destul de târziu, abia în primele scrieri şi anume, în letopisețele redactate în limba slavonă. Aici, alături de termenul care denumea această „înaltă înțelepciune", se întâlneşte şi sensul ce caracterizează în general retorica în epoca medievală, anume acela de „ornament stilistic", aşa cum pare, de pildă, la *Macarie*[2] ale cărui" exerciții de retorică", subliniază *Alexandru Piru*, sunt totuşi demne de reținut.[3] Celălalt sens de „argumentație" fără să fie formulat ca atare, se

[1] Aurel Sasu, *Retorică literară românească*, Editura Minerva, Bucureşti, 1976, p. 76.
[2] *Cronicile slave – române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, Ediție revăzută şi completată de P.P.Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 90-91.
[3] Alexandru Piru, *Literatura română veche*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961, p. 33.

regăseşte asimilat implicit în diferite scrisori diplomatice sau discursuri rostite de soli în numele domnitorilor români, aşa cum este „importantul document politic şi diplomatic" al lui *Ioan Țamblac Paleologul*, rudă cu Ştefan cel Mare, în fața Senatului Veneției la 8 mai 1477,[1] acesta reuşind să câştige adeziunea ambasadorilor străini pentru cauza țării.[2]

Tot cam din aceeaşi perioadă (1523) datează discursul boierului moldovean *Luca Cîrjă*, trimis de Ştefăniță Vodă ca emisar la Regele Poloniei, pentru a obține adeziunea acestuia la un front comun împotriva otomanilor. Acest discurs a reuşit să convingă pe ascultători că evenimentele petrecute dovedesc pe deplin de justețea propunerilor, iar acțiunile românilor sunt garanție pentru viitoarea alianță.[3] Începutul discursului este redat în manualul de retorică al lui Gheorghe Adamescu, apărut în 1899[4], ca model de exordiu simplu:

„Domnul meu Ştefan Vodă, prietenul Măriei Voastre, precum şi în rândurile trecute, astfel şi acum, vă trimite vorbă şi amintire despre păgâni, cum bat creştinătatea, cum o apasă, cum îi răpesc pământurile, lovesc şi cuprind oraşe, pe când noi creştinimea, nici că ne gândim la oneltirile lor. Aduceți-vă aminte, bunăoară cele întâmplate în Regatul Unguresc. Venind turcii cu multe puteri, înconjurară şi dobândiră cetatea Belgradului, care ne era ca o poartă închisă împotriva păgânilor şi pe care deschizând-o lor Dumnezeu pentru pedeapsa păcatelor noastre, iată că-i vedem acum stăpânind şi alte oraşe, robind Țara Sârbească, şi mai câte alte locuri prin prejur."

„Totuşi apărarea ar fi fost cu putință, să se fi pregătit şi să fi fost cu pază regele unguresc cu consilierii săi; căci Măria sa Domnul meu, cum aflase de mişcarea turcilor asupra regatului unguresc, îndată a început a da ştiri peste ştiri la Măria Sa Regele şi la Voievodul Transilvaniei, îndemnându-i să fie gata şi luării aminte, să-şi întărească oştile şi cetățile, să înştiințeze şi pe ceilalți domni creştini rugându-i pentru ajutorare... Şi ajutoare le-ar fi şi venit; dar nu voiră să ne crează şi de aceea ştiți la ce sfârşit aduseră pe Măriile lor nepăsarea şi imprudența".

Deşi nu ni s-au păstrat şi alte fragmente de discursuri mai vechi decât cel reprodus, se poate spune totuşi, că asemenea discursuri au existat, ca o mărturie a talentului celor ce le-au rostit. V.A.Urechia, în acest sens, ne mai spune că „organizațiunea

---

[1] Mircea Frânculescu, *Prefață la lucrarea „Retorica românească – Antologie*, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, p. IX şi următ.
[2] Aurel Sasu, *op. cit.*, p. 76.
[3] Mircea Frânculescu, *idem*.
[4] Editura Librariei, H. Steinberg, p. 75-76.

politică a românilor fiind rezultat al suvenirilor, al tradițiunilor Romei..., având la baza oratoria, dacă nu şi elocința politică, n-a lipsit în țările române la epocile cele mai vechi chiar".[1]

În anumite ocazii, boierii cărturari pregăteau şi susțineau discursuri solemne, dedicate domnitorilor. Din timpul lui *Vasile Lupu* ne-a rămas o interesantă mărturie despre sărbătoarea Anului Nou 1647, când copii între 7 şi 12 ani, au pronunțat în latineşte şi româneşte discursuri la adresa domnitorului.[2] Într-o situație asemănătoare, în 1676, fii lui Miron Costin adresează domnului de atunci, *Antonie Ruset*, trei cuvântări compuse de tatăl lor.[3] Deveniseră tradiționale cuvântările cu caracter laic sau religios cu ocazia urcării pe tron a domnitorilor sau la moartea acestora. [4]

Un moment important în istoria oratoriei îl constituie activitatea lui *Antim Ivireanul* (armean) care ilustrează cu strălucire genul „demonstrativ" (predicile) şi cel „judiciar" (răspunsurile la acuzațiile adversarilor lui şi la pretențiile patriarhului Ierusalimului la subordonare totală la mănăstirilor închinate.[5]

Eruditul Dimitrie Cantemir utilizează pentru prima dată cu competență termeni ai retoricii clasice; el evocă în termeni elogioşi pe Aristotel, Demostene, Cicero. Înzestrat cu o elocvență naturală recunoscută de contemporani, Dimitrie Cantemir vorbeşte despre *responsabilitatea morală a oratorului*, ridicându-se împotriva pledoariilor fățarnice, artificiale, care sunt înşelătoare.[6]

Faza de renaştere națională începută după Revoluția lui Tudor Vladimirescu, cu momentul ei de vârf de la 1848, va determina apariția primilor oratori moderni, *oratoria constituind la început un instrument de trezire a conştiinței naționale*.

2. Învățământul retoric în România

Una din cele mai vechi şcoli în care se preda şi retorica, se pare că a fost *Şcoala latină de la Putna*, datând din sec. XV.

Aici sunt menționați „ritorul" *Eustatie* prin 1493 şi ritorul *Lucaci* prin 1581; în această şcoală erau studiați *Platon, Aristotel şi Cicero*. Pe lângă retorică, mai erau predate logica, gramatica, dialectica etc. Şcoala, se pare, va funcționa până prin 1780, când

---

[1] V.A. Urechia, *Schițe de istoria literaturii române*, Bucureşti, 1885, p. 6.
[2] Codex Bandinus, *Memorii asupra scrierii lui Bandinus de la 1646,* urmat de text, însoțit de acte şi documente, de V.A.Urechia, extras din Analele Academiei Române, Seria II, tom. XVI, 1895, p. CXLII.
[3] Miron Costin, *Opere*, Ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, Bucureşti. ESPLA, 1958, p. 328-330.
[4] Dan Simionescu, *Literatura românească de ceremonial*, Condica lui Gheorghe, Bucureşti, 1939, p. 8-74.
[5] Gabriel Strempel, *Introducere la Antim Ivireanul, Opere*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. XLIII.
[6] Mircea Frânculescu, *op. cit.*, p. X.

va fi închisă ca urmare a înființării „*Şcoalei duhovniceşti*”, de către *Vartolomeu Măzăreanu şi Iacob Putneanul*.[1]

Tot o „*Şcoală latină*” (collegium sau gymnasium) se pare că a funcționat la *Cotnari*, între 1646-1650). La Târgovişte, într-o şcoală de acelaşi grad, Paisie Ligaridis, va preda retorica în greceşte şi latineşte.[2]

Un rol însemnat pentru cultura românească l-a jucat *Şcoala de la Sf. Sava din Bucureşti*, înființată prin anul 1695, după unii de Şerban Cantacuzino, după alții de *Constantin Brâncoveanu*. Învățământul aici avea un caracter enciclopedic, mai mult de cultură generală, după tradiția medievală.

La Sf. Sava se folosea pentru predarea retoricii tratatul francezului Coridaleu „Introducere în arta retorică”, în realitate, un comentariu amănunțit al Retoricii lui Aristotel. [3] aici se făceau lecturi din Homer, Xenofon, Plutarh, Tucidide, Esop. Elevii trebuiau să explice discursurile lui Isocrate şi Demostene, tragediile lui Sofocle şi Eurpide etc. Şcoala de la Sf. Sava căreia i se conferă în 1814 numele de gimnaziu, devenind apoi *Academia domnească*, un centru cu caracter internațional, destinat în egală măsură românilor şi străinilor, cu profesori distinşi.

În Moldova, retorica se va studia şi la *Seminarul de la Socola*; din 1853-1854, ea e predată de Filaret Scriban; din 1860, profesor de gramatică şi retorică va fi numit Gheorghe Erbiceanu şi din 1873 Gheorghe Costăchescu.[4]

În Transilvania, la Blaj, în a doua jumătate a secolului XVIII, retorica apare în programul de studiu al gimnaziului românesc. Clasa de retorică cuprindea în 1786, zece elevi.[5] Printre cărțile păstrate în biblioteca şcolii întâlnim şi câteva titluri de „lucrări de introducere în disciplina mult cultivată de gimnaziile clerice occidentale şi Centrul Europei”: Bibliotheca Rhetorum, Praecepta Rhetoricae etc. De asemenea, se studiau lucrări de ale lui Cicero: „De oratorie”, „Verinele”, „Filipicele”.[6]

Reprezentanții şcolii ardelene, care au studiat la Blaj, s-au remarcat printr-o argumentare aproape fără cusur a dovezilor de ordin lingvistic, sau istoric, în aşa fel încât unele teorii rămân şi astăzi seducatoare prin forța convingerii. Încă din primii ani ai formației lor spirituale, viitorii corifei ai mişcării culturale ardelene au deprins elementele fundamentale ale acestei persuasiuni. Au

---

[1] Aurel Sasu, *op. cit.*, p. 84.
[2] Mircea Frânculescu, *op. cit.*, p. X.
[3] Aurel Sasu, *op. cit.*, p. 92-103.
[4] *Ibidem*, p. 84-85.
[5] Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania*, 1774-1805, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1966, p. 234.
[6] *Ibidem*, p. 242-243.

fost învățate şi exersate diferite procedee ale oratoriei, beneficiind de varietatea şi bogăția stilistică a textelor alese din literatura latină (mai ales din Cicero). În clasa superioară de gramatică şi în clasa întâi de umani, erau expuse toate categoriile retoricii mergând de la „părțile şi subîmpărțirile elocvenței" până la figurile de stil, de la dispoziția materiei până la exordiu, memorie şi gest...[1]. Tinerii români au deprins şi au înțeles cum să utilizeze acest instrument universal de comunicare şi de demonstrare a ideilor. Aşa cum se explică, în bună parte, eleganța şi claritatea gândiri, capacitatea de ordonare a datelor.

În ideologia şcolii ardelene, necesitatea studierii retoricii a fost considerată ca o continuare firească a gramaticii. „Învățătura filozofică fără de retorică şi retorica fără de măiestria gramaticească a se învăța nu se poate", declara categoric Radu Tempea în 1797. Succesiunea acestor discipline se păstrează Constantin Diaconovici Loga:

„- Gramatica... ne învață a bine ceti şi drept vorbi, după firea limbii;

- Retorica... ne învață cugetele şi simțirile noastre, cu răspunsuri pătrunzătoare şi desfătate la auzit, a le descoperi".[2]

În Transilvania, retorica se va preda împreună cu istoriografia, până către anul 1920, când la toate clasele ciclului superior se va introduce un singur manual: cel de limbă română, al lui M. Dragomirescu şi Gh. Adamescu.[3]

În Moldova, până prin 1925, retorica mai făcea parte din planurile de învățământ ale gimnaziilor şi seminariilor. Dar, orientarea studiilor spre ştiințe exacte – spre matematică şi fizică va duce în cele din urmă la înlăturarea retoricii, în urma războiului ce i-a fost declarat. Într-o fază târzie a supraviețuirii sale la Iaşi, se copiau de către elevii ce multiplicau în vacanța de vară manuscrisele, astfel de definiții ale sofiştilor: „... dacă oamenii au numai păreri şi numai idei, atunci orice părere are omul, aceea e mai valabilă. Prin urmare, *ritorica e arta de a susține şi a combate orice şi a opune părerea adversarului*"; sau: „Retorica e o artă nu de a învăța ce e adevărat sau fals, minciună, ci de a face aşa ca vorbitul să poată învinge prin argumentare, pe potrivnic, spunând orice"; ori: „Ritorica este arta de a face ca adversarul să treacă de e minciună, dreptatea de nedreptate şi viceversa". Ca o concluzie la cele de mai sus, se relatează într-un curs din această perioadă, anecdota, după care, în *Sparta*, un orator, lăudându-se că poate

[1] Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 283-333.
[2] Mircea Frânculescu, *op. cit.,* p. XIII.
[3] Aurel Sasu, *op. cit.*, p. 109.

vorbi două zile fără întrerupere, fusese alungat pentru totdeauna din oraş.[1]

3. Manualele de retorică

3.1. Ioan Molnar Piuariu: Retorica, adică învățătura şi întocmirea frumoasei cuvântări.[2]

Lucrarea lui Ioan Pioariu Molnar[3] este prima carte de retorică românească; a apărut în 1798. Ea răspundea aspirației de cultivare, de perfecționare a limbii noastre literare şi reflecta năzuința educării şi „rostirii" româneşti. Această lucrare poate fi considerată că se încadrează în seria retoricilor în care accentul cade pe argumentare, modelul fiind „Retorica" lui Aristotel. Numele stagiritului apare, de altfel, de la primele pagini şi autorul se referă mereu la aceasta.[4]

Lucrarea este împărțită în patru „cărți", fiecare cuprinzând un număr însemnat de capitole. Astfel, în Cartea I-a: Pentru cum s-a găsit retorica (cap. 1); Ce este treaba şi sfârşitul materiei retoricii? (cap. 3); În câte chipuri se face grăirea sau cuvântarea? (cap. 4); Câte şi care sunt părțile retoricii? (cap. 5); În Cartea a II-a: Câte şi care sunt părțile cuvântului? (cap. 1); Care sunt darurile povestirii? (cap. 7). Cartea a III-a este dedicată tropilor (figurilor de stil) şi anume, metaforei, sinecdocăi, metonimiei, onomatopeei, alegoriei etc. cartea a IV-a este intitulată „Pentru schimele zicerilor şi ale cugetărilor". „Schimele sunt – ne spune Molnar - frumusețea şi vinele cuvântului, pentru că nu numai îl împodobesc, după cum fac tropii, ei îi dau putere şi virtute, ca să deştepte patimile la ascultător şi să-l îndemne spre cele poftite.[5] Retorica este „ca un stâlp de lumină şi ca o făclie zdrobitoare de raze".[6]

Autorul spune că „părțile retoricii sunt: aflarea, întocmirea, tâlcuirea, ținerea minte şi grăirea sau povestirea.

Aflarea (invențiunea) găseşte pricinile, dovedirile, adeveririle şi orice este trebuincios a îndupleca pe auzitor spre ascultare.

---

[1] *Ibidem,* p. 88.
[2] Ediție îngrijită de Aurel Sasu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976.
[3] Ioan Piuariu Molnar s-a născut la 1749 în Sadu Sibiului şi a murit în 1815. este cunoscut ca un om de mare cultură, vorbea bine latineşte, nemțeşte, ungureşte şi probabil franțuzeşte. A fost *primul medic titrat român*, profesor de oftalmologie la Şcoala medico-chirurgicală din Cluj. Este autorul celei dintâi cărți de gramatică româno-germană şi a unui dicționar român-german. A colaborat la redactarea lui „*Supllex Libellus Valachorum*".
[4] A se vedea Aurel Sasu, *Prefață la Retorica..., op. cit.,* p. XIV şi urm.
[5] Ioan Piuariu Molnar, *op. cit.*, p. 122.
[6] *Ibidem,* p. 47.

Întocmirea (dispoziția) pune la rând şi aşează câte s-au aflat şi fiştecare lucru din cele aflate la locul său. La această întocmire se arată iscusința ritorului, precum şi agerimea minții.

Tâlcuirea (elocuțiunea) voieşte să aibă vorbă frumoasă, împodobită, înfrumusețată cu învățătură şi cu măiestrie; aceasta dă virtute cuvântului, ca să curgă... cu mai multă lesnire, să se pogoare în sufletul ascultătorului şi ca să fie cumpătat şi cu dulce glas şi să veselească urechile şi cu desfătare auzitorul să asculte şi cu mai multă poftă să ia aminte la cele ce se zic.

Ținerea aminte (memoria) ține şi păzeşte în minte câte a aflat ritorul şi datoria ei este că să aducă aminte şi ritorul să nu se abată şi să nu se depărteze de la lucrul carele a hotărât a-l zice...

Gândirea – povestirea (pronunția, intonația, gesturile) este partea şi treaba ritorului cea mai de pe urmă; are datoria a spune şi a povesti dezvoltat şi cu bun înțeles, cuvintele şi cât poate precum să vorbească, nici să cânte ca să aducă somn şi să îndrepteze glasul ca să fugă de urâciune, să nu ție tot un glas, ci să-l schimbe după cum poftesc lucrurile care le povesteşte. Se cade ca după cuvinte să închipuiască ritorul şi mişcările mâinilor, ochilor şi obrazul şi, în scurt, tot trupul. Să nu strige fără de cale, să nu-şi arunce mâinile într-o parte şi într-alta, fără orânduială şi la orice lucru să păzească măsura, precum mintea cu cugetul, aşa şi glasul cu cuvântul şi mişcarea mâinilor şi a tot trupul să-şi întocmească".[1]

„Cuvântul (discursul adică-lea) are patru părți: începutul (exordiul), povestirea, adeverirea şi *epilogus*".[2] Cu neînsemnate modificări, acestea sunt părțile invenției enumerate în toate tratatele antice.

„*Epilogus* este partea cea de pre urmă a cuvântului, drept acea şi silința ritorului trebuie să fie desăvârşit şi să puie toată osteneala şi sârguința ca să fie cel dintâi şi la frumuseță şi la meşteşug".[3]

Cartea a III-a, aşadar, se intitulează „Pentru tâlcuire, care se zice erminie". După aflare şi după bună rânduială urmează a treia parte a ritoricii..., care este tâlcuirea, adecă iscusirea la cuvânt şi buna vorbire[4]. Tropii sunt (ca la Cicero şi Quintilian): metafora, sinecdoca, metonimia, alegoria, perifraza, hiperbola etc.

---

[1] *Ibidem,* p. 46-47.
[2] *Ibidem,* p. 85.
[3] *Ibidem,* p. 107.
[4] *Ibidem,* p. 110.

În Cartea a IV-a „Pentru schimele cugetelor şi ale zicerilor” se discută în realitate despre figurile de cuvinte şi de gândire (anafora, repetiția, reluarea, gradația).

Ultima carte „Pentru ținerea de minte şi închipuirea vorbei”, cuprinde de fapt cele două părți ale retoricilor clasice: memorizarea şi pronunțarea. „Ținerea aminte este între părțile ritoricii partea a IV-a, pronunțarea a V-a. Una învață să nu-i fugă ritorului una din minte şi aci alta, încât la vorbă, de frică ca să nu piarză şi celelalte, aleargă cu limba şi în drum rămâne de mii de ori, iar a doua, să fie glasul „după pricina lucrului, întristăcioasă sau veselitoare, smerită sau îndrăzneață, lină sau iute şi altele.”

Meritul lucrării: este prima din acest domeniu care a introdus în circulația ideilor un întreg univers de concepte ale artei argumentării sau ale exprimării literare.[1]

3.2. Simeon Marcovici. Curs de retorică.[2]

Cursul lui Marcovici este, deopotrivă, o teorie a argumentării şi una a literaturii; el se înscrie în descendența instituțiilor oratorice ale lui Quintilian, iar structura sa este înrudită cu cea a retoricilor franțuzeşti existente la acea dată.[3]

În introducere, „Idei pregătitoare”, autorul vorbeşte despre istoricul retoricii: „retorica s-a născut în urma elocvenții de la care a şi luat toate învățăturile sale... Se afla oratori pe când încă mintea nu gândea să învețe acest meşteşug. Oamenii cei cu bună simțire, văzând izbutirile lor urmează să-şi fi zis: Cât de frumos lucru este de a putea cineva să cârmuiască pe ceilalți oameni după a sa plăcere, prin singura putere a cuvântului!”[4]

Marcovici avertizează: „Nu trebuie însă să socotim că retorica face pe oameni elocvenți. Ea cere talenturi fireşti, le ajută, le luminează, le povățuieşte şi contribuie la desăvârşirea lor, fără a le putea da la cei ce nu le au”. Şi adaugă: „Mulți întreabă dacă o poemă sau o orație bună este fapta naturii ori a meşteşugului; răspunsul este că nici silința fără geniu nu poate să nască vreun lucru desăvârşit, nici geniul fără silință, ci amândouă trebuie să se ajute deopotrivă şi să conlucreze spre dobândirea aceluiaşi sfârşit. De aceea, în zadar s-ar căsni cineva a fi elocvent numai cu ajutorul meşteşugului; dar iarăşi, în zadar ar nădăjdui ca să izbutească cu desăvârşire fără alte mijloace decât ale naturii.”[5]

---

[1] Mircea Frânculescu, *op. cit.,* p. XXIII.

[2] Apărut în Bucureşti, Tipografia Eliad, 1834. Simeon Marcovici, a trăit între 1802-1877. A studiat la Academia domnească din Bucureşti, la Pisa şi Paris. A fost profesor la Colegiul Sf. Sava. Este considerat unul din promotorii predării matematicii în limba română.

[3] Mircea Frânculescu, *op. cit.*, p. XXIV-XXV.

[4] Simeon Marcovici, *op. cit.*, p. 49.

[5] *Ibidem,* p. 50-51.

Despre modul în care se pregăteşte un discurs, Simeon Marcovici spune că „pentru orice pricină va vorbi un orator, el are neapărat a săvârşi trei lucruri: cel dintâi este a afla lucrurile ce trebuie să zică, care se numeşte izvodire; cel de-al doilea, a le pune într-o cuviincioasă orânduială şi se numeşte aşezare; cel de-al treilea de a le arăta bine, care se numeşte elocuțiune...". A patra parte a retoricii se numeşte lucrare şi cuprinde pronunția, mişcările şi memoria.

Prin talentul elocinței – scrie Marcovici – veți izbuti în întreprinderile cele mai grele: „printr-însul (un general insuflă soldaților înfocarea şi îndrăzneala de care însuşi este însufleţit; printr-însul un dregător dobândeşte considerație, stima şi credința obştei; într-un cuvânt, prin acest talent, omul se face ocrotitorul dreptății şi al adevărului, apărătorul averii, al cinstei şi al vieții concetățenilor săi."[1]

La Articolul al III-lea al cursului intitulat „Pentru patimi", autorul se referă la misiunea oratorului de a sensibiliza, de a mişca şi captiva auditoriul: Oratorii, întocmai ca şi poeții – zice el – poate avea succes „numai mişcând patimile", adică frământând şi prefăcând inimile ascultătorilor, după a lor voință. Cuvântarea fără patimă, fără înfocare este goală, săracă, stearpă şi fără putere".[2]

În continuare, citează din Cicero, „De oratorie": „cu anevoie va fi să aducem pe judecător la mânie, de nu ne va vedea cuprinşi de mânie, de a-i insufle ură pentru vrăjmaşul nostru, de nu vom fi, mai întâi, plini de adevărată ură; de a-i pricinui milă, dacă ideile, expresiile, sunetul glasului, fizionomia şi lacrimile noastre nu mărturisesc durerea noastră; precum materiile cele mai lesne arzătoare au trebuință a se apropia de foc ca să se aprinză, asemenea şi oamenii, chiar cei mai simțitori, au trebuință de a se aprinde de focul oratorului....

De voim să aţâţăm patimile, trebuie să ne îmbrăcăm cu sentimentele acelora care într-u adevăr pătimesc, să fim însufleţiți de aceleaşi mişcări, cuvintele şi inima noastră să fie învăpăiată de acelaşi foc ce voim să insuflăm ascultătorilor; căci cum vom putea face pe ascultători să se întristeze pentru un lucru ce-l povestim cu răceală sau să ne umple de necaz, când cuvântarea şi fizionomia noastră este veselă, să verse lacrămi când ochii noştri sunt limpezi şi uscați? Numai focul aprinde; nici un lucru nu poate da altuia fața ce nu o are. Aşadar, trebuie ca mai întâi noi să simțim ceea ce voim să facem şi pe alții să simtă şi să umilim mai înainte de a încerca să umilim pe alții.

---

[1] *Ibidem,* p. 50-53.
[2] *Ibidem,* p. 71.

Ca să ajungă la acest sfârşit, oratorul trebuie să aibă o imaginație vioaie, simțitoare, delicată şi judecată sănătoasă".[1]

„O cuvântare – scrie Marcovici – se poate privi ca o zidire al cărui arhitect este oratorul. Aşadar, precum nu este îndestul pentru a aduce materialul trebuincios pentru zidire, ci trebuie şi o mână vrednică ca să aşeze fiecare lucru la locul său, asemenea şi în elocvență ideile şi podoabele ce vom izvodi nu vor fi alt decât o mulțime de lucruri amestecate, dacă aşezarea nu le va pune şi nu le va lega unele de altele, ca să le întrupeze şi să facă o cuvântare regulată".[2]

„Orice cuvântare cuprinde mai multe părți: 1. exordiul care pregăteşte duhurile; 2. propoziția care arată sufletul; 3. perorația care încheie cuvântarea; cuvântările judecătoreşti mai au două părți: povestirea, ce se pune după propoziție şi refutația, ce se pune înainte sau după confirmație."[3]

Exordiul - este partea cuvântării care pregăteşte pe ascultători a primi cu plăcere, ceea ce avem să zicem. Scopul oratorului într-această parte este a-şi câştiga bunăvoința şi luarea aminte a ascultătorilor. Binevoința, se câştiga prin expresia năravurilor, adecă printr-un aer dulce, de ispravă, smerit...

Exordiurile se împart în patru feluri: simplu, prin insinuație, măreț şi pompos.[4]

Propoziția este arătarea simplă, desluşită şi lămurită a sufletului şi se pune sau la sfârşitul exordiului sau la începutul confirmației.

Confirmația este partea cuvântării în care oratorul dovedeşte adevărul arătat în propoziție; această parte este cea mai însemnătore şi trebuincioasă şi cere o mare iscusință şi meşteşugire ale oratorului.

Perorația este cea din urmă parte a cuvântării, dar foarte însemnată şi grea.

Povestirea este arătarea unor fapte sau întâmplări şi se pune unde oratorul va socoti că este de trebuință.

Refutația este a surpa dovezile şi părerile împotrivitorilor noştri; în cuvântările judecătoreşti, oratorul nu va putea să aşeze dovezile sale, mai înainte de a surpa pe ale potrivnicilor.[5]

3.3. Dimitrie Gusti: „Retorică pentru tinerimea studioasă"[1].

---

[1] *Ibidem,* p. 71-72.
[2] *Ibidem,* p. 84.
[3] *Ibidem,* p. 81.
[4] *Ibidem,* p. 86-87.
[5] *Ibidem,* p. 92-108.

Lucrarea lui Dimitrie Gusti poate fi considerată o operă ştiinţifică în adevăratul sens al cuvântului; definiţiile sunt clare şi elegante, puse în tipare lexicale moderne, foarte apropiate de aspectul lor din limba literară de azi, iar exemplele sunt numeroase şi sugestive.

Planul „retoricii" şi conţinutul de idei nu se îndepărtează, în general, de fizionomia clasică a lucrărilor de acest gen. De altfel, în prefaţa cărţii autorul declară: „a trebuit să pun întâi pe cei streini şi clasici şi apoi pe ai noştri, spre a avea modelurile înainte şi totodată a vedea cât de aproape sau de departe ne aflăm de ele. Prin înşirarea feluritelor exemple ale scriitorilor români, am socotit de a face un mic tablou, în care iubitorii de literatură să poată vedea geniul limbii de atunci şi cel de astăzi".[2]

„Ritorica" lui Gusti cuprinde trei părţi: Partea întâia este alcătuită din: capitolul I – Teoria „retoricii", capitolul II – „Invenţiunea", capitolul III - „Dispoziţiunea", capitolul IV – „Elocuţiunea", capitolul V – „Acţiunea". Partea a doua cuprinde trei capitole (capitolul II – elocvenţa vorbită; capitolul III – Elocvenţa scrisă). Ultima parte este intitulată, „De compoziţiuni în genere".

4. Oratori români

4.1. Primii oratori

Au fost dascălii, entuziaşti pedagogi, care au contribuit prin ideile şi activitatea lor la renaşterea culturală şi naţională a secolului XIX. Cei mai de seamă sunt: Gheorghe Lazăr, Petrache Poenaru, Ion Maiorescu.

Gheorghe Lazăr[3] prin lecţiile sale, transmitea elevilor nu numai cunoştinţe pozitive, ci se străduia să le deştepte şi „simţământul naţional", să-i convingă că ştiinţele pot fi învăţate în limba „maicii noastre". „Vorbea ca un profet" – ne spune *Christiam Tell*. „Pare că era într-adins preursit pentru a deschide un drum de regenerație... Când se afla în clasă, el vorbea însufleţit. Catedra lui semăna cu un amvon... Cu mâini pline în orice ocazie arunca semințele românismului şi naționalității", îşi aminteşte *Heliade* mai

---

[1] Apărută la Tipografia „Buciumului român", Iaşi, 1852. *Dimitrie Gusti* (1802-1877) a fost sociolog şi filozof, academician, profesor universitar, la Iaşi şi Bucureşti. A înfiinţat şi condus institutul sociologic român. Este unul din întemeietorii Muzeului satului.

[2] Dimitrie Gusti, *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984 (ediție îngrijită de Mircea Frânculescu), p. 53.

[3] *Gheorghe Lazăr* s-a născut la Avrig, lângă Sibiu în anul 1779. A trăit până în anul 1823. A fost un adevărat cărturar iluminist, fondatorul învățământului în limba națională în Țara Românească. A studiat la Viena dreptul şi ingineria. El este întemeietorul Şcolii de la Sf. Sava din Bucureşti. Este autorul unor lucrări de matematică.

târziu.[1] Când moraliza, nu cruța pe nimeni: „Critica barbariile privilegiaților de atunci, pe care le încărca cu epigrame îndrăznețe, inspirate de geniul său”.[2] Deci, la Gheorghe Lazăr întâlnim cele două ipostaze ale oratorului; pe de o parte, vrea să cucerească, să mişte (captatio benevolentiae), prin „magia” verbului său, pe de altă parte, să convingă, să determine auditoriul la acțiune. Loveşte, prin cuvântul său, cu curaj regimul fanariot, „vrăjmaşul omenirii, răpitorului casei părinteşti”.[3]

Petrache Poenaru[4] îl continuă pe Gheorghe Lazăr străduindu-se să pună bazele trainice şcolilor în limba română. Cuvântările lui, în calitate de director al Şcolilor naționale din Țara Românească, atestă greutățile, dar şi progresul acestora între anii 1832-1846.

Pentru Petrache Poenaru, fericirea neamului atârnă de „buna creştere a tinerimii” şi de aceea se străduieşte să o educe. Pe părinții elevilor, mulți dregători cu slujbe în stat, care participă la serbările de sfârşit de an şcolar, caută să-i convingă că „datoria şi interesul adevăratului patriot este de a sprijini aşezământurile şi luminarea neamului; prin împrăştierea luminilor se îmbunătățesc moravurile şi viața fiteşcăruia se face mai tihnită”.[5] Cuvântările lui Petrache Poenaru nu sunt aşa de înflăcărate ca ale dascălului său Gheorghe Lazăr, dar sunt mai realiste. Rar apelează la „efecte” literare şi atunci când o face nu devine patetic, ci înțelept. „Educația – spunea el – este o picătură de apă, care căzând face semn şi în piatră, dar acest semn numai atunci se poate face când picătura va cădea fără precurmare”.[6]

Ion Maiorescu[7], la rândul lui urmăreşte aceleaşi obiective de educație a națiunii, mai ales în calitățile pe care le-a avut de inspector şcolar şi profesor de istorie şi de „stil național” la Craiova şi Iaşi.

Oratorul Ion Maiorescu este exponentul unei retorici clasice cu fraze ample după modelul limbii latine. Pentru el, „numai tinerimea este aceea în care se poate arunca mai cu folos

---

[1] Petrache Poenaru şi I.H. Rădulescu, Gheorghe Lazăr, cu o introducere de G. Bogdan-Duică, *Cultura națională*, 1923, p. 91.
[2] *Ibidem,* p. 49-50.
[3] Vistian Goia, *Farmecul artei oratorice*, prefață la „Oratori şi elocința românească”, Editura Dacia, Cluj napoca, 1985, p. 9.
[4] *Petrache Poenaru* a trăit între anii 1799-1875 (născut la Beneşti – Vâlcea). Ca profesor la Sf. Sava şi director al Eforiei Şcolilor naționale (1832-1848) a avut merite deosebite în organizarea învățământului național. A participat la Revoluția din 1848. În 1827, la Paris, a inventat şi brevetat stiloul.
[5] *George Potra, Petrache Poenaru – ctitor al învățământului în țara noastră*. Editura ştiințifică, Bucureşti, 1963, p. 337.
[6] *Ibidem,* p. 34.
[7] *Ion Miorescu*, pe numele său adevărat Ion Trifu, s-a născut în jud. Alba în 1811. A murit în 1864. a fost agent diplomatic la guvernului revoluționar de la 1848 al Țării Româneşti pe lângă Dieta germană de la Francfurt pe Main.

sămânța noilor idei, sămânța reformei, celei mântuitoare", iar studiul limbilor vechi, clasice, oferă tânărului „acea dezvoltare armonică a puterilor mintei, acea maturitate şi neatârnare a judecății, acea cultură solidă şi sănătoasă, care face pe om – om şi om pentru societate în toate împrejurările vieții".[1]

În discursurile oratorilor amintiți nu se disting cele şase părți ale discursului, aşa cum l-au împărțit anticii (exordiul, narația faptelor sau expunerea argumentelor, confruntarea probelor, respingerea argumentelor părții adverse şi peroarația), dar nu se poate spune că ei nu le cunoşteau; ei pledau pentru cauze atât de fireşti încât nu erau preocupați decât într-o mică măsură de forma cuvântărilor.

4.2.Oratorii paşoptişti şi ai Unirii de la 1859.

Revoluționarii de la 1848, în special *Ion Heliade Rădulescu*[2] şi *Simion Bărnuțiu*[3], precum şi cei care au pledat pentru unitatea națională, vor fi foarte aproape de ceea ce se numeşte „arta oratorică". Ei vorbesc unor mulțimi de oameni entuziaşti, dornici de schimbări profunde în societate. Ion Heliade Rădulescu a vorbit participanților la revoluția din Muntenia la Izlaz (jud. Romanați) şi la Bucureşti, iar Simion Bărnuțiu transilvănenilor pe Câmpia Libertății din Blaj, în fața a aproximativ 40.000 de oameni.

Ion Heliade Rădulescu, aşa cum s-a spus, a fost şi a rămas „omul de la 1848", oratorul de certă popularitate. Faimoasele sale lozinci: „respect la persoane", „respect la proprietate", „foloase generale fără paguba nimănui", ca şi îndemnurile la frăție, la ordine, pace şi armonie socială au rămas celebre.

Discursul lui Simion Bărnuțiu, rostit pe Câmpia Libertății în 2/14 mai 1848 este magnific. Tot cea ce oferă artei oratorice frumusețe şi vibrație şi află în verbul lui: un exordiu cuceritor, realizat printr-o succesiune de interogații retorice, o narațiune a faptelor şi o argumentare a drepturilor românilor de o logică impecabilă, încununate de o perorație al cărui patetism îi anunța pe Delavrancea şi Nicolae Iorga.[4]

Redăm din acest discurs:

---

[1] Vistian Goian, *op. cit.*, p. 10.

[2] *Ion Heliade Rădulescu*, s-a născut la Târgovişte în 1802 şi a trăit până în 1872. A fost scriitor, lingvist, gânditor şi om politic, academician şi profesor la Sf. Sava. Este cunoscut ca fiind unul din fruntaşii revoluției de la 1948 din Tara Românească.

[3] *Simion Bărnuțiu* s-a născut în 1808 la Bocşa, jud. Sălaj. A murit în 1864. Jurist şi bun cunoscător al dreptului roman, a fost patriot şi un orator de excepție. A fost vicepreşedinte al Adunării de la Blaj din mai 1848. După înfrângerea revoluției din Transilvania, a emigrat în Moldova, unde a activat ca profesor de filozofie şi de drept public la Universitatea din Iaşi. A sprijinit domnia lui Alexandru Ioan Cuza şi politica de reforme a acestuia.

[4] Vistan Goia, *op. cit.*, p. 12.

Din exordiu:

„Frați români,

... Cine să nu se închine înainte mulțimii omaneşti când se uită la această adunare măreață, care face să salte de bucurie inima fiecărui român bun şi insuflă respect şi spaimă celor ce nu vor libertate oamenilor şi urăsc pe români! Cine va mai putea zice că românul nu doreşte o stare mai fericită, că pe el nu-l mişcă nici versul cel dulce de libertate...?

Judecați, fraților! Oare dacă presimțesc rândunelele şi animalele furtuna cea grea şi dacă unii îşi spun mai înainte chiar şi ora morții, o gintă întreagă să nu presimtă pericolul ce o amenință, un popor întreg să stea nemişcat ca piatra când îi bate ceasul fericirii şi să tacă asemenea unui surdomut cât i se trage clopotul de moarte? Acesta ar fi un lucru contra naturii şi cu neputință, inima românilor a bătut întotdeauna pentru libertate şi iată că-i vedem şi acum cu multă bucurie cum s-au deşteptat şi prin ce unire minunată s-au legat că nu vor mai suferi să-i calce în picioare alte națiuni... E ca apa pentru peşti, aerul pentru zburătoare şi pentru toate viețuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru creşterea plantelor, vorba pentru cugetare, acesta este naționalitatea pentru orice popor”...

Din perorație:

„Uniți-vă cu poporul toți, preoți, nobili, cetățeni, ostaşi, învățați şi vă sfătuiți întru cuget asupra mijloacelor reînvierii naționale, pentru că toți suntem fii ai aceleiaşi mame şi cauza este comună; țineți cu poporul toți ca să nu rătăciți...

Aduceți-vă aminte atunci că vor striga strămunii noştri: Fiilor! Şi noi am fost nu numai o dată în împrejurări grele cum sunteți şi voi astăzi; şi noi am fost înconjurați de inamici în pământul nostru cum sunteți voi astăzi şi de multe ori am suferit şi mai rele decât voi. Fost-am cu hunii, dar nu ne-am făcut huni; fost-am cu avarii şi nu ne-am făcut avari; fost-am cu bulgarii şi nu ne-am făcut bulgari; cu ruşii şi nu ne-am făcut ruşi; cu ungurii şi nu ne-am făcut unguri; cu saşii şi nu ne-am făcut nemți. Aşa este, fiilor! Nu ne-am ungurit, nu ne-am rusit, nu ne-am nemțit, ci ne-am luptat ca românii pentru pământul şi neamul nostru, ca să vi-l lăsăm vouă dimpreună cu limba noastră...; nu vă nemțiți, nu vă rusiți, nu vă unguriți nici voi, rămâneți credincioşi numelui şi limbii voastre! Apărați-vă ca frații, cu puterile unite, în pace şi război. Vedeți cum ne-am luptat noi pentru limba şi românitatea noastră; luptați-vă şi voi şi le apărați ca lumina ochilor voştri, până ce se va reîntemeia Capitoliul şi va trimite la voi Senatul şi poporul roman pe Traian cu legiunile peste Dunăre, ca să vă încoroneze cu laurul nemuririi pentru constanța şi

bărbăția voastră. *Dixi et salvavi animan neam*[1] (am spus şi nu mi-am salvat inima)."

Discursul lui Bărnuțiu este un imn închinat deopotrivă naționalității şi libertății, care, prin imagini şi cadența exclamațiilor retorice ne aminteşte de *Cântarea României* a lui Alecu Russo.[2]

De aceeaşi înflăcărare erau cuprinşi oratorii unirii şi unității naționale: Kogălniceanu, I.C.Brătianu, C.A.Rosetti, Vasile Boerescu, Barbu Catargiu, apoi Vasile Goldiş şi Iuliu Maniu. Dar cât de mult se deosebesc între ei, cu toate că vor să convingă şi să cucerească masele pentru înfăptuirea unor idei comune: unirea, independența şi unitatea națională. Cele trei momente istorice (1859,1877,1918) au constituit pentru oratoria românească de fiecare dată manifestarea plenară a potențelor ei ca instrument de influențare a conştiințelor... Aflându-se în faza ei romantică, oratorii noştri fac uz de toate mijloacele acestei arte: epitete, lirism, expresii rare, cu încărcătură aforistică, gesticulație amplă, armonia vocii şi ritm oratoric.

Ion C Brătianu[3], prin realismul şi logica lui se revarsă într-o succesiune de întrebări al căror răspuns nu poate fi decât unul singur: unirea de la 1859: „Cum şapte puteri de primă ordine ne permit înfăptuirea celor două visuri care ne-au fermecat copilăria şi pentru a căror realizare ne-am cheltuit din belşug toate puterile tinereții şi noi în loc de a căuta, prin însuşi sacrificiul vieții noastre, să cooperăm la opera lor, la restaurarea României, să revenim, deopotrivă a-i pune piedică?"[4]

Despre Brătianu, *V.A.Urechia* scrie: „văzuta-ți o avalanşă pogorându-se iarna pe munții noştri?... Un bulgăre de zăpadă mai întâi, apoi o movilă...se rostogoleşte... se rostogoleşte... până jos, el a ajuns munte şi nu e mai mult zăpadă numai, ci o masă imensă de stânci, de arbori zdrobiți, care geme, care urlă!... Cuvântul lui Ion Brătianu este avalanşă."

Discursurile lui *Vasile Boerescu*[5] şi *Barbu Catargiu*[6] mişcă prin promptitudinea inspirației şi puterea de improvizare; şi unul şi celălalt sunt adepții unor exordii scurte.

---

[1] Simion Bărnuțiu, Discurs ținut pe Câmpia Libertății în Blaj, 2/14 mai 1848, în *Oratori şi elocință românească, op. cit.,* p. 12.
[2] Vistian Goia, *op. cit.*, p. 12.
[3] *Ion C. Brătianu* a trăit între anii 1821-1891. S-a născut la Piteşti. Este unul din Fondatorii Partidului Național Liberal. A participat la Revoluția de la 1848 din Țara Românească şi la lupta pentru Unirea Principatelor. A făcut parte din complotul care l-a răsturnat pe Cuza. A fost de mai multe ori ministru şi între anii 1876-1888 – prim-ministru.
[4] Vistian Goia, *op. cit.*, p. 14.
[5] *Vasile Boerescu* s-a născut la Bucureşti în 1830 şi a murit în 1883. A fost jurist şi om politic, profesor universitar. El a propus în Adunarea Electivă din Bucureşti, alegerea lui A. I. Cuza ca domnitor al Țării Româneşti, în cuvinte puține, dar extrem de sugestive şi mişcătoare. A fost ministru de externe.
[6] *Barbu Catargiu* a trăit între anii 1807-1862. A fost şeful primului guvern al Principatelor Unite (ianuarie-iunie 1962). A murit în urma unui atentat.

Vasile Boerescu îşi începe discursul pentru a-i convinge pe munteni să-l aleagă domnitor tot pe Alexandru Ioan Cuza (la 24 ianuarie 1859) astfel: „*Pentru ce suntem împărțiți în două câmpuri? Pentru ce ne numim noi şi voi? Ori nu avem toți aceeaşi patrie? Ori nu suntem toți fii aceluiaşi nume? Pentru ce să zicem noi şi voi? De ce să nu zicem noi românii? Nu avem toți aceeaşi onoare, nu simțim toți aceleaşi sentimente prin mama noastră comună? Care este cauza divizării noastre? Care este mărul discordiei între noi? Acest măr de discordie să nu-l ascundem: el este domnia*”.[1] Aceste cuvinte au „stors” lacrimi de la membri adunării, iar alegerea lui Cuza s-a făcut cu unanimitatea celor 64 de voturi.[2]

Despre *Barbu Catargiu* avem mărturii tot de la V.A. Urechia. Crezul lui era (pentru care probabil a şi murit): „Pacea şi odihna e scăparea țării şi voi prefera a fi zdrobit decât a îngădui slăbirea liniştei, voi prefera moartea mai înainte de a călca sau a lăsa să se calce vreuna din instituțiile țării mele!”

V.A.Urechia ne spune că „fruntea lui era înaltă, strălucindă, ochii lui de unde flăcări izvorăsc, obrazii lui scăldați de meditațiune, de vegheri... cine, văzându-l, n-a ghicit în el superioritatea inteligenței, puterea spiritului, pasiunea gloriei?... La el întâlnim furtuna care răstoarnă. Ironia, apostrofa, sarcasmul... sunt mijloacele lui comune.... Foloseşte comparațiuni, apropieri, când de la mare la mic, când viceversa, când spre a provoca surâsul, când spre a naşte disprețul, când spre a lovi cu tăişul dublu al dilemei, când a atinge vălul aluziei...”.[3]

4.3. Titu Maiorescu[4]

Odată cu apariția „Junimii” şi întronarea spiritului critic în cultura română, îşi face loc treptat un nou tip de oratori, mai sobru şi mai supravegheat, preocupat în egală măsură de ceea ce comunică şi cum comunică. El e produsul atmosferei de la „Junimea”, care marchează – cum remarcă *Tudor Vianu* – „un reviriment în sensul controlului cuvântului, rămânând ea însăşi o pepinieră de talente oratorice, reînnoite cu fiecare generație”.[5] Conferențiarul oratorist care se iniția în practica oratoriei..., trebuia să fie îmbrăcat în frac sau redingotă, să apară inopinat în fața publicului, „ca un fel de Mefistofel”, cum ne spunea *Gheorghe Panu*. De asemenea, să se încadreze în durata de timp limitată (55

---

[1] Vasile Boerescu, *Îndemn la Unire*, citat de Gheorghe Adamescu, în *Manual de retorică*.
[2] Vistian Goia, *op. cit.*, p. 14.
[3] Privind talentul oratoric al lui Barbu Catargiu şi cele mai însemnate discursuri ale sale, a se vedea *Cazul Barbu Catargiu*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Scripta, 1992.
[4] A se vedea Vistian Goia, *op. cit.,* p. 16-20.
[5] Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 145.

minute) să-şi înceapă şi să sfârşească prelegerea cu o comparație. Să vorbească liber fără note. Şi „plutind în regiuni ştiințifice înalte, el trebuia să lase să curgă cuvintele din gură fără nici un efort, şi odată cu vorbele, valuri de ştiință, de învățătură şi mărime!”[1]

Modelul tuturor junimiştilor era Titu Maiorescu[2], a cărui oratorie, înlesnită de o voce melodioasă ce acompania perioadele lungi, punctate de efecte sugestive scoase din jocul mâinilor şi al bărbii, era admirată şi imitată. Dar, mai presus de aceste însuşiri accesorii, ceea ce frapa în discursurile sale era logica fermă a întregului. Elocința lui, afirmă *Lovinescu*, avea o „eleganță naturală” şi „un aer de distincție pornită firesc spre elevație şi abstracție”.[3] În Parlament, la Academie, la Universitate, discursul său impresiona prin magistrală unitate, dobândită prin „dezvoltarea nedeviată a unui singur fir...”.[4]

În fapt, Maiorescu nu numai că practică oratoria, dar îi acordă o însemnătate mai are decât presei, care, considera el, se demonetizase pentru că devenise „cel mai puternic mijloc de manifestare a ideilor politice”.[5] Tocmai de aceea, atunci când se ocupă de oratoria română, în *Oratori, retori şi limbuți* (1902), el îi apreciază în raport cu logica şi obiectul discuției şi distinge câteva false valori, care ne aminteşte de personajele din piesele lui Caragiale. Astfel, popularitatea lui Georgie Brătianu se sprijinea pe lungimea discursurilor, întrerupte de fluturarea batistei mari de mătase roşie. Nicolae Blarenberg „voia să îmbine aparența cavalerismului medieval cu iluzia unui catonism antic,” silindu-se să dovedească „întinse erudițiuni” într-un limbaj popular cu „idiotisme franceze”. Discursurile lui *Nicolae Ionescu*, cel cu „glasul de sirenă”, nu erau menite să dovedească nimic, pentru că oratorul era stăpânit de „cea mai capriționasă mobilitate a impresiilor; un aplaus, o întrerupere îi abate gândul spre alte obiecte, şi discursul, apucat într-o direcție, continuă, de regulă, în direcția opusă şi sfârşeşte rătăcit”.[6]

---

[1] Gheorghe Panu, *Pagini alese*, Editura ESPLA, Bucureşti, 1958, p. 97.

[2] *Titu Maiorescu*, fiul lui Ioan Maiorescu a trăit între anii 1840-1917. A fost unul dintre cei mai mari oameni de cultură români: academician, profesor universitar la Iaşi şi Bucureşti. A abordat probleme fundamentale ale literaturii noastre şi a contribuit la afirmarea unor valori reprezentative ale acesteia: Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Ion Slavici. Ca om politic, a fost de mai multe ori ministru în cabinetele conservatoare şi prim-ministru (1912-1914).

[3] Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu,* Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 127.

[4] Ion Petrovici, *Figuri dispărute*, Fundația pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1966, p. 516.

[5] Titu Maiorescu, *Critice*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966, p. 526. Maiorescu deosebeşte trei fraze în evoluția oratoriei româneşti de la constituția din 1966: prima 1866-1884; a doua 1884-1899; şi a treia 1988-1902.

[6] *Ibidem*, p. 531.

Şi după alte analize, Maiorescu conchide: „*Atât oratorul, cât şi retorul şi limbutul au darul vorbirii; dar oratorul vorbeşte pentru a spune ceva, retorul pentru a se auzi vorbind, limbutul pentru a vorbi*.” Aşadar, oratoria nu numai că nu exclude logica, dar se întemeiază pe logică influențând-o.

În buna tradiție a logicii maioresciene, se înscrie oratoria lui *P. P. Carp*[1], şeful conservatorilor junimişti, care impresiona prin claritate şi conciziune, prin „formulări tăiate în granit”, prin expresii aforistice, adevărate „jerbe literare”.

4.4. Mihail Kogălniceanu

Numele lui Mihail Kogălniceanu, unul din marii bărbați ai României, este strâns legat de evenimentele majore ale istoriei noastre petrecute între anii 1848-1890: Revoluția de la 1848, Unirea de la Unirea de la 1859, Războiul de independență şi obținerea Independenței în 1877. Ca jurist şi om politic, Kogălniceanu, s-a afirmat ca unul dintre cei mai de seamă oratori ai țării.

S-a născut la 6 septembrie 1817, tatăl său fiind vornicul *Ilie Kogălniceanu*, iar mama *Catinca Stavila*, descendentă a unei familii genoveze stabilită de secole în colonia de la *Cetatea Alba*[2]. Tatăl lui Kogălniceanu a deținut funcții importante pe lângă domnitorul *Mihail Sturdza*: agă, postelnic, apoi director în Departamentul Finanțelor.

Va învăța carte mai întâi (împreună cu Vasile Alecsandri), la călugărul *Gherman Vida*, apoi, între anii 1828-1831, la un pension condus de ex-ofițerul francez Victor Cuénim, iar între anii 1831-1834 la Institutul de la Miroslava, de lângă Iaşi, înființat de trei profesori francezi (Lincourt, Chefneux, Bagard)[3]. În august 1834 a fost trimis la Lunéville, în Franța, pentru studii, pe cheltuiala statului, împreună cu fii domnitorului Sturdza; aici, a fost înscris în clasa a treia a colegiului, clasa retoricii mici. Avid de cunoaştere şi silitor, Kogălniceanu obține la Lunéville numeroase premii şi atestări ale sârguinței. Se dedică intens studiului; citeşte cărți literare, istorie, filozofice şi de ştiințele naturii, este atras de opera lui *Racine, Corneille, Buffon, Voltaire, Chateaubriand, Walter Scott* şi îşi însuşeşte concepția politică a lui *Montesquieu.*

Îi place Franța, dar dorul de Moldova este puternic. Iată ce scrie surorilor sale: „Mă întrebați cum mă simt în Franța. Rău. E o

---

[1] *P. P. Carp* a trăit între anii 1837-1918. A fost şeful conservatorilor junimişti (1907-1912) şi prim-ministru (1910-1912).

[2] George Călinescu, *Istoria literaturii române*, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 173 şi urm.

[3] Viril Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoaşterea vieții, activități şi concepțiilor sale*, Editura ştiințifică, Bucureşti, 1963, p. 10-11.

țară frumoasă, bogată, civilizată, puternică; dar cum nu sunt francez, eu prefer patria mea. N-aş schimba săraca Moldovă nici pentru întâiul tron din lume".[1]

Din ordinul domnitorului Sturdza, tinerii moldoveni sunt mutați la *Berlin* în vara anului 1835. Aici, o bună perioadă de timp Kogălniceanu se instruieşte cu pastorul luteran de origine franceză *Adolphe Fréderic Souchon*, studiind greaca, latina, germana, franceza, aritmetica, geometria, istoria, dreptul, diplomatica. În programul de instruire figurau şi ore de pregătire fizică, mânuirea armelor, călăria. Tânărul elev avea o conduită exemplară şi dovedea zel la toate disciplinele. La 27 octombrie 1937, a fost înscris la Universitatea din Berlin.

În Germania, Mihail Kogălniceanu studiază operele lui Ghothe, Schiller, ia contact cu juristul german de origine franceză *Fréderic Charles de Savingny,* considerat şeful şcolii istorice a dreptului, precum şi naturalistul Alexander Humboldt.

În anul 1837 publică în Berlin trei lucrări: *Românische oder Walachische Sprache und Literatur* (Limba şi literatura română valahă); *Esquise sur l'histoire, les maeure et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens* (Schiță asupra istoriei, obiceiurilor şi limbii țiganilor, cunoscuți în Franța sub numele de boemieni); *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens* (Istoria Valahiei, a Moldovei şi a valahilor de peste Dunăre).[2]

Studiile universitare ale lui Kogălniceanu sunt întrerupte brusc în 1836, când este chemat în țară şi făcut locotenent aghiotant la domnitorului Mihail Studza.

Revenit acasă, întemeiază o întreprindere poligrafică(în 1840) cu Gheorghe Asachi şi începe o vastă activitate publicistică. Scoate mai multe reviste („Alăuta românească", „Dacia literară", „Arhiva românească"), precum şi ziarele „*Foaia sătească a principatului Moldova", „Steaua Dunării – tribună pentru afirmarea ideilor unioniste*" etc. Scrie „*Letopisețele Țării Moldovei*" şi alte importante lucrări. În total, opera lui Mihail Kogălniceanu (scrieri literare, critică, istorie literară şi culturală, scrieri istorice şi social-politice, corespondență), numără 6129 de titluri.[3]

Prin ideile promovate, Kogălniceanu intră în contradicție cu domnitorul Sturdza, ceea ce va determina arestarea şi închiderea lui la *Mănăstirea Râşca*, *surghiunul* la moşia părintească din *Hilița*,

---

[1] Mihail Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, (pregătită de P.V. Haneş), Bucureşti, 1913, p. 38.
[2] Virgil Iorgulescu, *op. cit*., p. 19-21.
[3] Al. Zub, Mihail Kogălniceanu, *Bibliografie*, Bucureşti, 1971, citat de George Macovescu; Dinu C. Giurăscu, Constantin I. Turcu, *Opera diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu*, *în Mihail Kogălniceanu, documente diplomatice*, Editura politică, Bucureşti, 1972, p. 50.

oprirea din drum spre Franța – toate în 1844, supravegherea de aproape în locuința de la Iaşi.[1]

A fost unul din revoluționarii de la 1848 din Moldova, chiar creierul revoluției, în concepția stăpânirii. El este cel care a redactat programul revoluției, cunoscut sub denumirea *Dorințele partidei naționale din Moldova*, considerată „opera cea mai grăitoare, cea mai semnificativă pentru cunoaşterea concepției filozofice şi social politice a lui Mihail Kogălniceanu în perioada sa de ascensiune. Ideile sale, cu ceea ce au ele mai valoros, ca şi cu limitele lor, capătă în această operă un contur clar. Aici autorul ni se înfățişează că o minte pătrunzătoare, un spirit înaintat, inovator, animat de un fierbinte patriotism, un gânditor progresist, pătruns de cele mai avansate concepții burgheze ale vremii".[2]

Prezent la cele două mari evenimente ulterioare – din 1858 şi 1877 – Kogălniceanu a fost cel care a rostit celebrul discurs la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor, precum şi pe cel, la fel de celebru, privind proclamarea independenței României, rostit la şedința din 9 mai 1877 a adunării deputaților.

Ministru în mai multe rânduri (de interne, de externe), prim-ministru şi deputat o mare perioadă de timp, Kogălniceanu s-a afirmat ca un remarcabil orator. Calitățile sale personale erau o uriaşă putere de muncă, cultura foarte vastă, talent oratoric.

În anul 1869 a fost ales membru al societății academice şi preşedinte al secției istorice.

A murit la 20 iunie 1891 la Paris, unde fusese adus la tratament, „cu prestigiu exclusiv oficial", cum scria George Călinescu.[3]

Oratoria lui Mihail Kogălniceanu

Mihail Kogălniceanu a fost numit „*Demostene al românilor*" de *Timotei Cipariu*,[4] ceea ce este grăitor pentru talentul său oratoric. Într-adevăr, el a fost unul dintre marii noştri oratori; nu numai că a rostit un număr impresionant de discursuri, dar conținutul lor era plin de idei valoroase, iar forma atrăgătoare, frumoasă, sensibilă, capabilă să captiveze, să mişte, să îndemne la acțiune.

George Călinescu scrie că în discursurile lui Kogălniceanu se găsesc daruri de compoziție şi de claritate, şi dă ca exemplu,

---

[1] Dan Berindei, (coordonator) *Studiu Introductiv, Mihail Kogălniceanu, texte social politice alese*, Editura politică, Bucureşti, 1967, p. 19.
[2] *Ibidem*, p. 21.
[3] George Călinescu, *op. cit.,* p. 174.
[4] Dan Berindei (coordonator), *Studiu introductiv, Mihail Kogălniceanu, Opere, III*, Editura Academiei, 1987, p. 5.

cuvântul rostit la *Academia Mihăileană* din 24 ianuarie 1843. De asemenea, Călinescu arată că oratoria lui Kogălniceanu se caracterizează printr-o mare franchețe în expresie, un ton discret, autoritar, plin de umor, cu definirea plastică a situațiilor, ajutată câteodată prin gest. Marele critic redă câteva expresii ale oratorului: „Am violat legea, dar am scăpat țara"; „Cine umblă după minister, aibă parte de el"; „Să mă trăznească Dumnezeu, mai înainte de a conspira contra regimului". Kogălniceanu a creat metafore oratorice ca aceea despre transfugi numiți „fluturii politici".[1]

Se menționează că lui Mihail Kogălniceanu, ca orator, îi era caracteristică improvizația, dar şi pregătirea temeinică asupra subiectelor abordate. Numeroasele însemnări păstrate dovedesc că la marile sale discursuri se servea pe planuri arhitectonic şi logic concepute[2]. Punctul forte al lui erau argumentele, pe tărâmul cărora nu a fost înfrânt niciodată. „Fără să menajeze pe adversari, Kogălniceanu dovedea cu argumente solide inconsistența tezelor potrivnice şi consecințele practice nefaste ale lor, iar în încheiere, îmbrăcând concluziile în cuvinte înflăcărate, captiva auditoriul şi pe această cale".[3]

4.5. Barbu Ştefănescu Delavrancea

Date biografice

Delavrancea, pe numele său adevărat *Barbu Ştefănescu*, s-a născut la 11 aprilie 1858 într-o mahala – *Delea Nouă* – a Bucureştiului, fiind al noulea copil al familiei. Tatăl său – *Ştefan* – era cărăuş de grâu. Părinții unuia din cei mai mari oratori români nu ştiau carte.

Începe să învețe la şcoala din curtea bisericii din mahala cu dascălul *Nicuță*. Urmează apoi şcoala domnească cu domnul *Vucea*, cel care bătea copii cu varga la palmă şi striga: „Ha tatarul!" Bacalaureatul l-a trecut la *Liceul Sfântul Sava*, după care a făcut studii juridice la *Bucureşti şi Paris*.

Tânărul *Delavrancea* manifestă serioase înclinații spre arte, spre pictură şi muzică. *Alexandru Vlahuță*, prietenul lui, scria: „Natura i-a dat cu amândouă mâinile toate talentele care pot împodobi viața unui om. Delavrancea putea fi pictor mare, muzician mare, cum este scriitor şi orator mare!" Înainte de a fi scriitor, avocat şi om politic, şi-a făcut ucenicia de ziarist cu bune rezultate; a editat el însuşi o revistă, *Lupta literară* (1887).

---

[1] George Călinescu, *op. cit.,* p. 183-184.
[2] Virgil Ionescu, *op. cit*., p. 135.
[3] *Ibidem*.

Cella Delavrancea i-a făcut un frumos portret tatălui ei: „Era înalt şi proporționat, bine legat, cu părul creț, vâlvoi în jurul unui oval delicat care contrasta cu fruntea mare, puternic bombată, umbrind privirea verde ca fulgerul. Nu a fost niciodată îngâmfat, nici disprețuitor. Devenea tăios față de sentimentele josnice şi rele care dezonorează pe om. a fost un prieten incomparabil, dăruindu-se fără a aştepta să i se răspundă în aceeaşi măsură, a apărat pe cei nedreptățiți de oameni[1]. Cei mai de seamă oameni ai epocii i-au fost prieteni: I.L.Caragiale, pictorul Nicolae Grigorescu, arhitectul Ion Mincu, Alexandru Vlahuță etc.

Delavrancea a fost nu numai un mare avocat şi un bun scriitor, ci şi un om politic de frunte. A îndeplinit funcțiile de deputat şi senator de Prahova, Gorj, Putna, Mehedinți, primar al capitalei, ministru al lucrărilor publice, *ad interim* la Ministerul Cultelor şi Instrucției Publice. Când moare, la Iaşi, în 29 aprilie 1918, îndeplinea funcția de ministru al Industriilor.[2]

Delavrancea – mare orator

Dacă *Cicero* a fost considerat de către discipolii săi „*sinonimul elocinței*", contemporanii şi posteritatea recunosc în *Delavrancea* „*simbolul artei oratorice române*"[3], *Titu Maiorescu* în considera „cel mai mare orator român", iar *George Ranetti* propunea, în glumă evident, să se introducă în Codul penal un nou articol, în care să se stipuleze că „acuzatul pe care îl apără *Delavrancea* este inocent din oficiu, dar *Delavrancea* să-şi rostească pledoaria pentru desfătarea publicului".[4] Eugen Lovinescu, auzindu-l pledând, s-a gândit la ceea ce *Eschine* spunea elevilor săi despre un discurs al lui *Demostene*: „... să-l fi auzit pe însuşi monstrul rostindu-l...". Evocându-l pe „Delavrancea, orator judiciar, Lovinescu exclamă: „*L-am auzit pe însuşi monstrul... de la miezul nopții şi până în zori l-am ascultat pe Delavrancea: peste capu-mi înfrigurat a trecut la o limbă de foc elocința marelui orator... Cuvintele lui zburau învălmăşite, icoanele ropoteau, frazele se desfăşurau şerpuitoare, largi privelişti se deschideau, graiul românesc se lumina de o podoabă nebănuită...*"[5]

La extraordinarul dar de a vorbi se adăuga „*o voce care era şi vioară şi violoncel, inteligența lui pătrundea sensul muzical al*

---

[1] Cella Delavrancea, *Despre Barbu Ştefănescu Delavrancea*, în scrieri, Editura Eminescu, Bucureşti, 1982, p. 337.
[2] George Călinescu, *Istoria literaturii române*, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 574.
[3] Cella Dima, *De la vorbire la elocinței*, Editura Albatros, 1982, p. 224.
[4] Doru Cosma, *I.L.Caragiale, plagiator?,* în *De la Dante la Zola, pe urmele unor procese celebre*, Editura Sport Turism, 1978, Bucureşti.
[5] Eugen Lovinescu, *Delavrancea,* în *Biblioteca marilor procese*, anul I, mai-iunie 1924, nr. 4-5, p. 5-6

vocalelor, energia consoanelor, expresivitatea tăcerii, alternările dintre mişcări, în frazare. Începea cu glas sfios, ca şi când ar fi pipăit cu vocea atenția publicului, încetul cu încetul tonul urca sub presiunea inspirației, ridicat pe aripi invizibile, şi emoția care-l poseda se comunica întotdeauna mulțimii, fie că vorbea la Parlament, la Ateneu sau în aer liber. Mlădierea acestui glas se insinua, răscolea, cucerea, biruia opoziția".[1]

„Delavrancea a avut în glasul său acel fluier fermecat al basmelor, cu care a încântat pe toți contemporanii săi, iar gesturile au avut acea putere de sugestie pe care o au hipnotizatorii, adormind vigilența adversarilor şi însuflețind pe călătorii obosiți de drumul stâncos".[2]

Pledoarii magnifice, capodopere ale geniului, a rostit avocatul, marele maestru Delavrancea în procesul Caragiale – Caion (1902), şi în cel al arhitectului Socolescu (1903), acesta din urmă cunoscută şi sub denumirea de *Inocent*, singurele pledoarii care s-au păstrat.

Procesul Caragiale – Caion

Cu spiritul său polemic şi sarcastic bine recunoscut, cel mai mare dramaturg român l-a ridiculizat şi pe un tânăr *Constantin Al Ionescu*, cunoscut sub numele de *Caion*. Acesta trimisese *Moftului român* spre publicare o poemă în proză, inspirată din părul iubitei:

„... O lume plină de soare, o lume plină de miresme dulci e părul ei mătăsos şi în flacăra adormită a părului ei răsfirat, pluteşte o întreagă patimă, patima sufletului meu bolnav... Şi profundul ei păr de bronz, profundul şi frumosul ei păr, cuprinde farmecul lumilor astrale, cuprinde mireasma drăgălaşă şi îmbătătoare a unei lumi poeme... Şi cum aş dori să mă ating amețit de mireasma fascinătoare a părului ei bronzat, să mă ating sub parfumul delicat al visului cast, al fecioarei ideale, să adorm surprins de blând şi sfârşit de extaz... Şi eram beat, eram beat de părul ei, de mireasma nimbului ei sfânt, şi eram fascinat de razele astrale, de flacăra suavă a profundului ei păr. Şi beat de lumina părului ei, visam vise drăguțe, visam vis bronzat de nouăsprezece ani... Şi e o întreagă lume, o lume plină de farmec în părul ei sublim, haos profund..."[3]

Poemul a fost publicat în „Moftul român" din 6 mai 1901 însă însoțit de un comentariu critic cu titlul „*Un frizer poet şi o dramă care trebuie să se scarpine în cap*", semnat de Caragiale cu

[1] Cella Delavrancea, *Trei voci de neuitat*, în *op. cit.*, p. 355.
[2] Emilia St. Milicescu, *op. cit.,* 1940, p. 174.
[3] Doru Cosma, *op. cit.*, p. 183.

pseudonimul *Ion*. Autorul este caracterizat ca „lirică-decadendo-simbolisto-mistico-capilaro-secesionist, turbat de impresia stupefiantă ce i-a produs-o capelura d'auro blonda –irizo-bronzată a aceleia care etc... Toate bune, turbatul meu friseur-raseur – scrie Caragiale – dar de atâta lume în capul dumneaei tare trebuie să se scarpine iubita dumitale, câtă vreme îi scrii d-ta aşa minuni! De ce nu-i dai mai bine şi niţică alifie calmantă, pe lângă atâta iritantă proză?"[1]

Aproape şase luni, Caion, un tânăr orgolios, care se credea deja o mare personalitate literară, s-a gândit cum să se răzbune. Sfătuit şi de mentorul său spiritual Alexandru Macedonski, a ales un procedeu josnic: inventarea unui plagiat! În revista literară din 30 noiembrie 1901, condusă de Th. M. Stoenescu, şi el discipol macedonskian a publicat un articol intitulat *Domnul Caragiale,* în care acuza că drama *Năpasta* nu e decât o plagiatură de pe o dramă ungurească intitulată *Nenorocul* şi datorită unui *Kemeny Istvan*, dramă tălmăcită pe româneşte de către Alexandru Bogdan în anul 1848 la Braşov. Pentru mai multă credibilitate, acuzatorul reproducea câteva „replici" ale pretinsei piese *Nenorocul*, actul trei, scena a IV-a şi a V-a, în ediţia românească, punându-le alături pe două coloane, cu fragmente din *Năpasta*.

În numărul din 10 decembrie 1901, sub titlul „*Domnul Caragiale n-a plagiat, a copiat*", Caion a continuat publicarea altor „extrase", precum şi a rezumatului „dramei" lui Kemeny. Caion adaugă că piesa, în traducere, e tipărită cu litere chirilice şi că o va dărui Academiei Române „*spre a servi celor care vor scrie istoria literaturii contemporane*" şi „pentru descrierea moravurilor noastre literare la finele lui 1901".

La început, marele dramaturg a crezut că poate să existe anumite similitudini între *Năpasta* şi *Nenorocul*. Pentru a se convinge a încercat să găsească drama ungurului, însă fără nici un rezultat. Ancheta făcută la Braşov printre cărturarii ardeleni a dus la concluzia că nu există niciun Kemeny Istvan, autor de drame! Aşadar, acuzaţia de plagiat nu era decât o născocire.[2]

La 18 decembrie 1901, Caragiale depunea la Curtea cu juraţi de Ilfov, următoarea acţiune penală: „Domnule Preşedinte, Domnii Constantin Al. Ionescu, domiciliat în Bucureşti, str. Luca nr. 10 şi Th. M. Stroescu, domiciliat tot aici, str. Arcului 10, primul ca autor, iar al doilea ca director – în două articole publicate în Revista literară, în numerele din 30 noiembrie şi 10 decembrie (numere pe care le alătur aici) m-au defăimat şi calomniat,

[1] Şerban Cioculescu, *Afacerea Caion*, în *Viaţa lui Caragiale*, p. 260 şi urm.
[2] Şerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 261.

adăugând la injuriile triviale ce-mi adresează şi afirmaţiunea că eu am furat una din operele mele – drama Năpasta – o lucrare dramatică a unui probabil închipuit autor maghiar Kemeny Istvan. Ca urmare a unei asemenea calomnii, vă rog, Domnule Preşedinte, a cita sus numiţii înaintea Onor Curţii cu juraţi, la cea mai apropiată sesiune, ca să răspundă în faţa justiţiei de pagubele morale şi materiale ce mi-au cauzat o îndrăzneală nemaipomenită până astăzi în publicitatea noastră. Mă înscriu ca parte civilă contra acestor calomnii cu suma de 20.000 lei. Primiţi vă rog, Domnule Preşedinte, asigurarea profundului respect ce vă port. Ion Luca Caragiale, Autor dramatic, publicist şi comerciant, str. Rotari, 15 Bucureşti."[1]

Cererea de chemare în judecată a fost publicată în revista umoristică *Zeflemeaua* din 23 decembrie 1901, condusă de fostul colaborator al *Moftului român* G. Rosetti care comenta: „Probabil că dl. Scaion va susţine că şi această petiţie e un plagiat odios, dovadă cuvintele „primiţi etc.", precum şi „mă înscriu ca parte civilă" sunt copiate aidoma după mai multe petiţii care se pot vedea oricând la Palatul de Justiţie. Să te ferească „Dumnezeu să ajungi, pardon, ca Caion..."

Procesul a început la 5 martie 1902 în faţa Curţii cu juraţi a judeţului Ilfov.[2]

Caion era apărat de patru avocaţi, iar Th. M. Stoenescu de doi. La rândul său, Caragiale beneficia de serviciile a trei avocaţi, toţi scriitori: Barbu Ştefănescu Delavrancea, Gheorghe Panu, Petre Grădişteanu.

Anterior dezbaterilor, au fost ridicate două incidente. Primul, de avocaţii lui Th. M. Stoenescu, s-a referit la scoaterea din cauză a acestuia, invocându-se textul constituţional care prevedea că, în cazul delictelor de presă, răspunderea girantului publicaţiei era subsidiară în raport cu autorul scrierii. Or, cunoscându-se acest autor, nu mai era cazul unei răspunderi subsidiare. Delavrancea s-a opus cererii, pe motivul că revista a publicat, pe lângă articolele calomniatoare semnate de Caion şi unele notiţe anonime prin care erau aprobate articolele şi care angajau direct răspunderea directorului publicaţiei. Curtea nu a admis scoaterea din cauză a lui Stoenescu.

Al doilea incident a fost ridicat de unul din avocaţii lui Caion – Oteleşteanu -, care a cerut amânarea judecăţii, învederând că în

---

[1] Doru Cosma, *op. cit.* p. 188.

[2] Potrivit Codului de procedură penală din 1864 şi ale Legii de organizare judecătorească din 1909, curţile cu juraţi reprezentau o jurisdicţie nepermanentă; aveau are o competenţă generală în materie criminală, şi funcţionau în districtul curţilor de apel. Ele erau compuse din trei membrii, magistraţi de profesie, preşedinte fiind un consilier de curte de apel, precum şi din 12 juraţi.

realitate Năpasta a fost plagiată după *La puissance des ténèbres* de Lev Tolstoi, şi că se impune ca inculpatul să prezinte instanței traducerea în limba română a acestei piese pentru a dovedi plagiatul. Deşi acesta era o nouă acuzație, care nu constituia obiectul procesului, Caragiale a fost de acord cu amânarea, în dorința de a demonstra odată pentru totdeauna originalitatea dramei sale. Deşi inițial Delavrancea s-a opus amânării, cu ocazia pledoariei a explicat foarte limpede motivul concesiei făcute de Caion: „De această nouă calomnie nu ne-am plâns justiției, am putea să trecem peste noua dovadă de perversitate şi să ne oprim numai la primele două articole publicate în *Revista literară*. Dar nu, domnilor, voim să spulberăm toate clevetirile, toate acuzațiunile, toate calomniile pentru ca deciziunea ce veți pronunța să fie întemeiată nu atât pe imprudența evidentă a acuzatului, cât pe dovezile noastre zdrobitoare. Am fi putut să ne restrângem la prima calomnie, pentru care fusese adus înaintea justiției, *dar preferăm întregul câmp de calomnii, fiind convinşi că nimic nu va rezista desăvârşitei noastre dreptăți*".

La al doilea termen de judecată – şi ultimul – Caion nu s-a prezentat; el a trimis curții un certificat medical conform căruia suferea de „gripă cu formă nervoasă"(?!) solicitând, prin avocații săi, amânarea procesului.

Delavrancea s-a opus acestei noi amânări, arătând că, potrivit informațiilor de care dispune, Caion este sănătos şi deci, nu s-a prezentat în scopul de a tărăgăna soluționarea cauzei; prevăzând lipsa inculpatului, s-a îngrijit să procure, în traducere legalizată, drama lui Tolstoi. Th. M. Stoienescu, după ce a declarat că regretă ceea ce s-a întâmplat a fost scos din cauză.

Pledoaria lui Delavrancea[1]

Marele orator şi avocat foloseşte introducerea (sau exordiul) pledoariei sale pentru a pregăti jurații, introducându-i în atmosfera specifică procesului pe care îl au de judecat, precum şi pentru a le capta bunăvoința (*captatio binevolentiae*). Arată că, din nenorocire, cazul aflat în fața curții dovedeşte că *o natură rea* nu se îndreaptă de învățătură, că învățământul umanitar şi universitar, uneori, înmulțeşte naturile perverse ale îndeletnicirilor dezonorante. Subliniază apoi, caracterul periculos al calomniei: „Prin calomnie se poate vătăma un om în onoarea lui, se poate zdruncina în mijloacele lui de existență, dar se poate când ura nu mai are margini, să se izbească în onoarea, în mijloacele de existență şi în rațiunea de a fi a cuiva... Pe un Caragiale, care şi-a

[1] Textul pledoariei este publicat în *Biblioteca marilor procese*, Ediția *Curierul judiciar*, anul I, mai-iulie, 1924, nr. 4-5.

închinat viața întreagă dramaturgiei naționale, a-l acuza că a furat capodoperele lui, va să zică *a-i păta onoarea lui, a-i împuțina mijloacele lui de existență*, *a-i spulbera* chiar şi raţiunea lui de a fi fost până astăzi şi de astăzi înainte... Ce vor mai produce operele teatrale când le tăgăduieşti atracția originalității lor? Şi ce semnificație ar mai avea o asemenea existență pentru el însuşi şi pentru ceilalți, dacă izbuteşti – fie şi prin calomnie – să convingi opinia publică că credința în dramaturgul ei a fost o tristă aluzie şi o lungă înşelăciune?"

Desigur, pledează Delavrancea – dacă I.L. Caragiale ar fi fost doar criticat, acesta nu ar fi în măsură să-l deranjeze în asemenea măsură încât să se adreseze justiției. „Ce i-ar fi păsat autorului glorificat de un popor de atacuri, fie şi nedemne, de abuzuri, fie şi înveninate, de patimile oarbe, fie desfrânate? Ceea ce se dobândeşte cu ştiință, cu răbdare, cu muncă şi talent, nu se clatină de furia celui dintâi venit... Dar, însă, când Caion... plăzmuieşte aparențe care pot înşela pe marea majoritate a cititorilor, când nu mai este vorba de o acuzațiune de cea mai mare greutate, ci de nişte fapte materiale, în virtutea cărora deocamdată Caragiale e zugrăvit ca un plagiator, ca un scriitor fără scrupul, ca un furt ordinar, ca un jefuitor al muncii şi al talentului unui autor străin... problema se schimbă. Caragiale nu se mai poate bizui pe originalitatea lui recunoscută, pe talentele lui enorme... Ce pot gândi oamenii în fața faptelor concrete, în fața probelor materiale, în fața documentelor? Acestei mulțimi i se cuvenea o probă contrarie, tot aşa de materială ca şi proba acuzațiunii, astfel calomniatul ar fi fost învins, pe nedrept, dar învins". „Fapta lui Caion e gravă pentru că „mai înainte de a calomnia a comis un alt delict... a inventat un autor, a inventat un traducător, a plăzmuit câteva pagini pe care le-a tipărit cu litere chirilice şi a încercat astfel armat de probe materiale să zguduie şi să distrugă o fală națională. Pentru a izbuti în calomnie a săvârşit un fals". Niciodată curtea nu a judecat o calomnie căptuşită cu un alt delict tot aşa de dezonorant ca delictul principal".

Trecând la discuția şi analiza propriu-zisă a mijloacelor şi argumentelor care formează esența pledoariei sale, Delavrancea se opreşte mai întâi asupra celei de a doua acuzații: furtul literar după *La puissance des ténèbres* de Lev Tolstoi. Arată că această nouă acuzație a fost inventată de Caion atunci când a constatat că prima acuzație – fabricată de el cu atâta migală – a fost demascată. „Când şi-a văzut... toată clădirea infamiei spulberată de dovezile noastre, amețeala vinovatului prins l-a făcut să declare... că Tolstoi a scris o operă sub pseudonimul de Kemeny,

că Kemeny e Tolstoi, că *Nenorocul* este *La puissance des ténèbres*, că *Năpasta* lui Caragiale, regret că trebuie să pronunț cuvântul... furată după *La puissance des ténèbres*".

Marele avocat şi scriitor continuă cu o analiză literară profundă, evidențiind deosebirile de substanță dintre cele două opere: „La puissance des ténèbres! Înfiorătoare putere a întunericului! Conştiințe distruse, bigotism orb, abis al beznei! Credință, crimă, cruzime, lacrimi... şi nimeni nu-şi dă seama de ceea ce face, de ce vrea: crimele se săvârşesc de cei care nu vor să le săvârşească; şi cei care vor crimele nu le-ar săvârşi... Ce asemănare ar fi posibilă cu drama lui Caragiale? Niciuna. Caragiale nu se ocupă de întuneciunea minții. Aici o femeie de o voință extraordinară, în serviciul dreptății, vrea cu orice preț să descopere şi să pedepsească pe asasinul primului ei bărbat. Anca e toată drama (figura de stil folosită aici este litota – n.n.). În înverşunarea ei de a descoperi crima, consimte să se mărite cu acela pe care îl bănuia că e ucigaşul, în scopul de a descoperi teribilul adevăr. Conflictul psihologic de o emanație profund tragică, nu urmăreşte, de la început şi până la sfârşit, decât un scop: justiția". Analizează îndeaproape personajele dramei lui Tolstoi, punându-le în opoziție cu cele ale dramei lui Caragiale. După ce evidențiază caracterul femeilor din puterea întunericului (Anissia, Matrena, Akulina) exclamă: „Ce asemănare posibilă ar fi domnilor, între aceste trei femei... şi Anca, singura femeie din drama lui Caragiale? Anca iubea pe Dumitru, primul ei bărbat şi îl plânge întreaga ei viață, şi toată viața ei nu urmăreşte decât descoperirea şi pedepsirea asasinului. *Anca e o energie curată, un suflet eroic, o voință extraordinară, o conştiință limpede şi pune legea şi dreptatea de pe pământ mai presus de ideea religioasă* (se face aici un frumos portret moral – n.n.). Anca nu comite nici o crimă, ci face suprema jertfă de a se mărita cu Dragomir ca să-l chinuiască până va mărturisi şi va ispăşi crima. E evident, domnilor, că *de la Anissia, Matrena şi Akulina, trei fiare inconştiente, trei monştrii ai întunecimii, nu poți nici să te inspiri, darămite să imiți că să ajungi la concepția Ancăi*".

Comparând bărbații din Tolstoi cu bărbații din Caragiale, Delavrancea arată: „În Năpasta, Dumitru, victima, nu există. La ridicarea cortinei fusese ucis de 9 ani. Dragomir, al doilea bărbat al Ancăi, din dragoste şi gelozie, pândise pe Dumitru în pădurea din Corbeni şi-l ucisese. *O crimă din iubire. Se însoară cu o femeie pentru care devenise ucigaş, şi ar fi fost fericit dacă Anca, în timp de 9 ani, nu l-ar fi privit cu nişte ochi tăioşi*, nu l-ar fi *ars cu glas de foc*, nu l-ar fi *turtit cu cuvintele* ei, în anumit scop şi nu i-ar fi

răscolit sufletul, până ce ajutată şi de Ion, nu l-ar fi prins în mărturisirea păcatului, *Dragomir nu ar fi avut remuşcări*..." Delavrancea ajunge, pe bună dreptate, la convingerea că Dragomir nu se aseamănă cu niciunul din personajele lui Tolstoi. Nici cu *Ignatici*, un *bătrân bolnav şi avar* ce moare otrăvit de Anissia, nici cu *Nikita, „un senzual fără voință*, un uşuratec fără scrupuli, un nestatornic care nu iubeşte serios nicio femeie" şi nici cu *Akim, „un bătrân tutuit*, prost în neputința de a lega două cuvinte". Şi trage concluzia: Tolstoi şi-a propus să dovedească, în înfiorătoarea lui dramă, puterea întunecimii şi triumful credinței simple şi profunde în Akim, care crede şi nu bea şi nu fumează. *Caragiale a creat un caracter, pe care Anca şi prin Anca triumfă dreptatea omenească. În Tolstoi, lumea e vânturată în vârtejul întunecimii, al inconştienței, în valurile bigotismului, ale credinței, ale senzualității... Țăranii lui Caragiale sunt conştienți, ageri la minte, ştiu ce fac, ştiu ce vor*... La Tolstoi, vagul, confuziunea, într-o epopee grandioasă. La Caragiale, lumină perfectă într-o dramă profund emoțională."

În continuarea pledoariei sale, marele avocat se întoarce la prima calomnie pentru care s-a pornit procesul. Evidențiază, mai întâi, demersurile pe care le-a făcut împreună cu Caragiale pentru a găsi şi consulta această operă. „Am fost la Braşov, am fost la Budapesta, Caragiale a alergat în toate părțile; a trudit, a cheltuit; s-a adresat la toate autoritățile competente, şi astăzi posedăm un lung şir de dovezi despre perversitatea calomniatorului şi despre falsurile plăzmuite." Pentru a demonstra ceea ce afirmă, prezintă curții un catalog cu lucrările tipărite la Braşov în perioada 1535-1886, lucrare datorită lui Julius Gross, profesor şi bibliotecar, în care nu sunt menționați nici dramaturgul Istvan Kemeny, nici traducătorul Alexandru Bogdan şi nici drama Nenorocul. De asemenea, prezintă o publicație procurată de la Budapesta, „*Viața şi operele scriitorilor maghiari*", alcătuită de savantul maghiar *Maghyar Irók*, din care rezultă că din cei 33 de Kemeny nici unul nu este Istvan, şi nici o dramă cu titlul Nenorocul nu există. Depune la instanță, în acelaşi sens şi alte dovezi, scrisori ale unor scriitori şi critici maghiari şi români.

Delavrancea a considerat să facă apoi un portret al lui Caion. Şi instanța află cum acesta pentru a acredita calomnia tipărise cu litere chirilice două foi pe care le-a prezentat ca fiind rupte din volumul în care se află drama Nenorocul. Pentru că foile „trebuiau să aibă aerul de vechime ca la 1848... hârtia modernă a fost supusă la tortură, fiind artificial îngălbenită la foc". Anterior, acest Caion – relevă Delavrancea - publicase „în traducere" nişte

nuvele proprii atribuindu-le lui *Ibsen*, uzurpase paternitatea unei lucrări literare de *Maupassant*, făcuse mare vâlvă în jurul descoperirii unui document istoric privitor la *Mircea cel Bătrân*, care a fost denunțat ca fals de către istoricul *Dimitrie Onciul*, întocmise pe coperta unei broşurele scrisă de el o listă fantezistă de lucrări proprii tipărite în limba franceză pentru a-şi crea aureola unui autor cu o vastă activitate ştiințifică. „Iaca omul, domnilor magistrați, pe care-l judecați. E complet în felul lui. Nu se sfieşte de la nimic. Urăşte pe Caragiale? Îl calomniază şi calomnia şi-o debitează în termeni înfiorători de murdari. Dar, ca să poată calomnia, el, Caion, pe un Caragiale, simte trebuința de a inventa oameni şi opere? Inventează. Dar, atât nu-i e de ajuns simte şi trebuința de a fabrica documente false? Le fabrică şi le publică... Vrea să se ilustreze ca istoric? Nu rezistă de a minți o țară întreagă asupra evenimentelor ei." Zugrăvind chipul calomniatorului, Delavrancea avertizează: „... să nu se invoce tinerețea (lui). Ar fi o ofensă adusă tinereții şi tineretului. Tinerimea e grațioasă, e generoasă, e entuziastă. Gereşelile unui tânăr se resimt de inocență şi dezinteresare, iar nu de calcul, de ură şi perversitate. Copilărie e... să inventezi un autor, o dramă şi un traducător, în scop de a înjosi un scriitor ilustru? Copilărie e ... să falsifici documente, să le îngălbeneşti la lumânare, să imprimi cu litere chirilice şi să afirmi că le-ai rupt dintr-un volum pe care îl posezi, făgăduind a-l dărui Academiei?... Copilărie e ...să inventezi documente istorice?... Copilărie e să anunți că ai publicat deja trei volume în limba franceză?..."

Delavrancea a continuat, relevând gravitatea calomniei în raport cu reputația lui Caragiale şi cu marile sale merite în înfăptuirea unei dramaturgii originale: „Cum domnilor?... Un popor întreg admiră pe Caragiale... Admirațiunea trece peste Carpați. Bunul lui nume trece peste hotarele neamului românesc. Şi pe acest om să-l acuzi, sprijinit de falsuri, că operele lui sunt jafuri literare? Dar asta înseamnă a izbi în credința, în admirațiunea şi în fala românilor! Şi ce s-ar fi întâmplat dacă criticul impostor n-ar fi prins? Ce s-ar fi întâmplat dacă nu am fi adunat noi această mulțime de probe? O mândrie a țării ar fi fost veştejită, nu numai Caragiale înfierat! Că suntem un popor care ne sărbătorim pungaşii, că gloriile noastre se întemeiază pe jaf, că geniul nostru e o ruşine, că nu avem nici conştiință, nici demnitate? Şi când mă gândesc că omul acesta a vegheat jumătate din nopțile sale pentru a ne crea o dramaturgie originală... cu cât talentul lui e mai mare şi osteneala mai covârşitoare... cu atât calomnia e mai odioasă şi încercarea mai nedemnă de asprimea legilor!"

Deşi nu avea legătură directă cu cauza, Delavrancea se referă la unele acuzații anonime care s-au adus operei lui Caragiale, dar o face pentru a reliefa caracterul profund umanitar şi educativ al lucrărilor sale. „A! Ştiu, cunosc acuzațiunile puerile ce i s-au dus lui Caragiale – Ai atacat libertățile publice! Ai batjocorit Constituția! Ai zeflemisit Egalitatea! Ai ponegrit Democrația! – Nu, domnilor *spiritul profund şi ascuțit al lui Caragiale a denunțat şarlatania şi uşurința, a rechemat la realitate pe naivii zvăpăiați, a zugrăvit zăpăceala şi denaturarea spiritului național*. Rolul lui a fost de a contribui la *însănătoşirea vieții noastre publice. Şi, în fond, în dramaturgia lui nu este răutate, ci iubire*. Caragiale nu urăşte pe Cațavencu, pe Dandanache, pe Ipigescu, pe conu Leonida. El nu îşi calomniază nici personajele create."

În final, Delavranca a cerut ca instanța să aibă în vedere persoana calomniatului şi a calomniatorului, perversitatea de care a dat dovadă inculpatul în alegerea mijloacelor întrebuințate şi să pronunțe *o hotărâre care să restabilească demnitatea ultragiată a marelui scriitor*.

Curtea cu juri a admis acțiunea şi l-a condamnat pe inculpatul Caion la 3 luni închisoare corecțională şi la 500 lei amendă penală, precum şi la 10.000 lei despăgubiri civile (față de 20.000 lei cât solicitase prin cererea sa Caragiale).

Instanța de judecată şi-a motivat hotărârea, constatând că s-a dovedit cu probe demne de toată încrederea, inclusiv cu recunoaşterea inculpatului, „că nu a existat vreodată un autor ungur cu numele de Kemeny Istvan şi ca nu există vreo dramă intitulată Nenorocul a vreunui autor cu acest nume". Instanța a mai reținut că „fără a intra în vreo discuție literară sau vreo analiză a caracterului personajelor, rezultă... că şi această aserțiune a inculpatului cum că drama lui Caragiale este „furată pe d'antregul" din drama lui Tolstoi este inexactă şi în orice caz nedovedită".

Rejudecarea procesului

Caion a lipsit intenționat de la cel de-al doilea termen când a avut loc judecarea procesului, cu scopul de a ataca hotărârea cu *opoziție* – cale de atac deschisă oricărui inculpat judecat în lipsă! Era un mijloc procedural folosit abuziv de inculpații fără speranță.[1]

Rejudecarea a avut loc la 10 iunie 1902. Instanța a avut o altă compunere decât cea care judecase anterior cauza. Caion era apărat de patru avocați, din care doi profesori universitari (Ioan Tanoviceanu şi G. Danielopolu).

[1] Doru Cosma, *op. cit.*, p. 205.

Delavrancea a reprezentat pledoaria de la primul proces (!?)

G. Danielopolu, unul din avocații lui Caion, în pledoaria sa şi-a exprimat uimirea că în țara românească s-a găsit cineva care să facă o acțiune în justiție pentru simplul fapt că i s-a constatat originalitatea scrierii. Dând citire unor articole apărute în Moftul român, l-a învinuit apoi pe Caragiale că l-a provocat pe Caion. Danielopolu a mai susținut că dramaturgul nu ar fi trebuit să se supere pentru învinuirea de plagiat deoarece copiază ei profesorii universitari, deputați şi senatorii(!). Această afirmație – insultarea corpului profesori – era să ducă la evacuarea din sală a avocatului. Alt apărător de-al inculpatului – Băileanu – s-a străduit să demonstreze existența unor paralelisme între *Năpasta şi Puterea întunericului. Ioan Tanoviceanu* a susținut că deşi nu se poate vorbi de un plagiat propriu-zis, există totuşi o mare asemănare între piesa lui Caragiale şi cea a lui Tolstoi. A mai arătat că pentru a fi apreciată corect fapta lui Caion acesta trebuie situată în mediul social în care s-a produs şi căruia inculpatul i-a căzut victimă. Tanoviceanu a pretins că societatea românească manifestă o mare îngăduință față de „gura lumii", dovadă proverbele: „gura lumii numai pământul o astupă" şi „frunză verde lobodă gura lumii-i slobodă".[1]

Apărarea lui Caion s-a dovedit inspirată, din moment ce Curtea l-a socotit pe inculpat nevinovat, spre nemulțumirea lui Caragiale şi Delavrancea!

Restabilirea adevărului[2]

Nedreptatea ce i s-a făcut lui Caragiale a fost reparată, în mod simbolic, după 70 de ani, când a avut loc „revizuirea" procesului de un „tribunal" compus din scriitori, sub preşedința academicianului Şerban Cioculescu, eminentul biograf al lui Caragiale. Acest „proces" a avut loc în mod solemn la 18 iulie 1972 la Muzeul literaturii române.

După ce a luat avizul asistenței din sală asupra vinovăției lui Caion, Şerban Cioculescu a pronunțat următoarea sentință: „În numele tribunalului istoriei literare şi al instanței supreme, condamnăm pe Caion la oprobiul veşnic al opiniei publice, în lin literele române!"

Scriitorul Romulus Vulpescu, autorul scenariului după care s-a desfăşurat „revizuirea", a cerut „pentru inculpatul Caion următoarea pedeapsă: anume *să-i ajungă numele – nume comun*,

[1] Doru Cosma, *op. cit.*, p. 205-207.
[2] A se vedea Romulus Vulpescu, *Procesul Caragiale – Caion*, Muzeul literaturii române, Bucureşti, 1972.

sinonim în literatura noastră cu defăimător, calomniator şi să se prolifereze o întreagă familie de cuvinte din care – să sperăm – scriitorimea română nu mai avea nevoie să facă uz niciodată: *un caion, doi caioni, caionisme, caionist* şi chiar verbul *a caionisi*. Numai în această formă – de substantiv comun – consider că poate fi acceptată prezența lui în istoria literaturii româneşti! De altfel, trebuie să subliniem, numele lui Caion este cunoscut în istoria literaturii noastre numai datorită faptului ca l-a calomniat şi jignit pe marele nostru Caragiale".

CAPITOLUL VI

FIGURILE DE STIL

1. Stilul şi calitățile sale

Înainte de a vorbi de figurile de stil, trebuie, mai întâi, să definim stilul şi să prezentăm calitățile sale.

Cuvântul stil vine din *stylos* în greceşte, *stylus* în latineşte, adică, stiletul, beţişorul cu care se scria în antichitate pe tăblițele de ceară. Stilul desemnează *maniera originală, felul propriu de exprimare a cuiva, verbal sau în scris, ori modul individul de a fi, de a acționa sau comporta într-o situație dată*.[1]

Stilul a fost definit ca *totalitatea particularităților lexicale, morfologice, sintactice, topice şi fonetice, precum şi procedeelor caracteristice modului de exprimare - orală şi scrisă – al unui individ*.[2]

Din punct de vedere al *discursului stilul, înseamnă o alegere şi rânduire proprie a cuvintelor în frază, care dau o fizionomie distinctă modului de exprimare a unui orator şi îl diferențiază față de ceilalți*.

Buffon, pe numele său *Georges-Louis Leclère* (1707-1788), absolvent la facultății de drept şi al celei de medicină, spunea că stilul nu reprezintă decât ordinea şi mişcarea ideilor, stilul trebuie să graveze idei; ideile formează fondul stilului, armonizarea cuvintelor nu reprezintă decât un accesoriu. Tot el considera că

[1] Paul Magheru, *Noțiuni de stil şi compoziție*, Editura Coresi, Bucureşti, 1991, p. 7.
[2] Gheorghe Constantin Dobridor, *Mic dicționar de termeni lingvistici*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980, p. 113.

stilul este omul. În celebrul său *Discours sur le style* scria că lucrările bine scrise vor fi singurele care vor trece în posteritate; nici cantitatea cunoştinţelor ori singularitatea lor sau chiar noutatea cunoştinţelor nu le garantează imortalitatea.

Dacă vor fi scrise fără bun gust, fără noblețe, fără geniu, vor pieri. „Nu tonul, gesturile şi sunetul van al vorbelor, sunt importante; trebuie să existe un conținut, o gândire, argumente; trebuie să ştii a le prezenta, a le nuanța, a le ordona: nu e de ajuns să loveşti auzul şi să ocupi privirile; trebuie să acționezi asupra sufletului şi să emoționezi inima vorbind minții."

„Numai operele scrise vor rămâne posterității: cantitatea cunoştinţelor, ciudățenia faptelor şi chiar noutatea descoperirilor nu sunt o garanție sigură a nemuririi; dacă operele ce le conțin nu se referă decât la lucruri mărunte, dacă sunt scrise fără gust, fără noblețe şi fără talent ele vor pieri, pentru că faptele, cunoştinţele şi descoperirile sunt împrumutate şi transmise cu uşurință şi chiar câştigă când cad pe mâini mai prielnice. Aceste lucruri sunt în afara omului, stilul, în schimb, este omul însuşi. Stilul nu poate fi deci, nici luat, nici transmis şi el nu se poate nici altera; dacă este elevat, nobil, sublim, autorul va fi la fel de admirat în toate timpurile; căci numai adevărul este durabil şi chiar veşnic. Or, un stil frumos nu este astfel decât prin numărul nesfârşit de adevăruri pe care le exprimă."

Voltaire aprecia că oamenii, de fapt, au cam aceleaşi idei. Dar, modul de exprimare, stilul conduce la diferențe: „Stilul transformă în singulare lucrările cele mai comune, fortifică pe cele slabe, dă grandoare celor mai simple".

Claritatea este claritatea fundamentală a stilului. Ea ne dă posibilitatea să înțelegem fără efort gândirea exprimată în scris sau oral. Iată ce a spus *Quintilian* despre această însuşire a stilului, care a rămas peste veacuri: „*Discursul trebuie să fie clar chiar şi pentru cei care ascultă cu nepăsare (neglijență). Este necesar ca sensul cuvintelor să se ofere spiritului ca şi lumina soarelui care loveşte ochii fără ca el să fie privit. Nu este destul să fii înțeles, trebuie să procedezi în aşa fel încât să fie imposibil să nu fii înțeles*"(Instituția Oratoria).

Pentru ca un discurs ori scriere să fie clară îi sunt necesare: puritatea, precizia, simplitatea.

Puritatea consistă în a folosi cuvintele care aparțin limbii vorbite, prin opoziție cu folosirea unor cuvinte din alte limbi, neulogisme, chiar barbarisme ori cuvinte ieşite de mult din limbă, îmbătrânite sau argoul. Sigur, de multe ori eşti silit să foloseşti un

neulogism pentru că în limba proprie n-ai un corespondent. Dar şi neulogismele trebuie folosite cu măsură şi discernământ.

Puritatea limbii exclude folosirea pleonasmelor care sunt cea mai puternică dovadă că cel care foloseşte cuvântul nu are imaginea sensului lui adevărat. De exemplu, *monopol exclusiv* (monopolul presupune exclusivitatea): *panaceu universal* (panaceu derivă din grecescul *panakeia* şi care se credea odinioară că este un medicament ce vindecă orice boală, deci remediu universal).

Mai presupunem că stilul pentru a fi clar trebuie să fie *precis*. Cuvântul se trage din latinul *praecidere* care înseamnă a tăia.

Precizia constă în renunțarea la tot felul de lungimi ale frazei; imprecizia poate însemna fie să nu exprimi exact o idee, fie să o exprimi, dar într-o manieră incompletă, ambiguă sau incertă.

Lungimile frazei sunt de cele mai multe ori obositoare şi creează confuzii, dar nici o exprimare eliptică, cu zgârcenie de cuvinte nu ajută comunicării.

Blaise Pascal (1623-1662), minte enciclopedică, matematician, fizician, scriitor, filozof, o glorie a Franței, în *Cugetări* (Pensèes) spunea că o prea mare lungime a frazei după cum şi o prea mare concizie întunecă în discurs. Trebuie renunțat nu numai la lungimile inutile, dar şi la o exagerată scurtime a ei.

Sunt împrejurări în care este suficient o evocare a ideii într-o manieră generală. Alteori, detaliile se impun tocmai pentru a se intra mai bine în subiect.

De exemplu, când în articolul său „Trecutul şi prezentul”, Nicolae Bălcescu aruncă o privire asupra întregului trecut (istoric) al popoarelor şi asupra dezvoltării lor în viitor, până la realizarea dreptății şi egalității, autorul se exprimă printr-o lungă frază: „Istoria omenirii nu ne înfățişează decât lupta necontenită a dreptului contra tiraniei, a unei clase dezmoştenite de dreptul său în contra uzurpatorilor ei, luptă arzătoare care adesea are caracterul unei răzbunări, luptă fără sfârşit, căci se urmează încă în timpurile de azi, şi se va urma până când nu va mai fi umbră de tiranie, până când popoarele n-or fi întregite de drepturile lor şi egalitatea n-o domni în lume”.

Deşi fraza este foarte lungă, ea este totuşi deosebit de clară prin enunțarea subiectului la începutul frazei, „istoria omenirii” şi prin repetarea cuvântului luptă.

Cu totul altfel procedează *Mihail Kogălniceanu* în „*Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională*” când defineşte obiectul istoriei ca ştiință: „Istoria după zicerea autorilor celor mai vestiți este adevărată vestire şi înfățişare a întâmplărilor neamului

omenesc; ea este rezultatul vârstelor şi al experienței; se poate, dar, cu drept cuvânt, numi glasul semințiilor ce au fost şi icoana vremi trecute... testamentul lăsat de către strămoşi strănepoților, ca să le slujească de tălmăcire a vremii de față şi de povățuire a vremii viitoare".

Nu există un alt criteriu pentru a prefera fraza lungă sau scurtă, decât cuprinsul ei, felul gândirii exprimate şi chipul în care se îmbină ideile în mintea autorului.

Simplitatea constă în a exprima gândurile cu eleganță, cu grație lejeră, fără afectare, a folosi cuvintele în sensul lor exact, a evita perifrazele. Termenii întrebuințați trebuie să fie, naturali, *fără rigidități, fără expresii prea căutate*, care întunecă sensul frazei şi înăbuşă gândirea ascultătorului. Inamicul simplității este stilul umflat, prețios, pompos.

Armonia stilului este creată, în primul rând, de un anumit ritm şi o anumită cadență echilibrată a frazei, de o muzicalitate a ei. Toți cei care au încercat să definească această armonie şi cadență, ş-au referit şi la sunetele cuvintelor, agreabile, plăcute, la îmbinarea lor care constituie o muzică pentru ureche.

Pentru *Cicero*, armonia decurge din acea proprietate a limbajului de a fi ca o ceară moale (*sicut mollissimam ceram*) „cuvintele care stau în fața noastră, la dispoziția noastră, noi le adunăm, le adaptăm ca pe o ceară moale, le dăm figura şi forma ce ne place"(*De oratore*).

Influența sunetelor armonioase asupra sufletului uman se explică, după *Quintilian*, prin faptul că muzica este cea mai emoțională din toate artele. Ea are o mare forță de pătrundere în sufletul omenesc.

Cacofoniile dăunează foarte mult stilului; ele constau în repetarea, din ignoranță, sau din neglijență, de cele mai multe ori, a unor sunete a căror apropiere sună urât, mai ales la întâlnirea dintre sfârşitul unui cuvânt şi începutul celuilalt, făcând câteodată pe ascultător să se gândească la ceva neplăcut.

De exemplu: *că cu* cât mai repede, cu atât mai bine; mi-e teamă *că cad* etc.

Cacofonia nu trebuie confundată cu aliterația, prin care se imită voit diferite zgomote din natură, de exemplu: vântul viu vuia; sus singur susura izvorul.[1]

Nici întrebuințarea excesivă a gerunziului – ducându-mă, văzând că, auzind că şi înțelegând că -, nu este indicată, ca nici a

[1] Ion Coteanu, *Gramatică, Stilistică, Compoziție*, Editura ştiințifică, Bucureşti, 1990, p. 43.

unor silabe dezagreabile de genul: „Stanca stă-n castan cu Stancu”.

Armonia ar fi deci, acea calitate a stilului capabilă să seducă, să captiveze pe auditori cu o pledoarie, un discurs; ea înseamnă muzicalitatea cuvintelor, a frazelor, a perioadelor, muzicalitate creată mai ales de un aranjament şi o distribuire proporțională a cuvintelor.

Stilul vorbit, a spus cineva, trebuie să fie un cântec supravegheat.

Despre *Titu Maiorescu*, profesor, se spunea că: „mai ales de la a doua jumătate a lecțiunii, glasul maestrului devenea atât de muzical, încât parcă îți venea să îți clatini capul, ca în tactul unei melodii..., iar Barbu Ştefănescu Delavrancea avea o voce care era şi vioară şi violoncel, inteligența lui pătrundea sensul muzical al vocalelor şi energia consoanelor...”[1]

2. Stilul judiciar

Într-un alt sens decât cel avut în vedere în cele ce preced, se vorbeşte de stilul judiciar, adică de acel stil „necesar pentru comunicarea precisă şi ştiințifică a legilor şi principiilor de drept”.[2]

El este utilizat, în principal, în activitatea de judecată de două mari categorii de persoane: cei care sunt în serviciul justiției şi cei care apelează la acesta.

Evident că utilizează stilul judiciar: judecătorii, procurorii, avocații, consilierii juridici, notarii, executorii judecătoreşti, auxiliarii justiției, justițiabilii etc.

Orice act (înscris) necesar (sau produs al) justiției se caracterizează printr-o terminologie specifică, utilizează termeni şi formulări de specialitate, cuprinde construcții particulare ale frazei, cu premize şi concluzii diferite de limbajul comun.

În afară de vocabular, caracteristic stilului judiciar sunt argumentarea şi logica pe care trebuie să se bazeze. Invocarea dispozițiilor legale, a jurisprudenței şi doctrinei raportat la cauză este indispensabilă.

Cu toate acestea, este incontestabil că există şi un stil propriu în actele utilizate în justiție. Începând cu acțiunea care poartă diferite denumiri şi formulări potrivit drepturilor ce se pretind, continuând cu întâmpinarea şi diversele cereri ce se formulează (reconvenționale, accesorii etc.), cu căile de atac etc. şi până la

[1] Cella Delavrancea, *Scrieri*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1982, p. 355.
[2] Radu Dimiu, *Stilul judiciar*, Institutul de Arte Grafice Vremea, Bucureşti, 1940, p. 5.

hotărâre, actele oricărui proces au o cuprindere diferită, un conținut specific.[1]

Totodată, fiecare profesionist al dreptului, indiferent că este judecător sau avocat mai ales, are stilul său propriu de gândire şi exprimare în scris sau oral.

3. Figurile de stil tropii[2]. Definiție. Necesitate

Tropii sunt transferuri analogice de sens ale cuvintelor care le conferă semnificații ce nu le sunt proprii. „Sunt mutarea iscusită a unui cuvânt sau a unei expresii din înțelesul său propriu într-un alt înțeles" spunea *Quintilian*. Figurile de stil sunt caracteristice, în general, tipului de discurs denumit ornatus (ornament), care adaugă la efectele argumentației forța de persuasiune determinată de utilizarea figurată a limbajului. În acest caz, proprietatea unor termeni se schimbă, datorită tropilor, în improprietate, îndepărtându-se de la ceea ce ar fi fost expresia simplă şi comună. Aceasta este nota esențială a unei figuri de stil: devierea de la normă, fiind considerată ca un „grad retoric zero".

Încă în antichitate, *Teofrast* definea figura de stil ca o schimbare a gândirii sau o expresie într-un fel neconform cu natura. Abaterea de la normă provoacă la nivelul limbajului o tensiune, o frustrare urmată, implicit, de o clarificare, de o restructurare a normei încălcate, proces care se produce asupra auditoriului.

Relația aceasta biunivocă dintre normă şi abatere constituie figura de stil.

Utilizarea tropilor are principalul avantaj că atrage atenția asupra limbajului, predispunând la meditație, la descoperirea unor sensuri noi. Spre deosebire de limbajul noțional transparent, asemenea limbajului logic al rațiunii, limbajul figurat este opac şi tocmai de aceea incitant; el stimulează imaginația, efervescența ideatică şi înlănțuirea raționamentelor, caracteristice ființei umane.

Deci, nu e vorba de o simplă ornare (ornatus) de un adaos artificial, ci de însăşi esența elocinței.

Figurile de stil potențează la maximum valoarea argumentului şi întrebuințarea lor convergentă – având ca unic criteriu de selecție persuasivitatea – determinată de atingerea țelului spre care tinde discursul: convingerea auditoriului.

---

[1] *Ibidem*, p. 12.

[2] Cuvântul *trop* vine de la grecescul *tropos* (*tropus* în latineşte), care înseamnă schimbare, întorsătură, modificare.

Cicero găsea izvorul principal al figurilor de stil într-o slăbiciune funciară a vorbirii, care nu posedă termeni pentru toate obiectele si fenomenele lumii înconjurătoare. „Sensul figurat al vorbelor – afirma marele orator – foarte întins, s-a născut din nevoie, din cauza sărăciei de vorbe, iar mai târziu a devenit o plăcere artistică, pentru că după cum haina a fost inventată la început pentru nevoia de a înlătura frigul, iar mai târziu a devenit un ornament demn al trupului, tot aşa sensul figurat a pornit de la lipsa de vorbe, mai pe urmă fu o distracție".

Figurile de stil sunt atât de necesare în comunicarea umană încât, cu spiritul lui incisiv şi incomparabil, *Jean Jaques Rousseau* observa: „*Numai un geometru şi un nătâng pot să vorbească fără să folosească figuri de stil!*"

4. Clasificarea figurilor de stil

Retorii antici, ca şi stilisticienii moderni, au încercat să clasifice figurile de stil, uneori în mod exhaustiv, cum a făcut *Pierre Fontanier* sau mai aproape de noi *Henri Morier*, o clasificare generală mai simplificată, care, de altfel, fundamentează şi celelalte clasificări, mai detaliate, cuprinde:

A. Figuri de cuvinte (metafora, metonimia, sinecdoca, catachreza, litota, hiperbola);

B. Figuri de gândire a) figuri destinate a reda fațetele concrete ale realității exterioare: descrierea, portretul, comparația, aluzia, alegoria, antiteza, reticența, suspensia, sentința sau maxima;

b) figuri de pasiune: imprecația, apostrofa, ironia, sarcasmul, dubitația, interogația şi exclamația retorică, prosopopeea;

C. Figuri gramaticale (inversiunea, hiperbatul, anacolutul, pleonasmul, repetiția).

5. Figurile de cuvinte

Tropul principal este *metafora*[1] - regina neîncoronată a figurilor de stil, piesa de bază în acest subtil joc de şah care este discursul. În acelaşi timp, ea este un mijloc de expresie universal, folosit încă din textele sumeriene.

[1] *Metafora* (gr.) - transfer, deplasare, de la *meta* – dicolo, în afară şi *fera* – duc.

Figura centrală a retoricii antice a fost tocmai metafora. Iată ce definiție îi dă *Aristotel* în *Poetica:* „Transferul unui termen să fie de la gen la speță fie de la speță la gen, fie de la o speță la o altă speță fie transferul prin analogie". Iar spaniolul Ortega y Gasset (1883-1955) spunea despre metaforă că „este cea mai mare putere a omului învecinată cu vrăjitoria", sau Marcel Proust: „singura care poate da stilului o poartă spre eternitate". Chiar fără să fim oratori au poeți, întrebuințăm noi înşine metafore în vorbirea curentă. De câte ori n-am spus despre un om şiret „ce vulpoi!", sau despre o soacră „poamă acră!" sau despre iubită că e o „rază de lumină", sau o „floare" etc.

Metafora poate identifica două aspecte diferite ale realității pe baza unei însuşiri comune (de aceea a mai fost denumită şi comparație prescurtată), poate oferi o imagine, reprezentare plastică, uneori personificată, a unei acțiuni abstracte. Ea dă unui lucru numele altui lucru, poate înfățişa o idee sub semnul alteia, ceea ce constituie o operațiune legată de însăşi logica cunoaşterii şi în acesta constă marea importanță a metaforei. Trebuie subliniat neapărat faptul că această figură menține cele două idei simultan valabile, referitoare la lucruri diferite, dar iradiind din acelaşi cuvânt sau aceeaşi expresie. Sensul metaforic rezultă din interacțiunea lor, din claritatea, pe un plan superior, ce apare în imaginația auditoriului în momentul „traducerii" sensului impropriu. Într-un fel, putem spune că semnificația termenului e pierdută şi regăsită instantaneu, sau, cum spunea *Pascal*, „figura poartă în sine o prezență şi o absență".

Metafora are o funcție estetică, de sensibilizare, ce plasticizează realitatea. De altfel, în antichitate e spunea: „ut pictura poesis".

Aristotel spunea că prin metaforă faptul este adus în fața ochilor, iar *Cicero* că folosim metafora spre a da mai multă strălucire expunerii.

O altă funcție e aceea de a da expresie anumitor atitudini sentimentale ale eu-lui, de exemplu *amenințarea*. Un exemplu de amenințare din Scrisoarea a III-a de Mihai Eminescu: Mircea cel Bătrân către Baiazid:

„Şi nu voi ca să te sperii, nici nu voi să te-nspăimânt
Cum veniră se făcură toți o apă şi-un pământ".

De asemenea, ea contribuie la potențarea impresiei şi, în sfârşit, metafora are o funcție unificatoare, subliniind unitatea dintre felurile forme ale sensibilității umane (*optică* – „cap pătrat", *de dimensiune* – „inteligență vastă", *de culoare* – există un întreg limbaj emblematic al culorilor bazat pe unificări metaforice: albul =

inocența, puritatea; galbenul = gelozia; violet = melancolia etc., *acustică* – „suflet melodios", *termică* – „om rece", *organică* – „însetat de dreptate", „foame de ştiință" etc.

Reamintim caracterizarea metaforică a dramei *La puissance de ténèbres*, făcută de marele avocat *Delavrancea* în pledoaria susținută în procesul Caragiale – Caion: „La puissance de ténèbres! Înfiorătoarea putere a întunecimii! Conştiințe distruse, bigostism orb, abis al beznei! Credință, crimă, cruzime, nesimțire, lacrimi...".

Metonimia[1] este figura de stil prin care un cuvânt ce desemnează o realitate A se substituie unui alt cuvânt desemnând o realitate B, ca urmare a unui raport de apropiere, de coexistență sau interdependență care uneşte pe A şi B, în fapt şi în gândire. Aşadar, metonimia presupune înlocuirea unui nume cu altul cu care se găseşte într-o relație logică; ea este, de altfel, foarte apropiată de metaforă.

Se bazează cu contiguitatea dintre obiecte, pe găsirea punctelor de contact între ele.

Există diferite tipuri de metonimie:

a) *metonimia de persoană* – permite utilizarea numelui artistului pentru operă: „am cumpărat un Grigorescu", citiți-l pe Cicero; învățați-l pe Quintilian etc.;

b) *metonimiile de timp*. Ca exemplu; Te voi plăti la seceriş, la cules, la calendele greceşti (te voi trece);

c) al treilea tip de metonimie *se sprijină pe ansamblul conținut – conținător*: „beau un pahar de apă", „o sticlă de vin";

d) *metonimia de loc*: „Aristotel = stagiritul" de la Stagira, oraşul unde s-a născut; „Şi Cotnarul în pahare/ca să se toarne" (Ion Pilat, *În cramă*).

Metonimia mai poate exprima:

- *cauza prin efect*. De exemplu: „Prin pomi e ciripit şi cânt" (George Coşbuc, *La Paşti*); „La noi sunt cântece şi flori / Şi lacrimi multe, multe (Octavian Goga, *La noi*).

- *efectul prin cauză*. De exemplu: „Spre apusul de jeratic / Cu livezi scăldate-n aur / Trece un nor singuratic / alb şi mare cât un taur" (George Topîrceanu, *Aeroplanul*). Apusul este de jăratic pentru ca cerul devine roşu când apare soarele, deci cam de aceeaşi culoare ca jăraticul, iar livezile sunt scăldate în aur ca urmare a faptului că frunzele îngălbenite sugerează culoarea aurului.[2]

---

[1] *Metonymia* (gr.) – *meta*, prefix care exprimă schimbarea şi *onyma* – nume.
[2] Ion Coteanu, *op. cit.*, p. 144.

Sinecdoca[1] – figura de stil dintr-un singur cuvânt ca şi metonimia, cu care este confundată uneori; mecanismul ei: *pars pro toto, totum pro parte* (o parte pentru întreg, un întreg pentru o parte). Acest trop se bazează pe conexiunea, pe integrarea unui element într-un ansamblu pe baza unui raport pur cantitativ; „trei sute de capete", în loc de „trei sute de vite" exprimă prin excelență un raport cantitativ, fără nici o preocupare de calificare, de apreciere valorică.

În concluzie, la baza mecanismului de realizare a metaforei se află un *raport de asemănare*, o comparație foarte îndepărtată, între cei doi termeni nefiind necesar nici un punct de contingență; la baza metonimiei stă *raportul de contiguitate*; sinecdoca se construieşte pe un *raport de cuprindere*, cei doi termeni se pot include unul pe celălalt.

Exemplu: „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii / Eu nu ucid cu mintea tainele ce le-ntâlnesc / În calea mea / În flori, în ochi, în buze ori morminte" (Lucian Blaga, *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii*). Poemul lui Blaga este redus prin sinecdocă la câteva elemente fundamentale: adică în regimul vegetal(flori), uman (ochi, buze) şi mineral (morminte).[2]

Catahreza[3] este o figura gramaticalizată, nemaifiind simțită de vorbitori ca trop (sensul impropriu al termenului nu mai e sesizat): „gura văii", „broasca uşii", „piciorul scaunului", „limba clopotului", „gura metroului", „capul podului", „inima veacului". Catahreze oferă botanica populară: „"ciubotica cucului", „traista - ciobanului etc.

Catahreza poate lua forma unor epitete, comparații, metafore sau personificări, deoarece ea poate fi socotită caz particular al figurilor respective.[4]

Litota[5] este figura prin care se atenuează semnificația din calcul, cu scopul de a lăsa să se înțeleagă mai mult: „nu e rău tabloul acesta". Expresia directă e ocolită printr-o negație, ceea ce constituie nota caracteristică a litotei. Un alt exemplu: „Peste un ceas păgânitatea e ca pleava vânturată" (*Scrisoarea a III-a*, Mihai Eminescu).

Litota se apropie mai mult de sinecdoca părții pentru întreg.[6]

---

[1] *Synekdoca* (gr.) – cuprindere, deodată. Numită de antici pars pro tobo.
[2] Paul Magheru, *op. cit.,* p. 119.
[3] *Katachresis* (gr.) – abuz.
[4] Paul Magheru, *op. cit.,* p. 98-99.
[5] *Litotes* (gr.) – micime, simplicitate, modestie.
[6] Paul Magheru, *op. cit.,* p. 107.

Hiperbola opusă litotei, este varietate a metaforei, fiind o exagerare, o expresie augumentativă, cu intenția de a intensifica sugestivitatea: „un munte de om”, „mai albă ca zăpada” etc.

O cascadă de hiperbole întâlnim în poezia lui George Coşbuc, *Moartea lui Fulger*: „Ah, mamă tu, ce slabă eşti / N-ai plâns pe vifor să jeleşti, / N-ai mâini de fier, ca fier să frângi, / N-ai mări de lacrimi, mări să plângi / Nu eşti de foc la piept să-l strângi, / Să-l încălzeşti.”

Quintilian sugerează să folosim cu moderație hiperbola, cu un corectiv oarecare, cum ar fi: „dacă pot spune astfel”, „ca să zicem astfel”.

6. Figurile de gândire

O asemenea categorie de asemenea figuri o constituie figurile *destinate înfățişării cât mai vii a realității*.

Descrierea (hipotipoza) este zugrăvirea veridică şi sugestivă a unei scene, evocarea unei ambianțe, a unui moment bine fixat în timp şi spațiu. Ea cuprinde amănunte pitoreşti şi sugestive care contribuie la constituirea imaginii ansamblului. Frumusețea unei descrieri stă în arta alegerii adjectivelor, în varietatea epitetelor, cadența şi armonia limbajului.

Iată cum descrie *Ion Pilat*, în *Fagul*, un copac din marginea pădurii:

„La margine de codru, aşa departe,
Ca unul care umbra si frunza nu-şi împarte
Cu alții. Singuratic se bucură de cer
Şi turma care suie la munte la Prier
Şi turma ce coboară când negura e joasă,
Le duna în roată coloana maiestoasă…”.

Aceleaşi mijloace stilistice le vom găsi în *portret*; însă acesta are ca obiect o ființă, căreia îi sunt evidențiate însuşirile fizice şi morale, cu intenția de a informa asupra ei, de a trezi anumite sentimente legate de ea. Portretul poate fi fizic sau moral.

Iată cum l-a văzut şi portretizat Nicolae Iorga pe Nicolae Densuşianu: „...S-a dus dintre noi un om tăcut şi aspru, neînduplecat şi fanatic, un vizionar de gânduri mari, de fantastice teorii îndrăznețe.”

Comparația[1] este cea mai simplă figură de stil, cu ajutorul căreia se exprimă un raport de asemănare între două obiecte. Structural, ea se compune din trei termeni: termenul care se

[1] *Comparatio, comparo* (lat.) – a compara, a pune alături, a împerechea.

compară (comparatul), termenul cu care se compară (comparantul) şi *însuşirea*, care apropie cei doi termeni[1] (*tertium comparations*). Exemple de comparații:

„Pe umeri pletele-i *curg râ*u
Mlădie ca un *spic de grâu*" (George Coşbuc, *Numai una*).

Aluzia este figura prin care se spune un lucru cu intenția de a face să se înțeleagă altul. Cuvântul provine din verbul latin *ludo, ludere* – a se juca, şi este format cu prefixul *ad* (către). Deci, reținem ideea de joc şi, într-adevăr, stilul aluziv se bazează pe plăcerea de a atrage spiritul auditoriului într-un joc de înțelesuri şi subînțelesuri. Ea permite jocul de scenă în care A vorbeşte lui B în fața lui C, care nu pricepe nimic. Deci, pentru ca sensul să devină inteligibil, trebuie să conlucreze şi auditoriul (B). Aluzia este una din cele mai bogate de care se poate folosi oratorul, cu condiția s-o întrebuințeze cu inteligență şi în mod adecvat.

În pledoaria susținută în procesul arhitectului Socolescu, Delavrancea foloseşte aluzia dând de înțeles ca scrisoarea anonimă primită de Socolescu ar fi putut fi scrisă chiar de societatea de asigurare „Dacia Română": „Şi v-ați uitat, d-le doctor, cum stă scris, cu litere de aur pe un fund (fond) negru la societățile de asigurare, cuvântul „asigurare"? Nu cumva o fi scris cu doi de „s"? Şi în acest caz... nu care cumva... scrisoarea e..." În afară de aluzie, în acest pasaj sunt folosite şi alte figuri de stil: reticența, suspensia, interogația retorică.

Alegoria[2] s-ar putea explica prin cuvintele următoare: „în alegorie, când vorbesc de un lucru, de fapt eu vorbesc de altul!" E o figură ce se compune dintr-o mică narațiune; ea aduce în scenă personajele (ființe umane, animale, noțiuni abstracte personificate) ale căror atribute, costumație şi gesturi, au valoare de semne, construiesc o lume paralelă. Alegoria este o metaforă care se continuă de cele mai multe ori printr-o narațiune, fabulă sau altă operă literară. De obicei, metafora de la care se pleacă nu e spusă. Ea trebuie ghicită. Fabula e o alegorie pentru că vorbind de lumea animalelor, autorul ne vorbeşte de lumea oamenilor.

Antiteza[3] stabileşte un contrast între două idei, cu intenția ca una să fie scoasă în evidență: „Ea un înger ce se roagă – El un demon ce visează; / Ea o inimă de aur – El un suflet opostat" (Mihai Eminescu, *Înger şi demon*).

---

[1] Paul Magheru, *op. cit.*, p. 86.
[2] *Àllos* (gr.) – altul; *agoréuo* – vorbesc.
[3] *Anti* – contra, *thetias* – acțiunea de apune (gr.).

Reticența[1] este figura de stil prin care o parte din ceea ce mai e de spus rămâne nerostit, fie că fraza a fost întreruptă brusc, fie că vorbitorul îşi anunță intenția de a nu mai continua: „Eu unul aş... dar nu vreau să spun nimic jicnitor” (Demostene).

Ea are cauze pasionale şi morale.

Suspensia[2]. Vorbitorul îşi întrerupe enunțul pentru a stimula curiozitatea auditoriului față de ceea ce urmează. Se notează cu trei puncte, „puncte de suspensie”, care anunță pauza în expunere.

Sentința sau *maxima* constă în sublinierea ideii printr-un enunț concis, exprimând o reflecție profundă şi generalizată asupra lui. Ea are valoarea unui instrument şoc „Tradutore, traditore” (traducător, trădător).

Exemple de maxime:

- *ad augusta per augusta* – pe căi aspre către fapte strălucitoare;
- *dura lex sed lex* – legea e dură, dar e lege;
- *nemo censetur ingnorare legem* – nimeni nu se poate apăra invocând necunoaşterea legii;
- *res judicata pro veritate accipitur* – lucrul judecat este expresia adevărului (autoritate de lucru judecat);
- *de eo quand plerumque fit* – legea nu reglementează absolut tot, ci ceea ce se întâmplă mai des;
- *non bis ibidem* – nu poți fi judecat de două ori pentru aceeaşi faptă (sau aplica două sancțiuni);
- *nulla poena sine lege* – nici o pedeapsă fără lege;
- *nullum crimen sine lege* – nu există infracțiune fără lege (dacă nu este reglementată);
- *in dubio pro reo* – în caz de îndoială legea e interpretează în favoarea inculpaului (debitorului);
- *sed multum non multa* – ceea ce este mult nu este neapărat bun;
- *tacens non videtur consentire attamen nec negot* – acela care tace nu consimte, dar nici nu tăgăduieşte;
- *non videtur quierrant consentire* – cel care este în eroare nu îşi poate da consimțământul în mod valabil;
- *res judicata non nis inter partes jus facit* – lucrul judecat îşi produce efectele numai între părțile din proces;
- *accesorium sequitur principale* – accesoriul urmează principalul;

---

[1] *Reticentia* – tăcere încăpățânată (lat.).
[2] *Suspensio* – incertitudine, întrerupere (lat.).

- *actor sequitur forum rei* – reclamantul introduce cererea de chemare în judecată la domiciliul pârâtului;

- *mater certus est, pater incertus* – mama este certă, tatăl este incert;

- *quand ab initio nullum est, nullos producit effectus* – când actul este nul produce şi efecte nule;

- *audiatur et altera pars* – trebuie audiată şi cealaltă parte;

- *pereat mundus, fiat justitia* – să piară lumea, dar să se facă dreptate;

- *salus rei publicae, suprema lex* – salvarea interesului general este suprema lege.

Uneori cu ajutorul unei maxime se poate câştiga un proces.

În cadrul *figurilor de gândire* întră şi *figurile de pasiune*, denumite astfel deoarece sunt puternic legate de exprimarea schimbărilor sufleteşti ale vorbitorului.

Imprecația[1]. Prin acest trop se enunță, la modul imperativ, dorința pedepsirii unei persoane; uneori se invocă puterea supranaturală chemând blestemul pe capul unui duşman prezent sau nu. Imprecația este o figură neagră, expresia celor mai de jos sentimente din sufletul omului, a urii, egoismului inconştient, a cruzimii, a spiritului de răzbunare; ea are locul său natural în teatru şi, în spectacol, în tragedie.

„Necazul tău mare să dea voce mică,
Să urli, să n-auzi, să vezi că ți-e frică
Iar ție, jivină, gingaş gânditoare
Să-şi fie şezutul cuprins de zăvoare
Ficatul un cui să-şi frământe
Urechea să țipe şi nasul să-ți cânte,
Să-ți crape măselele-n gură
Şi dinții cu detunătură..."(Tudor Arghezii, *Blestem*).

Apostrofa[2]. Figura retorică prin care oratorul îşi întrerupe, deodată, firul expunerii pentru ca, stăpânit de un sentiment puternic, să se adreseze unor personaje prezente sau absente, chiar unui lucru neînsuflețit, cu o întrebare, cu o exclamație ori cu o afirmație sentențioasă:

„Voi sunteți urmaşi ai Romei? Nişte răi şi nişte fameni!

I-e ruşine omenirii să va zică vouă oameni!" (Mihai Eminescu, *Scrisoarea a III-a*).

---

[1] *Imprecari* – a dori răul (lat.).
[2] *Apostrophé* – întoarcere către (gr.).

Ironia[1] – prin ea se enunță o apreciere pozitivă sau se aduce chiar o laudă simulată, pentru a sugera că, de fapt, e vorba de o apreciere negativă sau chiar de batjocură.

„Bravo! Felicitări!" spune profesorul unui elev nepregătit.

În povestea altuia a lui *Anton Pann*, doi prieteni prapadiți, lihniți de foame se întâlnesc în piață şi unul îi spune celuilalt: „Bă te văz cu fața vie / Şi de deochi să nu-ți fie / Eşti la piele ca curcanul, / Galben de gras ca şofranul, / Dar ce mănânci de ți-e bine / Şi eşti numai os şi vine?"

Interogația retorică constă în adresarea unei întrebări auditoriului fără a aştepta un răspuns, ci numai pentru a-i transmite acestuia o părere, sugerându-i astfel să şi-o însuşească.

Prin caracterul lor deschis, întrebările retorice exprimă sentimente şi pasiuni puternice, cu deosebire indignarea, durerea, teama, anxietatea, îndoiala, mirarea sau exaltarea:

„*Ouonsque tandem abutere Catilina, patientia nostra? Quam diu furor iste tuus nos eludet? Quem ad finem esse affrenata jactabit audacia*?"

„Până când, în sfârşit Catilina, vei abuza de răbdarea noastră? Cât timp nebunia asta a ta îşi va mai bate joc de noi? Până unde se va dezlănțui îndrăzneala ta neînfântă?" (Cicero, *Catilinara I*).

Dubitația[2] e figura prin care autorul pare să ezite între mai multe cuvinte sau mai multe sensuri pe care le poate da unei acțiuni, pentru a preveni o eventuală obiecție, dar mai ales pentru a întări astfel adevărul celor spuse. Acest trop creează impresia de autenticitate: „Voi, senatorilor (*e greu de spus, dar trebuie s-o spun*), voi, zic, ați lipsit de viață pe Sulpicius" (*Cicero*).

Dubitația se înrudeşte cu reticența, cu suspensia.

7. Figurile gramaticale

Sunt modificări, nerespectări ale regulilor obişnuite, gramaticale, ce stau la baza combinării cuvintelor în propoziții şi a propozițiilor în fraze (admise în vorbirea curentă). Printre cele mai importante figuri de stil din această categorie se află: inversiunea, hiperbatul, anacolutul, pleonasmul, repetiția.

Toate privesc sintaxa limbii, sunt figuri ale construcției gramaticale.

Inversiunea este răsturnarea ordinii normale a cuvintelor, o *abatere de la topica propoziției sau a frazei*. Schimbarea topicii se

[1] *Eironeia* – disimulare fină, zeflemea (gr.).
[2] *Dubitatis* – îndoială (lat.).

întâlneşte frecvent în limbajul poetic, fiind o urmare a necesității de exprimare cât mai concisă, expresivă, fără multe elemente de relație; nefiind rigidă, topica se poate modifica pentru a scote în evidență un termen sugestiv:

„În anii nouă sute şapte
Ca din senin, în marte, într-o noapte
S-a ridicat spre cer din Hodivoaia
Şi din Flămânzi şi Stănileşti, *văpaia*" (Tudor Arghezii, *1907*).

Văpaia, subiectul propoziției este pus la sfârşit în intenția ca accentul să cadă pe acest cuvânt, *metaforă* pentru răscoala din 1907.

Hiperbatul[1] este întreruperea ordinii obişnuite dintr-un grup de cuvinte, prin introducerea în cadrul lui a altui cuvânt sau mai multe. El este o inversiune bruscă în ordinea naturală a vorbirii pentru a produce o surpriză gramaticală.

„Dându-şi trestia-ntr-o parte
Stă copila lin plecată,
Trandafiri aruncă roşii
Peste unda fermecată
Ca să iasă chipu-n față,
Trandafirii aruncă tineri
Căci vrăjiți sunt trandafirii
De-un cuvânt al sfintei Vineri" (Mihai Eminescu, *Crăiasa din Poveşti*).

Anacolutul e o construcție sintactică ce ia naştere prin întreruperea şi modificarea altei construcții, ceea ce determină o neconcordanță între percepția psihologică şi gramaticală a sensului: „Pietrişul roşu, boabe, al grădinii / Îi sunt bătuți şi risipiți, ciorchinii" (Tudor Arghezii).

Importanța sa constă în unificarea, e drept forțată gramatical, a subiectului logic cu subiectul gramatical ceea ce poate avea un impact asupra auditoriului, lăsându-l să înțeleagă faptul că în fața importanței cauzei ne putem permite chiar o eludare a unei reguli gramaticale: „Moşneagul, când a văzut-o, s-au umplut ochii de lacrimi" (Ion Creangă).

Pleonasmul presupune o exprimare în care se utilizează cuvinte, expresii sinonime cu scopul de a convinge în mod direct auditoriului. Desigur, în unele cazuri el se datorează ignoranței. De exemplu, împăratul Iulian a spus cândva: Pleonasmul este permis

[1] *Hyperbaton* – depăşire, adaos, trecere dincolo de enunț (gr.).

în situațiile în care dorim să accentuăm ideea exprimată, cum procedează poetul în cunoscutele versuri ale lui Vasile Alexandri:

„Eu ți-s frate, tu-mi eşti frate,
În noi doi un suflet bate”.

Repetiția este un pas mai departe în această direcție, a insistenței; ea presupune utilizarea succesivă a aceluiaşi cuvânt sau grup de cuvinte într-o comunicare, în scopul sublinierii ideii:

„Din haos Doamne am apărut
Şi m-aş întoarce în haos
Şi din repaus m-am născut
Mi-e sete de repaus” (Mihai Eminescu, *Luceafărul*).

„Ziua ninge, noaptea ninge, dimineața ninge iară” (Vasile Alexandri).

Stăruind asupra aceluiaşi cuvânt în ipostaze diferite, valențele sale sunt puse şi mai bine în evidență.

Aşa cum rezultă şi din exemplele de mai sus, de multe ori mai multe figuri de stil se găsesc strâns asociate, de exemplu:

„Sună dealul, valea sună
Stă văzduhul să se spargă
De tălăngi nenumărate,
Ce izbesc în balta largă,
Căci coboară de la munte
Oile-şi curg puhoi,
Ca un greu potop de ceață
Înainte şi-napoi” (Şt.O. Iosif, *Icoane din Carpați*).

Văzduhul este *o metaforă* pentru aerul încărcat de sunetele de talangă; balta largă în care izbesc tălăngile, *metonimie* pentru cer; *oile care curg puhoi* reprezintă *o comparație* din care lipseşte specificarea; potopul de ceață este *o hiperbolă*.

În concluzie, figurile de stil dau forță exprimării, impresionează, au puterea de a se imprima mai uşor şi direct în mințile şi inimile ascultătorilor.

Întrebuințarea lor de către orator trebuie să întrunească mai multe condiții: să pornească de la o gândire riguroasă, termenii aleşi să fie proprii şi corect folosişi din punct de vedere gramatical, să realizeze o anumită convergență pentru obținerea persuasiunii.

CAPITOLUL VII

DISCURSUL

1. Aspecte introductive

Discursul reprezintă obiectul retoricii, partea cea mai importantă a acesteia. Deci, el trebuie studiat, cercetat, aflată metodologia elaborării şi susținerii lui.

Chiar dacă există mai multe tipuri de discurs (judiciar, politic, parlamentar, didactic, de ceremonial etc.) şi stilul autorilor diferit, totuşi există anumite reguli ce trebuie respectate cu ocazia pregătirii şi expunerii unui discurs.

La cele mai importante dintre aceste elemente ne vom referi în cele ce urmează.

2. Structura discursului.[1]

Oricare va fi tema discursului, de obicei oratorul începe printr-o introducere, menită să-i pregătească pe ascultători în spiritul propriilor opinii, apoi el face cunoscut subiectul discursului, expunând faptele care au contingență cu acesta, prezintă argumentele adecvate care susțin propria opinie şi pe cele care combat părerea adversarului; dacă se impune şi mai este timp, el face apel la sentimentele auditorului.

După ce epuizează toate problemele, încheie printr-o perorație, o concluzie rezumativă cu implicații afective.

În raport cu aceste obiective pe care le urmăreşte discursul în mod succesiv, retorii au sistematizat elaborarea sa pe următoarele segmente:

- *exordiu* (lat. exordium, grec. proemion)
- *narațiune* (lat. narratio, grec. diegesis)
- *argumentare* (lat. argumentatio, grec. pistis)
- *perorație* (lat. peroratio, grec.epilogos).

Între narațiune şi argumentare poate apărea, aşa cum recomandă şi *Quintilian*, enunțarea problemei (*prositio*) făcută în ton cu intențiile oratorului şi diviziunea (partitio) adică „enumerarea logică a chestiunilor de dezbătut propuse de noi, de adversar sau de amândoi".

Încă din start trebuie să stabilim că această diviziune a materialului discursiv nu este imuabilă şi nici măcar nu e necesară în toate situațiile.

Anticii stabiliseră două tipuri de exordiu: „*principium*" (debutul direct, începutul) şi *insinuatio* (pe ocolite, cum am spune, în mod popular).

Principium înseamnă declararea deschisă a țelului pentru care oratorul ia cuvântul.

Insinuatio presupune o digresiune, având în vedere inaderența auditoriului la specificul cauzei.

Introducerea trebuie să fie adecvată conținutului şi să fie naturală, de aceea redactarea ei se face după ce a fost elaborat planul discursului şi am meditat asupra materialului, aşa cum proceda *Cicero*.

În felul acesta subiectul însuşi ne va sugera cum să începem discursul. O atenție deosebită trebuie acordată încă din această fază unei exprimări foarte corecte, auditoriul fiind mai înclinat ca oricând spre critică în acest prim moment al contactului cu discursul.

---

[1] Sanda Ghimpu, Alexandru Țiclea, Cornel Bistriceanu, *Introducere în retorică*, Bucureşti, 2002, p. 83-90.

Oratorul nu trebuie, din aceeaşi cauză, să facă uz de prea multe mijloace stilistice, ele ieşind uşor în evidență, ostentativ s-ar putea crede, ceea ce determină o diminuare a persuasivității pe parcurs.

Modestia, în schimb, poate şi chiar este indicat să fie scoasă în evidență, in mod direct, ca de altfel pe tot parcursul discursului, ea trebuie să se facă remarcată în priviri, în gesturi, în tonul vocii.

Exordiul nu trebuie să promită mult, să se angajeze prea rapid în tratarea materiei pentru că oratorul va avea nevoie ulterior să-şi desfăşoare întreaga forță persuasivă, gradual, într-un crescendo savant dozat, pe măsură ce avansează discursul.

Oratorul, aşa cum afirmă *Hugues Blair*[1], un magistru de necontestat pentru secolele mai apropiate de noi, poate omite exordiul şi să intre direct în dezbaterea cauzei, aşa cum vom vedea că procedează *Cicero* în *Catilinara I*; apoi sunt cazuri când situația la care se referă discursul, fiind cunoscută, nu mai este necesară o narare a faptelor. Toate acestea se referă la orientarea şi la aplicația oratorului vizavi de cauză.

Aşadar, *exordiul*, introducerea.

Ce se poate spune în această fază incipientă a discursului, care să pună auditoriul într-o dispoziție favorabilă oratorului?

Dacă îi invocăm pe magiştrii antici, pe *Cicero* şi *Quintilian*, ei ne vor răspunde:

„Reddere auditores benevolos, atentos, dociles".

Este un lucru stabilit, dar până la realizare, va trebui să meditățm mai mult asupra lui.

În primul rând exordiul înseamnă *captatio benevolentiae*. Nu poți să te adresezi unui auditoriu ostil pretinzând că ai succes.

Pentru aceasta, oratorul va trebui să extragă ideile introducerii din specificul cauzei (care poate fi prezentată ca o preocupare nesoluționată a auditoriului), din propria sa situație ori a clientului său, opunând-o în acest fel situației adversarului.

În orice caz, exordiul poate fi şi vehiculul modestiei oratorului, al sincerității acestuia, pentru ca numai astfel între locuitor şi destinatar se va crea un fluid de simpatie favorabil comunicării.

Dacă nu întruneşte aceste cerințe, exordiul poate lipsi; *Demostene* spunea câteva fraze în introducere, pentru că era sigur de dreptatea punctului de vedere susținut cu sinceritatea sa, pe care a plătit-o cu viața.

---

[1] Hugues Blair, *Cours de rhétorique*, Paris, Imprimerie D'Auguste Delain, 1821, Tome II, p. 131.

De aceea tonul ales la început, maniera stilistică trebuie să permită această evoluție ulterioară, această progresie. De obicei, introducerea e făcută pe un ton calm, iar emoția se naşte în raport eu prezentarea faptelor.

Însă există şi cazuri când prezența unui adversar, a unui obiect purtător de semnificație, îl face pe orator să izbucnească chiar din introducere, ceea ce a făcut ca exordiul să primească denumirea de „*exordium ex abrupto*".

Apariția lui Catilina, şeful conjurației, în senat, l-a determinat pe Cicero, consul în acel an, să-şi înceapă în acest mod discursul:

„*Quousque tandem abutere, Catilina patientia nostra? Quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? Quem ad finem sese effrenata jactabit audacia?*

Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigilae, nihil timor popului, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? Constrictam jam horum omnium scientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?

O tempora! O mores! Senatus haec intellegit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? Immo vero, etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum".[1]

(„Până când, în sfârşit, Catilina, vei abuza de răbdarea noastră? Cât timp această furie a ta îşi va bate joc de noi? Până unde se va arunca îndrăzneala ta neînfrânată? Oare întru nimic nu te-au făcut să tresari: nici garda de noapte de la Palatin, nici străjile oraşului, nici spaima poporului, nici adunările tăcute ale oamenilor cumsecade, nici acest foarte apărat loc unde se ține şedința senatului, nici fața şi nici privirile acestor senatori? Nu simți că planurile tale sunt descoperite? Nu vezi ca e îngrădită conspirația ta, deoarece o cunosc toți? Cine dintre noi crezi tu că nu ştie ce-ai făcut noaptea trecută, ce-ai făcut ieri noapte, unde ai fost, pe cine ai strâns în şedință, ce hotărâre ai luat?

O timpuri! O moravuri! Senatul îşi dă seama de acestea, consulul le vede şi el (Catilina) totuşi trăieşte. Trăieşte? Ba mai mult încă, vine chiar în senat, ia parte la discuția publică, notează

[1] M. Tullis Ciceronis, *In L. Catilinn, orationes quatuor*, Libraire Hachette, Paris, p. 95-96.

şi înseamnă din ochi când îi e rândul fiecăruia dintre noi să fie ucis")[1].

Efectul a fost fulgerător, el s-a bazat pe surpriză; toți senatorii din preajma lui Catilina s-au îndepărtat de acesta.

O observație importantă legată de exordiu este aceea referitoare la rolul său de poartă deschisă către sentimentele pe care oratorul îşi propune să le trezească ulterior, prin desfăşurarea discursului; de acum trebuie să creăm premisele favorabile în spiritele ascultătorilor şi să se simtă deja încotro bate vântul elocinței oratorului.

O trăsătură de bază a artei acestuia va fi dată de modul în care ştie să facă auzite notele dominante ale tonului său, fără să anticipeze totuşi, asupra restului discursului, încercând să trateze vreuna din părțile importante. Dacă va avea această idee neinspirată, reluând a doua oară o problemă esențială, va pierde un alt atu de bază, noutatea faptului respectiv.

Ca lungime introducerea trebuie să fie proporțională cu întinderea discursului; nu clădim o poartă monumentală la o construcție mică. Însă lucrul cel mai important pe care trebuie să-l avem în vedere în această fază este acela de a nu utiliza un exordiu din care adversarul poate obține avantaje. Este un inconvenient la care se expun cei ce utilizează în introducere locuri comune, maxime, idei generale pe care, cu o mica schimbare de sens sau o interpretare contrară, adversarul le poate folosi împotriva noastră, ceea ce constituie un punct câştigat pentru argumentare, iar asupra auditoriului produce impresie, pentru că discursul adversarului pare ieşit din cursul dezbaterii, de vreme ce face referire la ceea ce a spus celălalt.

Anumiți autori prevăd între exordiu şi narațiune enunțarea subiectului şi diviziunea acestuia pe puncte (*propositio şi partitio*)[2].

Quintilian e de părere că anunțând principalele puncte pe care le vom trata, se facilitează sarcina auditoriului.

În funcție de complexitatea subiectului tratat enunțarea subiectului şi a planului poate fi folosită, cu condiția ca punctele şi subpunctele să nu fie în număr prea mare (3-5), iar conținutul acestora să fie distinct, exprimat concis şi limpede.

Ordinea lor e cea naturală, de la simplu la complicat.

Următorul segment al discursului îl formează *narațiunea*, o expunere a faptelor ce serveşte la comunicarea unor date privitoare la cauză sau la subiectul tratat.

---

[1] Traducere D. Crăciun şi R. Albala, în *Proza latină*, Editura tineretului, Bucureşti, 1964, p. 46-47.
[2] Hugues Blair, *op. cit*., p. 145 şi urm.

În pledoarie, narațiunea este adesea o parte foarte importantă a discursului şi solicită o atenție specială.

Pe lângă faptul că nu e întotdeauna uşor să povesteşti bine şi cu talent, discursul judiciar presupune o dificultate în plus, pentru că avocatul trebuie să spună numai adevărul şi să evite tot ceea ce ar putea dăuna cauzei. Faptele narate de el trebuie să-i servească drept bază pentru toate raționamentele sale ulterioare.

Să scoți în evidență circumstanțele favorabile şi să estompezi pe cele dezavantajoase cere multă pricepere şi inteligență. Dar, dacă se simte meşteşugul, cauza e compromisă, fiindcă apare neîncrederea în buna credință a oratorului.

Calitățile principale pe care trebuie să le aibă o bună narațiune sunt: *claritatea, probabilitatea, concizia* („brevis, aperta, probabilis").

Un singur fapt, o singură circumstanță rămase obscure şi, prin urmare, nelămurite pentru judecător, sunt suficiente ca să distrugă efectul tuturor raționamentelor avocatului.

De aceea, e necesară o atenție sporită la precizarea numelor, a datelor, locurilor şi a tuturor celorlalte împrejurări în care s-au petrecut faptele evocate.

Pentru a avea un caracter probabil, verosimil, în narațiune trebuie descrise caracterele persoanelor amintite, arătând că acțiunile acestora constituie consecințe ale unor cauze naturale, pentru a avea credibilitate.

Una dintre cele mai concise narațiuni, deosebit de expresivă, este realizată de *Cicero* în discursul „Pro Milone".

„Cât despre Milo, după ce a rămas în senat în ziua aceea până la ridicarea şedinței, s-a dus acasă, şi-a schimbat încălțămintea şi veşmântul, a zăbovit puțin aşa cum se întâmpla de obicei, până i s-a îmbrăcat soția; el pleacă, în sfârşit, la o oră când Claudius ar fi putut cu siguranță să se fi întors la Roma, dacă ar fi trebuie să se ducă acolo chiar în acea zi. El îl întâlneşte pe Claudius, echipat uşor, călare, fără bagaje, fără grecii din suita sa, fără soția pe care o lua aproape întotdeauna cu el; în timp ce acela care e acuzat că i-a întins lui Claudius o capcana, că ar fi făcut această călătorie cu scopul de a-l asasina, era cu soția în trăsură, acoperit cu mantaua, ducând cu sine mult bagaj şi având o suită numeroasă, compusă din femei şi copii."

Oratorul continuă, descriind întâlnirea: sclavii lui Claudius îi atacă pe cei ai lui Milo şi îl ucid pe vizitiu.

Milo aruncă mantaua şi se apără în fața atacatorilor, care îl înconjoară. In fine, Cicero încheie, fără să spună direct că oamenii lui Milo îl ucid pe Claudius, ci adăugând că în „tumultul luptei,

sclavii lui Milo au făcut ceea ce ar fi voit fiecare să facă propriii săi sclavi într-o situație similară".

Argumentarea urmează întotdeauna după narațiune, ea fiind momentul dovedirii şi al respingerii,[1] când este desfăşurat întregul arsenal de probe materiale şi de argumente propriu-zise. Este o parte foarte importantă a discursului pentru că țelul principal al celui care vorbeşte este de a dovedi auditoriului că un lucru este adevărat, just sau bun şi de a determina adeziunea acestuia.

În legătură cu argumentele, trebuie avute în vedere trei aspecte: găsirea - inventarea lor (*inventio*) - dispunerea şi modul de exprimare, de prezentare, grație căruia să capete mai multă forță.

Găsirea lor e punctul esențial, baza argumentării.

Argumentele trebuie extrase din fondul cauzei, nu din rețetare de locuri comune (topici) cu toate că e bine să fim informați şi asupra acestora. Atunci când e vorba de compunerea unui discurs destinat să-l convingă pe judecător ori să producă efect asupra unei adunări, e bine să lăsăm la o parte locurile comune şi să ne dedicăm în întregime meditației asupra subiectului.

Sfaturile utile în legătură cu argumentele se referă la dispunerea şi desfăşurarea acestora în discurs.

Prezentarea argumentelor poate fi făcută analitic sau sintetic. În primul caz, oratorul nu divulgă telul spre care tinde şi-i conduce pe ascultători pas cu pas către concluzia dorită, mergând de la un adevăr clarificat la altul, până ce devine evident că această concluzie este consecința alteia asupra căreia s-a convenit.

Este metoda lui Socrate, care avea grijă să se sprijine de fiecare dată pe acordul anterior al interlocutorului pentru a împinge argumentarea mai departe.

„Raționamentul înaintează, în acest caz, pas cu pas şi fiecare pas trebuie probat şi confirmat prin acordul interlocutorului. Nu se trece de la o teză la următoarea decât atunci când adeziunea ascultătorului garantează adevărul fiecărei verigi a argumentării"[2].

Maniera sintetică de argumentare, des întâlnită, porneşte de la enunțarea tezei ce trebuie dovedită, apoi urmează succesiv diferite tipuri de argumente până când auditoriul va fi complet convins de ceea ce susține oratorul.

---

[1] A se vedea şi Gheorghe Mihai, *op. cit.*, p. 202-277.
[2] Vasile Florescu, *Retorica şi metodica*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 47.

Ca să atingă acest punct, vorbitorul trebuie să se transpună în situația ascultătorilor şi să vadă ce efect ar avea asupra lui cele pe care vrea să le transmită acestora, fiindcă nu trebuie să credem că oamenii pot fi convinşi numai prin simple cuvinte sau prin mijloace pur retorice. Argumentarea este baza discursului. Ca să aibă răsunet în conştiința destinatarului, trebuie respectate câteva reguli, dintre care prima este aceea de a nu amesteca argumente care au origine diferită.

Orice argument e destinat să dovedească unul din aceste trei puncte: că lucrul despre care se vorbeşte este adevărat sau este moralmente just şi convenabil sau până la urmă e bun şi folositor.

Aşadar, *adevărul, datoria şi interesul* - trei mari probleme general umane, iar argumentele referitoare la ele au fiecare specificul lor, pe care trebuie să şi-l păstreze distinct în argumentare.

A doua regulă se referă la prezentarea gradată, „*ut augeatur semper et increscat oratio*", „în aşa fel încât discursul să crească şi să se înalțe mereu", cum spuneau latinii.

Putem risca un debut cu argumente mai slabe, pentru a ne ridica treptat şi a dezvolta spre final întreaga forță a celor mai solide, mai puternice.

Însă, uneori, neavând la îndemână prea multe argumente, e preferabil să-l prezentăm mai întâi pe cel de necombătut pentru a impresiona auditoriul. Cele mai slabe vor putea fi grupate şi prezentate succint.

În al treilea rând, dacă avem argumente puternice şi concludente, ele trebuie prezentate separat, în mod distinct, insistând asupra fiecăruia în parte pentru a-i releva întreaga semnificație.

În sfârşit, este recomandabil să nu lungim prea mult argumentarea şi nici să multiplicăm la nesfârşit numărul argumentelor noastre; într-un asemenea caz, am trezi suspiciuni față de cele aflate în discuție, slăbind încrederea auditoriului.

În cadrul argumentării, atunci când e cazul, trebuie făcut loc unui moment aparte, acela al respingerii argumentelor adversarului.

Într-o asemenea situație, ordinea prezentării va fi următoarea: 1) propriile argumente; 2) respingerea contraargumentelor; 3) reluarea argumentării sub o formă nouă.

Ultima parte a oricărui discurs este *perorați*a, epilogul, care poate fi destul de extinsă în mai multe părți (amplificare, apel la afectivitate, recapitulație).

Peroratia este segmentul în care pateticul se îmbină cu argumentarea, momentul specific retoricii, prin excelență.

În discursul judiciar se prevede şi o *digresiune*, de obicei plasată între argumentare şi peroratie, care poate fi o povestire, o meditație, prosopopee care dau valențe noi argumentării grație emoțiilor suscitate.

Această parte patetică nu poate lipsi dintr-un discurs, oricare ar fi locul ei. Ca să obținem adeziunea, trebuie să vorbim sentimentelor auditoriului şi să le punem în mişcare, deoarece afectele sunt marile resorturi ale acțiunilor umane. Locul cel mai adecvat spre a ne adresa sentimentelor auditoriului este peroratia; oratorul trebuie să izbească imaginația ascultătorilor atunci când se aşteaptă mai puțin, transmițându-le propria lui emoție prin cuvinte simple şi lipsite de afectare, fără efecte căutate. În asemenea situație trebuie să ne abținem de la considerații generale, de la comparații care întrerup fluxul emoțional.

De asemenea, nu trebuie prelungit acest moment: emoțiile prea vii nu au durată mare, spunea *Quintilian.*

Peroratia include ceea ce serveşte drept bază discursului, teza este acum o concluzie şi aici nu trebuie în nici un caz introdus un subiect nou, care să distragă atenția de la tema principală, tratată pe parcurs.

„*Finis coronat opus*", „finalul desăvârşeşte lucrarea", spune un dicton latin, pe care trebuie să-l luăm în considerare atunci când ne hotărâm să încheiem un discurs.

3. Metodologia de redactare şi pregătire a discursului[1]

În funcție de stilul oratorului, subiectul unui discurs poate fi gândit dinainte, meditat în timpul redactării sale sau chiar în timpul rostirii, dacă oratorul are o mare capacitate de a improviza.

La fel de bine discursul poate fi redactat şi pe parcursul documentării asupra cauzei. Însă indiferent de subiectul tratat, este necesar să se facă următoarele trei operații:

- să identificăm ce avem de spus (sau de scris) - *invenționea*;
- să punem într-o anumită ordine ideile găsite - *dispoziționea*;
- să selectăm cei mai potriviți termeni pentru a exprima aceste idei - *elocuționea*.

[1] Sanda Ghimpu, Alexandru Țiclea, Cornel Bistriceanu, *op. cit*., p. 90-95.

Fiecare orator îşi alege modalitatea de lucru în raport cu puterea sa de memorare (dacă reține mai uşor cuvântul rostit, pe cel gândit sau pe cel scris).

Desigur că meditarea subiectului este făcută cu scopul de a furniza materiale pentru memorie. Dacă meditǎm pentru a lua o decizie, actul meditării va avea ca obiectiv sensul discursului. Sfaturile date de Horațiu sunt valabile *ad vitam*, aeternam: „Dreapta judecată e principiul şi izvorul artei scrisului: cărțile ce cuprind filozofia lui Socrate te vor lumina în privința fondului; de îndată ce le vei stăpâni, cuvintele îți vor veni de la sine. Cine ştie ce se cuvine patriei şi ce prietenilor, ce anume dragostei de tată, cum trebuie să-ți iubeşti fratele şi oaspetele, care e datoria senatorului, a judecătorului, care e rolul generalului la război, - acela va da, negreşit, fiecărui erou caracterul ce i se potriveşte. Eu te voi mai sfătui să studiezi modelul vieții şi al moravurilor ca un observator priceput şi să scoți din ele icoane vii".[1]

Dacă reflectăm asupra compoziției, asupra elaborării discursului, actul meditării are în vedere forma acestuia.

Atunci când oratorul meditează cu voce tare sau în timp ce redactează discursul, nu e necesar să dea reflecțiilor sale o formă definitivă, meditația trebuind să se producă asupra fondului mai întâi şi abia apoi asupra formei. Înainte de a şti cum va arăta discursul, trebuie să ştim ce va conține el.

Oratorul trebuie să scrie totul dintr-o dată, rapid, mergând până la capătul raționamentelor sale, fără să se întrerupă pentru a reciti ce a scris. Această modalitate de redactare oferă două avantaje: subiectul este tratat în ansamblul său, în aspectele sale generale şi în acelaşi timp efortul oratorului îl anticipează pe acela pe care va fi nevoit să-l facă în momentul rostirii discursului. Atunci el va trebui să trateze subiectul dintr-o dată, în flux continuu, în întregul său.

După această prima redactare a materialului, se poate interveni asupra textului, la o nouă lectură, decupând, retuşând, reluând fiecare punct şi dezvoltându-l etc.

În această etapă a redactări, cu cât simțul autocritic va fi mai ascuțit şi judecata mai obiectivă, cu atât rezultatul efortului depus va fi mai eficient.

Aceste observații referitoare la meditația scrisă se aplică şi meditației cu voce tare (înregistrare audio-video).

---

[1] Horațiu, *Ode şi epode, Satire şi Epistole*, traducere de Eugen Lovinescu, Editura Ancora, Bucureşti, „Arta poetică", p. 212.

Discursul trebuie rostit în întregime, iar nu pe fragmente, înainte de a fi susținut, pe un ton cât se poate de natural şi cât mai aproape de atmosfera reală, pentru a fi reținut cu uşurință.

Un discurs este o opera în sine, care se asamblează din exordiu, narațiune, argumentare şi perorație. Oratorul trebuie să se hotărască dinainte dacă va redacta întregul discurs şi în acest caz va trebui să-l mediteze şi să-l proiecteze în mintea sa, în întregime - sau dacă va trasa numai liniile generale, iar atunci se va limita strict la aceste linii, ca la o schemă.

Cugetând asupra formei, e necesar să avem idei clare, precise, iar forma va fi repede găsită, căci aşa cum spunea Boileau,[1] ceea ce este bine conceput se enunță cât se poate de clar şi cuvintele vin cu uşurință ca să-ti exprime gândurile.

Aceeaşi observație este valabilă şi atunci când vrem să facem o figură de stil, să utilizăm o imagine poetică: dacă ştii exact ce anume vrei să exprimi, dacă îți este clară finalitatea intenției tale, vei ajunge uşor la imaginea care să redea ideea respectivă!

Rostirea prealabilă poate fi mai moderată, dicția mai puțini accentuată şi tăria vocii redusă. Însă dacă presupunem prezența publicului, atunci trebuie să acționăm ca în realitate, să nu abandonăm finalizarea unei amplificări pentru a începe alta, să terminăm frazele începute şi să nu lăsăm argumentele doar schițate.

Aceste condiții sunt necesare nu numai pentru că gândirea capătă claritate dacă raționamentele sunt duse până la capăt, dar şi pentru că fiecare din părțile acestor raționamente câştigă o valoare individuală.

Printr-un efort de memorie putem enumera succint părțile succesive ale unui raționament, dar memoria poate să fie infidelă tocmai în momentul susținerii pledoariei, atunci când i se cere să redea aceste părți cu pauze între ele.

Multe lacune ale memoriei îşi au sursa tocmai în ignorarea acestei observații. Este necesară repetarea discursului în fața oglinzii sau nu? Acest lucru îl priveşte pe fiecare. Oratorul nu e chemat să dea nimănui socoteală pentru metodele şi procedeele de pregătire a unui discurs. El trebuie să creeze o opera, iar modul în care o face îl priveşte numai pe el.

De aceea, putem râde de mimica oratorului când nu e în fata publicului, dar, dacă e ceva de corijat, e bine să nu ignorăm această posibilitate şi s-o facem înainte de a râde publicul cu adevărat.

---

[1] Nicolas Boileanu – Despréaux (1636 – 1711), poet şi critic literar francez. A scris staire şi epistole în versuri. Opera sa principală este tratatul în versuri „Arta poetica" (1648).

A reuşi este un lucru, iar modul în care ajungem la reuşită este altceva; în retorică primul lucru este mult mai important decât al doilea.

Pregătirea discursului din punct de vedere formal este o chestiune esențială.

Nu există o regula absolută care să ne ajute să dăm forma adecvată unui discurs şi oricare orator va ajunge la ea în funcție de calitățile şi înclinațiile sale.

Totuşi, un lucru de care nici un orator nu poate face abstracție este acela că trebuie să fie precis ce anume vrea să spună, chiar dacă nu ştie cum o va face. Orice om poate vorbi, dar asta nu înseamnă că e orator. Chiar oratorii cu simț al improvizației excepțional trebuie să se lămurească în prealabil asupra celor ce vor fi rostite, chiar şi cu puțin timp înainte, altminteri oricât de buni ar fi, efortul de intuiție şi de adaptare la public este infinit mai mare decât acela de pregătire, făcut anterior.

Să nu credem niciodată, atunci când vedem la tribună oameni ce par născuți oratori, că ei vorbesc din inspirația momentului. Nu, ei au muncit, s-au pregătit, într-o manieră proprie.

Înşelați de facilitatea exprimării lor, unii ascultători ar putea crede că ei vorbesc tot aşa de uşor precum cântă privighetoarea, de la sine sau aşa cum respiră. Într-un sens, e adevărat. Reflexele lor mentale au această caracteristică, de a se manifesta simultan, gândirea şi vorbirea. Dar, cultura lor, munca lor le permite uşurința exprimării.

Marii oratori, rămâneau ore în şir în fața unei coli de hârtie, visând sau scriind, înainte de a trece la rostirea celebrelor lor tirade oratorice.

Memoria este implicată în actul oratoric în trei direcții: există o memorie a ceea ce a fost gândit, o memorie a ceea ce a fost rostit şi o memorie a ceea ce a fost scris.

Există oratori care pot să regândească, în mod voluntar, ce şi-au imaginat odată; aşadar pot să regăsească urmele lăsate de propria lor gândire.

Unui astfel de orator îi este suficientă concentrarea asupra subiectului; el nu mai are nevoie să pregătească discursul pe hârtie.

Dimpotrivă, alți oratori au memoria cuvintelor rostite, aşa încât ei trebuie să-şi pregătească discursul fie perorând, solitari, fie vorbind în fața prietenilor sau a familiei.

Există, în fine, oratori cu memorie vizuală pentru care contează forma scrisă a cuvintelor, foaia de hârtie pe care au fost

scrise, aşezarea în pagină, toate acestea revenind în memorie în momentul rostirii discursului.

În orice caz, există o condiție care se impune oricărui orator; indiferent de procedeul utilizat în pregătirea unui discurs, oratorul trebuie să se bazeze pe redactarea lui în scris şi aceasta, în primul rând, pentru a-şi perfecționa stilul.

Prin scris, el introduce în cuvântarea sa ordine, claritate şi logică.

De asemenea, redactarea scrisă a discursului are ca efect evitarea repetițiilor de cuvinte, a impurităților de limbaj, în concluzie o conciziune mai mare a stilului, calitate necesară într-o lume grăbită.

Deci, în cazul în care elaborarea în scris a unui discurs se face în vederea rostirii lui şi nu pentru lectură, am menționat deja, e necesar să scriem aşa cum vorbim, după care să recitim textul. În acest mod se pot urmări meandrele gândirii, neîmplinirile exprimării - repetiții, idei neterminate, aproximări, contradicții etc.

Desigur, recitirea şi redactarea ulterioară pot părea penibile şi descurajante pentru orator. În fond, se lucrează asupra unui text cu aspect de stenogramă a vorbirii. Însă, acest act constituie şi o lecție de modestie. În acest mod, putem remarca toate neîmplinirile de care suferă exprimarea noastră, specificul propriului stil, dar putem descoperi şi strălucirea diamantului ce încearcă să răzbată din minereu. Nu trebuie să ne descurajăm. În definitiv, nimic pe lume nu este perfect - depinde din ce perspectivă se face evaluarea - aşa încât şi stilul nostru va avea o mare calitate: este viu, este gândit în raport cu un interlocutor şi pentru el.

Retorica foloseşte aceleaşi argumente ca şi logica, dar într-un mod mai flexibil, adăugându-le ornamente stilistice (*ad libitum*).

Silogismul - argument compus din trei propoziții, dintre care a treia (concluzia) este dedusă din prima (M - premisa majoră) prin intermediul celei de-a doua (m - premisa minoră):

„Toți oamenii sunt muritori (M).

Or, Socrate este om (m).

Deci, Socrate este muritor" (concluzia).

Entimema- silogism incomplet şi mai rapid, în care una dintre premise este subînțeleasă:

„Curajul, fiind o virtute, merită elogiat".

(M se subînțelege: orice virtute merită elogiată).

Dilema - argument prezentând spre alegere adversarului două propoziții, dintre care una este în mod necesar adevărată dacă cealaltă e falsă şi din care se trag fie două concluzii (dintre

care trebuie acceptată una), fie aceeaşi concluzie pentru fiecare dintre cele două ipoteze.

Epicherema - raționament silogistic în care fiecare premisă este însoțită de dovada sa.

Discursul „Pro Milone" al lui *Cicero* are la bază o epicheremă; premisa majoră: Este permisă uciderea aceluia care ne întinde o cursă. Dovezile acestei premise sunt extrase din legile naturale, din dreptul civil, din exemple etc.

Premisa minoră: Claudius a întins o cursă lui Milo; dovezile sunt echipajul lui Claudius, armele pe care le purtau cei din suita sa etc.

Concluzia: aşadar îi era permis lui Milo să-l ucidă pe Claudius.

Inducția - raționament care constă în extragerea unei concluzii generale dintr-unul sau mai multe rapoarte particulare.

Exemplul - e un argument ce se bazează pe fapte analoge cu acela pe care vrem să-l demonstrăm, e un silogism oratoric în care premisa majoră e demonstrată de un exemplu care constituie al patrulea termen.

Argumentul ad hominem opune afirmației unui om propriile sale fapte sau cuvinte, anterioare.

În antichitate existau culegeri (de exemplu, Topica lui Aristotel) în care oratorul putea să găsească principiile tuturor argumentelor posibile. Acestea se numeau locuri comune (*topos, topoi* în limba greacă) şi constituiau o sursă considerabilă a dovezilor şi a tuturor dezvoltărilor ce puteau fi generate de acestea.

După cum este considerat subiectul aflat în discuție (raporturile cu mediul exterior) sau în sine însuşi distingem locuri comune extrinseci şi locuri comune intrinseci.

Primele proveneau din mărturii, din depoziții ale martorilor, din lege şi cutumă, din diferite înscrisuri etc.

Printre locurile comune intrinseci amintim:

- *definiția* - constă în a explica faptul pe scurt şi cu claritate, dar într-un asemenea mod încât să fie puse în valoare trăsăturile principale favorabile cauzei susținute;

- *enumerarea părților* - constă în asamblarea şi prezentarea în ordine, într-o manieră frapantă, a părților unui întreg, a împrejurărilor unei acțiuni, a elementelor unei idei generale. Ea trebuie să fie anunțată, urmărită şi încheiată ca atare;

- *genul şi specia*, care permit să se argumenteze incluzând propoziția particulară de care e vorba într-un principiu mai general (genul); sau, dimpotrivă, arătând că ceea ce vrem să demonstrăm

cu privire la gen este adevărat pentru toate speciile pe care le include;

- *comparația* - la care concluzia rezultă din apropierea unor fapte analoge în anumite privințe (de la mai mult la mai puțin, de la puțin la mai mult sau de la egal la egal);

- *contrariile* - prin care se stabileşte adevărul propriei teze dovedind falsitatea şi absurditatea tezei contrare;

- *lucruri care se resping reciproc* - fiind date două fapte ireconciliabile, dacă unul e dovedit, rezultă imposibilitatea celuilalt;

- *circumstanțele* - rezumate prin interogațiile:

Quis? Quid? ubi? quibus auxilus? cur? quomodo? quando? (cine? ce? unde? prin ce mijloace? pentru ce? cum? când?). Răspunsurile la aceste întrebări sunt următoarele: autorul acțiunii, acțiunea, locul în care s-a petrecut, mijloacele folosite, motivul care a determinat înfăptuirea ei, modul în care s-a produs, timpul în care a avut loc;

- *antecedentele şi consecințele* - acestea fiind luate în considerare, se concluzionează cu privire la împrejurările *ante factum şi post factum*;

- *cauza şi efectul* - loc comun ce constă în a judeca o acțiune luând în considerare cauza din care rezultă şi efectele pe care le produce (cauza eficientă, cauza finală, cauza materială, cauza formală).

4. Aspecte specifice privind pledoaria

Pledoaria este specia ce-a mai cunoscută a discursului judiciar. Ea constă în expunerea orală făcută de avocat în fața instanțelor judecătoreşti pentru apărarea cauzei uneia dintre părțile implicate în proces.[1]

Poți fi un mare avocat dar un slab politician la tribuna parlamentară sau un foarte slab profesor. Şi reciproca e valabilă.

Compunerea unei pledoarii este, ca şi compunerea unui discurs, rodul unei îndelungi ucenicii.

Cultură, stăruință, supraveghere de sine, inspirație (care se spune că e 99% transpirație)[2], efortul prelungit de-a lungul anilor, numai ele ne duc la succes, la arta şi ştiința lui „*bene dicendi*".

Pentru marele public, a fi avocat înseamnă, în primul rând, să ştii să vorbeşti, dar şi să câştigi procesele.

---

[1] Ioan Oprea, Carmen Gabriela Panfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, Editura Litera Internațional, Bucureşti, 2006, p. 1051.

[2] Thomas Edison a spus ca geniul e 1% inspirație şi 99% transpirație.

Azi, avocații sunt în genere satisfăcători, dar eminenți foarte puțini. Avocatul poate pleda pentru public, pentru client, pentru judecător. Clientul este, de cele mai multe ori, incompetent şi aceasta dă avocatului desigur, ce-a mai mare libertate; publicul când are un proces vine la tribunal în rânduri repetate să asculte şi să-şi aleagă avocatul. După o mare pledoarie trebuie să capeți cărți de vizită.

Judecătorul ştie şi înțelege ce spune avocatul, dar vrea ca şedința să se sfârşească cât mai repede mai ales când are o condică încărcată.

Se spune că în procesele penale „se închid codurile şi se deschide inima, dar şi rațiunea".

Cum se concepe o pledoarie[1]. Sigur, că nu poți compune o pledoarie dacă nu cunoşti bine dosarul cauzei cu toate actele lui.

În prealabil, este necesară o discuție cu clientul, ascultarea lui cu răbdare, discutarea cu clientul a actelor principale ale dosarului, cunoaşterea şi a punctului acestuia de vedere. Apoi orele de linişte în birou.

Jean Appleton[2], un mare avocat al Franței spunea, şi cu câtă dreptate, că lucrul cel mai important într-o pledoarie este precizarea cu limpezime a obiectului procesului. Nu numai să-i cunoşti fizionomia şi limitele dar, să pui în relief „punctul capital al procesului": în orice litigiu există un punct de întâlnire a argumentelor şi mijloacelor probate, o poziție forte de adoptat şi de utilizat cu toată vigoarea, un punct asupra căruia trebuie îndreptată toată atenția.

Apoi trebuie să cauți să prevezi şi să înțelegi poziția esențială a apărării, a părții adverse, în aşa fel încât să-ți poți pregăti o respingere puternică a argumentelor acestuia. Cu alte cuvinte, să-ți pui întrebarea „Dacă eu ar trebui să pledez în aceeaşi cauză, dar de cealaltă parte a barei, ce aş spune în apărarea clientului meu"? Oricât de variate, de disputate ori contradictorii elemente ar conține un litigiu, pledoaria, ca sistem de idei şi raționamente juridice – trebuie să reflecte drumul spre adevărul cauzei şi implicit spre soluționarea litigiului.[3]

Debutanții, spune *Appleton*, se înşeală adesea: nu vad cu preciziune obiectul procesului, se rătăcesc în digresiuni, neglijează de multe ori punctul forte al apărării lor pentru ca să pună în relief părți accesorii, mai puțin importante ale procesului.

---

[1] Fornand Corcos, *L'art de parler en publicque*, Joune Editeurs, p. 84; Hugues Blair, *op. cit.*, p. 130.
[2] Jean Appleton, *Traite de la profession d'avocat*, Paris, Dalloz, 1923, p. 535.
[3] Dumitru Păuneț, *Pledoarie pentru pledoaria judiciară*, în „Revista română de drept" nr. 1/1975, p. 32.

Deci în rezumat trebuie bine cunoscut: *obiectul procesului*, *punctul forte* al adversarului, *punctul slab* al propriei tale argumentări care va fi, desigur, punctul forte al adversarului.

Un avocat trebuie să *posede cu totul temeinic cunoştinţele juridice*, să cunoască legile esenţiale (legile fundamentale şi reglementările speciale). Dacă legislaţia este mută, intervine rolul jurisprudenţei şi al doctrinei.

Repertoriile de practică (importanţa precedentului judiciar) şi doctrina (adică literatura juridică în materie – necesitatea alcătuirii încă din ani studenţiei a unei biblioteci juridice).

Îndemnuri:

- nu folosiţi citate prea lungi, ale vor atenua atenţia judecătorului;

- nu folosiţi citate trunchiate pomenind numai partea care va convine pentru că adversarul s-ar putea să aibă în mâini citatul complet şi va fi pentru el o plăcere răutăcioasă să contrazică pe cel ce foloseşte într-un asemenea mod un citat.

În posesia tuturor datelor un avocat îşi va scrie planul pledoariei. Appleton ne spunea că un plan normal şi curgător ar trebui să cuprindă următoarele puncte:

- *exordiul,* cu o expunere succintă a obiectului litigiului;
- *expunerea cronologică* a faptelor;
- *enunţarea problemelor de rezolvat şi încadrarea lor* în drept;
- *discuţia lor şi desfăşurarea* argumentelor într-o ordine logică;
- concluzia.

Expunerea lui *Appleton* nu este deloc departe de părţile clasice ale unei pledoarii aşa cum a fost formulată de *Cicero sau Quintilian* (exordiu, naraţiunea, dovedirea, respingerea, peroraţia).

Pledoaria trebuie scrisă sau nu?

Răspunsurile sunt variate: Cicero ne învaţă că pledoaria trebuie scrisă în întregime şi apoi învăţată pe dinafară. Alţii, sfătuiesc să adoptăm o cale de mijloc. A nu avea nici măcar note de pledoarie, demonstrează superficialitate. O încredere prea mare în memorie este riscantă spunea *Istrate Micescu*.

Pe de altă parte, nici notele de pledoarie prea complete nu sunt recomandabile. Devii sclavul lor, eşti tentat numai să le citeşti şi acesta duce la pierderea spontaneităţii şi a forţei de convingere. Comunicarea nu se mai face, atenţia judecătorului se diminuează.

Cele mai indicate sunt notele de pledoarie.

Appleton merge atât de departe încât ne învaţă că ele trebuie să fie redactate cu o scriere mare, netă, lizibilă, bine

divizată, cu spații libere între idei care să frapeze ochiul. Sublinierea cu creioane colorate va da notelor o fizionomie şi mai clară. Concluziile scrise care se depun instanței vor fi însăcomplete şi „curate”.

Quintilian spunea despre pledoarie că trebuie să fie *aperta* (lămurită), *dilucida* (limpede), *brevis* (scurtă), *credibilis* (credibilă), *şi color* (ornată cu figuri de stil).

Appleton ne indicăpatru calități principale pe care o pledoarie trebuia să le aibă: *să fie clară, ordonată, să aibă viață, să fie sobră*.

Claritatea – prima calitate; avocatul nu trebuie să uite că este în serviciul justiției şi că trebuie să contribuie la o bună administrare a acesteia. El trebuie să fie un ghid pentru judecător. Fuge toată lumea de un avocat obscur în exprimare. Astfel, o tentă de oboseală se imprimă pe chipul judecătorului care nu contribuie deloc la câştigarea unui proces. Termenii pe care trebuie să-i folosească să fie proprii, fraza clară şi fără prea multe propoziții incidente. Dacă întâlneşte un pasaj obscur într-unul din actele dosarului la care face referire, să se oprească asupra lui şi să caute să-l explice. Dacă observă că judecătorul n-a înțeles să revină, bineînțeles sub altă formă, cu alte cuvinte.

Ordinea – în expunere; este o condiție a clarității, toate argumentele să fie convergente în clarificarea *unei teze*. Să anunțe magistratul când se trece de la o problemă la alta.

Pledoaria trebuie să aibă viață, adică discursul trebuie să fie convingător. Personajele să se mişte cu uşurință pe scena procesului. Avocatul să ştie să le pună în relief caracterele, pasiunile lor. Expunerea trebuie să fie nuanțată prin tonalitate, voce (despre care vom mai vorbi), pauze, gestică. Folosirea din când în când a unui stil aluziv, ironic, toate figurile de stil pe care le-ați învățat, îşi pot găsi locul dacă ele sunt folosite cu bun simț şi bun gust şi bineînțeles, legate de fondul procesului.

Sobrietatea – nimic nu oboseşte mai mult un judecător ca lungimile, digresiunile inutile. La sfârşitul pledoariei, judecătorul trebuie să aibă în minte foarte clar toate piesele procesului şi mai ales acele argumente care să le folosească pentru a-şi motiva soluția. Când am afirmat că avocatul trebuie să fie sobru, înseamnă că trebuie să se ferească de violență, prost gust, vulgaritate.

Şi acum ne vom referi la părțile pledoariei de pe poziții moderne.

Exordiul trebuie să fie concis, uneori vehement, alteori liric, în orice caz să creeze un curent în favoarea clientului, să

trezească atenția, să pregătească instanța prin atragerea simpatiei față de cel apărat. În orice caz, debutul într-o pledoarie este de maximă importanță. Sigur că poziția avocatului este diferită, după cum pune concluzii pentru reclamant, pârât sau parte civilă. Cea mai favorabilă poziție este acelui ce ia primul cuvântul.

Dimpotrivă, avocatul apărării trebuie de multe ori să improvizeze. Să pareze nişte lovituri. El este în replică. Poți să prevezi ce va spune adversarul tău, dar nu poți ştii cu exactitate. De aici, e necesară o replică inteligentă, incisivă (dar fără violențe în limbaj) care de cele mai multe ori nu poate fi preparată în cabinetul de lucru. Exordiul în acest caz trebuie să fie spontan şi la obiect.

Sigur, partea a doua a exordiului este mai simplă. Ea a fost dinainte gândită şi mai bine preparată.

Expunerea cauzei trebuie să fie simplă, rapidă, clară, nici îngreunată, nici complicată cu detalii ce nu vor folosi în prima parte a pledoariei. Să fie veridică, credibilă, să nu se întemeieze pe date false. Expunerea prepară discursul.

Totul este să *dovedeşti* nu să *povesteşti*.

Unii avocați neglijează expunerea considerând că judecătorul cunoaşte cauza. Eroare! Fără această expunere, judecătorul nu va înțelege nimic.

Discuția. În această parte a pledoariei *dovedim şi respingem*. Uneori respingerea poate constitui întreaga parte a discuției, când ai cuvântul după adversar. Când vorbeşti înaintea lui trebuie în primul rând să cunoşti stilul adversarului, *să-i prevezi argumentația şi să i-o respingi*.

Într-un proces sunt probe multiple. Într-o pledoarie trebuie să le clasezi, să e ordonezi, de regulă, într-o *ordine logică ascendentă*.

Puține sunt procesele în care se pun probleme numai „în drept". De cele mai multe ori intervin faptele. Un fapt poate fi interpretat într-o sumedenie de feluri. Unii avocați sunt de rea-credință şi le prezintă inexact. Alteori faptele, sunt atât de neclare încât este nevoie de experți. Mai sunt şi martorii, care nu spun totdeauna adevărul. I se pot opune mărturii contrarii. Poți să-l pui în încurcătură prin depoziții proprii, succesive şi contradictorii, sau cu probe clare din dosar, piese precise, fotografii.

În sfârşit, când faptele au fost bine precizate, se pune problema în drept. Discuția în drept, trebuie să fie precisă, riguroasă, sensul termenilor legali, bine stăpâniți.

Trebuie căutate filiațiile textului cu alte texte, cu principiile generale în materie, cu lucrările parlamentului (care a adoptat legea respectivă).

Destul de des se ridică întrebarea: Care a fost intenția legiuitorului?

În orice caz, problema în drept trebuie pusă în termeni extrem de riguroşi şi exacți. Este necesar să se facă referiri la toate textele de lege aplicabile şi chiar să fie explicate dacă este loc şi timpul permite.

Jurisprudența în materie, joacă un mare rol; trebuie să ne referim adesea la practica judiciară.

Foarte adesea azi, remarca şi Appleton cu tristețe, se pledează prea mult în fapt. Şi cu asta e totul. Mare eroare să disprețuieşti cărțile de specialitate şi să te bazezi doar pe coduri şi legi.

Concluzia pledoariei. Cei vechi o numeau perorație. Sigur, că nu-şi prea mai găseşte locul în procesele civile sau comerciale. În cele penale, da.

În încheiere se va aminti judecătorului în ce constă sarcina sa şi care este soluția care i se solicită.

Importanța pledoariei. Avocatul trebuie cât mai rapid posibil să „lumineze" judecătorul asupra dosarului. Aceasta necesită o îndelungată experiență. Sunt foarte utile *concluziile scrise*, succinte, precise, exacte.

Avocatul abil poate spune orice, însă măsurându-şi cuvintele. De asemenea, nu trebuie să-ți bați joc de adversar: că n-a citit o piesă a dosarului în întregime, că a folosit greşit un citat, că a inventat nişte fapte, că le-ar fi dat o interpretare greşită. Poți să câştigi teren în fața adversarului, fără să te prevalezi brutal de aceste slăbiciuni, ci relevându-le cu tact.

În concluzie, precizăm că marile pledoarii din trecut au fost şi sunt valoroase, demne de studiat, nu prin forma lor de prezentare şi elocința manifestată, ci prin faptul că autorii lor au pătruns, cu perspicacitate, adâncul relațiilor sociale, sensul adevărurilor sociale, politice (uneori) şi economice.[1] Numai gândirea corectă, justă, plină de conținut, asigură o exprimare clară, convingătoare, elocventă. Conținutul este precumpănitor, arta, elocința, sunt derivate, subordonate demonstrației logice a faptelor. Pe baza conținutului logic – ştiințific, elocvența decurge de la sine.

[1] Dumitru Păunuț, *op. cit.*, p. 33.

CAPITOLUL VIII

ORATORUL

1. Preliminarii

Retorica are ca obiect discursul dar oratorul este figura centrală; el pregăteşte discursul, îl susține, doreşte să convingă şi să aibă succes.

Există anumite reguli ce trebuie observate şi respectate, legate de caracterul oratorului, de pregătirea lui specială, de regulile ce trebuie să le respecte avocatul când ia un proces, când îl studiază şi când pledează.

Importanță au şi fizicul oratorului, prestanța, vocea, dicția şi gestica sa, relația cu auditoriul.

La toate acestea ne vom referi în cele ce urmează.

În demersul nostru vom apela cu generozitate, la celebra lucrare a lui *Quintilian, Arta oratorică*.[1]

2. Corectitudinea oratorului

Quintilian afirmă că oratorul conceput de el este „un om corect, priceput în arta vorbirii". Calitatea de om corect fiind cea mai mare şi cea mai importantă. Căci dacă talentul frumos al oratoriei ar ajunge la dispoziția răutății, nimic nu ar fi mai primejdios pentru interesele publice şi private decât elocința. Este ca şi cum nu ai da arme unui ostaş, ci unui tâlhar.

Altfel, ar fi fost mai bine – spune el – să ne naştem muți şi lipsiți de rațiune decât să folosim darul vorbirii, al elocinței pentru răutate şi distrugere.

Quintilian, credea că nu poate ajunge adevărat orator decât omul corect.

De aceea, oratorul trebuie să-şi formeze, înainte de toate caracterul moral prin studii şi să-şi însuşească cunoaşterea aprofundată a tot ceea ce este onest şi just, fără de care nimeni nu poate fi nici om corect, nici experimentat în arta vorbirii.

Corectitudinea morală a acestuia se manifestă în orice împrejurare, în primul rând, el neacceptând să apere în procese nedrepte, decât în cazuri extreme, când o cere interesul comun.

---

[1] Quintilian, *Arta oratorică*, vol. III, Traducere de Maria Hetco, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 333 şi urm.

În capitolul VII din cartea a XII-a, *Quintilian* se ocupă de regulile care trebuie să le respecte oratorul (avocatul) când ia un proces.

Ca om corect, spune el, oratorul va prefera să se apere decât să acuze, adică să fie apărătorul celui chemat în judecată. Însă, adaugă *Quintilian*, nu se va feri nici de numele de acuzator, *căci legile ar fi fără valoare dacă nu ar fi sprijinite de glasul corespunzător al avocatului*. Şi dacă n-ar fi o lege a naturii să ceri pedepsirea crimelor, a*r fi cam acelaşi lucru cu a le autoriza*. De asemenea, a da liberate de acțiune celor răi înseamnă a fi contra celor buni. De aceea, oratorul nu va lăsa nerăzbunate plângerile prietenilor sau rudelor, nici a oamenilor de bine, nici conspirațiile urzite împotriva statului. *Nu pentru că ar dori cu lăcomie pedepsirea celor vinovați, ci pentru că vrea vindecarea viciilor şi îndreptarea moravurilor*.

Acuzarea cetățenilor răi dă statului chezăşie de patriotism.

Dar, oratorul nu va lua apărarea oricui; nu va deschide piraților portul salvării. El va ține seama de recomandări, dar nu trebuie să cedeze decât influențelor oneste. *Căci un om de bine nu poate avea prieteni decât oameni de bine ca el*.

În această artă nu poate fi destul de abil cel care nu-şi cunoaşte puterea talentului şi nu şi-a format caracterul moral prin perceptele unei metode raționale.

Iscusința de a vorbi izvorăşte din adâncurile înțelepciunii.

Oratorul înțelept îşi va dovedi talentul nu în dispute sterile, în sălile de cursuri, ci în încercările vieții publice, în practica ei, în sălile tribunalelor, în adunările publice, în parlament.

Filozofia este importantă în activitatea şi pregătirea oratorului, pentru că el trebuie să stabilească sensurile fiecărui cuvânt, să limpezească ambiguitatea, să descurce neclaritățile, să constate ce e fals, să dovedească şi să respingă ceea ce se impune.

Oratorul nu trebuie doar să convingă, ci să şi mişte, şi să delecteze auditoriul, ceea ce pretinde în plus, avânt, putere şi farmec.

Şi morala sau etica este utilă oratorului. Referindu-se la varietatea atât de mare a cauzelor, unele presupun conexiuni, altele se includ în definiții, în altele ne bazăm pe termeni juridici pentru a îndrepta acuzația sau a declina competența; unele se bazează pe un silogism, altele cuprind contradicții, sau, din cauza unei ambiguități, comportă interpretări opuse. Aproape că nu există un proces în care să nu se pună în discuție dreptatea sau

binele. În dezbateri nu există nici o modalitate de a convinge care să nu implice chestiunile de morală.

Orice chestiune de drept presupune stabilirea sensului exact al cuvintelor, discutarea noțiunii de dreptate, ceea ce conduce, într-o oarecare măsură, la dialectica filozofică şi la morală. Aşadar, prin natura sa, adevăratul discurs este întreţesut cu chestiuni filozofice şi de morală.

Nu va fi orator desăvârşit decât acela care va şti şi va îndrăzni să vorbească limbajul virtuții.

În pregătirea avocatului ştiința dreptului este indispensabilă. El trebuie să cunoască legile, practica, doctrina nu doar când studiază cauza şi elaborează pledoaria, ci şi când se află în fața judecătorului. Chestiunile de drept se ivesc pe neaşteptate în timpul dezbaterilor, chiar în cursul pledoariei. Nu va putea înțelege ce spune cealaltă parte, ce zice judecătorul, nu va putea replica pe măsură dacă nu cunoaşte ştiința dreptului.

Avocatul adevărat trebuie să fie expert în drept, altfel nu poate fi distins în oratorie.

3. Pregătirea procesului

Prima grijă a avocatului, în concepția lui *Quintilian*[1], este, aşadar să ştie ce procese să ia. Un om corect va prefera să apere decât să acuze.

Nimic nu trebuie să-l împiedice pe avocat să renunțe la un proces pe care l-a primit fiind că i se părea drept, dar, studiindu-l, a văzut că e nedrept. Clientul nu trebuie înşelat cu speranțe false.

În privința onorariului, *Quintilian* arată că avocatul nu trebuie să câştige mai mult decât este suficient, onorariul său să fie considerat ca un contra-serviciu; activitatea lui nu trebuie deci, să fie gratuită; dar să-l lase pe client să aprecieze căci recunoştința îl priveşte îndeosebi pe debitor.

Urmează metoda *studierii procesului, ceea ce constituie baza pledoariei*. Nu se poate întâlni avocat, chiar puțin talentat, care, după ce a studiat dosarul cauzei cu stăruință să nu fie în stare cel puțin să informeze pe judecător. Sunt avocați neglijenți pe care nu-i interesează deloc *care este punctul principal al procesului*, pretextând numeroase ocupații şi având întotdeauna alt ceva de făcut mai întâi, cheamă pe client la ei abia în ajunul sau chiar în dimineața dezbaterii şi se laudă, uneori, că au învățat toată

[1] *Ibidem*, p. 366 şi urm.

cauza numai pe banca avocaților. Unii pentru a se mândri cu talentul lor vor să pară că au înțeles problema imediat. *Ei mint*!

Înainte de toate trebuie să fixăm clientului timpul şi locul pentru a-l asculta în tihnă şi să-l îndemnăm să expună toate amănuntele cât mai pe larg. *Căci nu strică atât de mult să asculți lucruri de prisos, cât strică să nu cunoşti pe cele esențiale*.

Avocatul să nu se încreadă prea mult în memoria sa, încât să neglijeze a-şi nota cele auzite.

Să nu se mulțumească dacă le-a auzit o dată. Să-l constrângă pe client să repete expunerea încă odată şi chiar de mai multe ori, căci s-ar putea să-i fi scăpat unele date, atunci, mai ales, când este vorba despre un om simplu, neumblat prin procese. În plus, mulți clienți mint, vorbesc cu avocatul ca şi cum ar fi judecător. Să nu ne grăbim să-i credem, să-i sucim tot timpul, să-i încurcăm, să scoatem de la ei tot adevărul. Căci, precum medicul trebuie să vindece nu numai răul aparent, ci şi răul pe care îl ascunde chiar cel ce trebuie vindecat, la fel avocatul trebuie să vadă mai multe decât i de arată.

După ce a ascultat cu suficientă răbdare, avocatul trebuie să se transpună în altă persoană şi luând rolul adversarului, va aduce tezei clientului său toate obiecțiile posibile sau tot ce comportă în mod natural un astfel de litigiu. Clientul trebuie interogat şi încolțit cât mai necruțător.

Cel mai bun avocat este cel care nu-l crede de îndată pe client. Căci clientul promite totul: că va aduce martor tot poporul, că are dovezi scrise, că unele puncte nu le va nega nici adversarul. Toți zic că au dreptate!

Pentru a se convinge de cele afirmate de client, avocatul trebuie să studieze temeinic dosarul, care de multe ori, nu cuprinde nimic din ce zice clientul, sau cuprinde acte (declarații) care i sunt potrivnice.

Trebuie să studieze acasă cauza, căutând cu de-amănuntul care sunt persoanele interesate, împrejurările, locurile, obiceiurile, documentele, pe scurt, toate elementele din care se pot scoate argumente puternice, să afle care sunt martorii de temut şi cum trebuie combătuți. Este foarte important să aflăm dacă *acuzatul este chinuit de invidie, ură, dispreț*, pentru că *invidia e îndreptată în general contra celor mari, ura contra celor egali, disprețul loveşte pe inferiori*.

După ce a cercetat cauza cu amănuntul, după ce a examinat tot ce putea fi util sau dăunător, avocatul va lua asupra sa şi un al treilea rol, al judecătorului. Îşi va închipui să în fața sa se dezbate cauza şi va trage concluzia la ceea ce l-ar fi convins pe

el dacă ar fi judecat, elementul care ar fi convingător pentru oricine ar judeca. În felul acesta, arareori îl va înşela acuzatorul. Dacă se întâmplă, e din vina judecătorului.[1]

4. Unele reguli privind susținerea pledoariei

În concepția lui *Quintilian*, avocatul trebuie să fie limpede, natural, expresiv. El trebuie să evite ambiguitatea, folosirea de figuri sau tropi complicați, sonorități dezagreabile. Datoria supremă a lui este de a se face complet înțeles: „încât auditoriul nu numai să-l înțeleagă, dar să-l înțeleagă chiar foarte uşor" (*not ut intellegere possit auditor, sed ne omnio possit non intellegere*). El trebuie, în acelaşi timp, să-şi îndeplinească îndatoririle accesorii, de a fermeca şi a emoționa.

Quintilian recomandă folosirea limbii uzuale – *sermovulgaris* – aceasta caracterizându-se prin simplitate, naturalețe, adevăr; susține puritatea limbii în măsura în care acesta ar corespunde necesităților. Termenii străini, neulogismele, arhaismele, pot şi folosiți când sunt ceruți pentru motive de ordin estetic. Totodată, invita la cumpătare în limbaj: „dintre termenii noi, cei mai buni sunt cei vechi... dintre cei vechi, cei mai noi" (*novorum optima maxime vetera... veterum maxime nova*).

El ne mai spune că una din armele ce trebuie folosite în combaterea viciilor, este ironia, pornind de la aluzia fină, anecdota satirică şi ridiculizarea, până la pamfletul necruțător la adresa imoralității.

Avocatul nu se va sfii să provoace *râsul judecătorului*,[2] în măsură să zădărnicească sentimentele triste, să-i abată atenția de la faptele ce se dezbat; uneori îl reface, chiar îl înviorează din plictiseală sau din oboseală.

Dar este greu să stârneşti râsul. În primul rând, fiindcă orice vorbă de glumă cuprinde de obicei ceva neadevărat, întrucât adeseori este intenționat falsificată şi niciodată nu flatează pe cel vizat. Pe de altă parte, oamenii o apreciază diferit pentru că aprecierea nu se bazează pe o anumită normă, ci pe o pornire spontană. Nimeni nu a explicat satisfăcător originea râsului. El este provocat nu numai de o faptă sau de o vorbă ci, uneori, chiar de o atitudine a corpului. În plus râsul, are cauze diferite: râdem nu numai de ceea ce se spune şi se face cu agerime şi cu spirit, ci şi de ceea ce denotă prostie, mânie ori frică. Cauza râsului este

[1] Topîrceanu a exclamat după un proces: „*Am câştigat procesul deşi avem dreptate*".
[2] Quintilian, *op. cit., vol. II,* p. 157-190.

nesigură căci râsul nu este departe de bătaia de joc; râsul până la urmă îşi are sediul într-o diformitate fizică sau morală (*Cicero*).

Deşi râsul pare un lucru neserios şi e adeseori stârnit de bufoni, comedianți sau chiar nebuni, are o forță atotputernică căruia nu i te poți împotrivi. Adeseori izbucnim în râs fără să vrem, şi nu ni-l trădează numai fizionomia şi glasul, ci ne zguduie întreg corpul.

Măreşte dificultatea de a provoca râsul faptul că nu există exerciții sau profesori pentru această materie. Dar, totuşi, există unele reguli.

Dorind să provocăm râsul, niciodată nu trebuie să jignim. Să fie departe de noi intenția de a pierde un prieten de dragul unei vorbe reuşite.

Oratorului nu i se cuvin fizionomia schimonosită şi gesturile care provoacă râs. De asemenea, trebuie să fie cât mai străine de persoana lui glumele grosolane. Obscenitatea trebuie să fie absentă nu numai din expresii, dar nici să nu fie sugerată. Nu va glumi ori de câte ori va putea, ci mai curând va pierde o vorbă de spirit decât să scadă din prestanță.

Să evităm ca vorbele spuse să pară necuviincioase, arogate, nepotrivite cu locul şi cu împrejurările în care ne aflăm. Unii oameni au atâta prestanță recunoscută, şi sunt persoane atât de demne de respect pentru toată lumea, încât vreo necuviință la adresa lor ar dăuna tocmai celui care face gluma. Să evităm, totodată, a vorbi despre un grup, de a ataca popoare întregi, o anumită categorie socială ori anumită profesie. Vorba unui om integru trebuie să păstreze în orice împrejurare demnitatea şi decența. Căci prea scump ar fi prețul râsului dacă trebuie plătit cu pierderea probității noastre.

Râsul poate proveni din fizicul persoanei împotriva căruia vorbim, din caracterul ei, reiese fie din fapte, fie din vorbele cuiva, fie din alte împrejurări. *Este vorba de o critică, de fapt, dar făcută cu bună dispoziție e o glumă*.

Este foarte uşor să relevi prostiile, căci ele stârnesc râsul de la sine.

Quintilian dă două exemple în care este provocat râsul atenuând unele fapte grave:

- cineva, întrebat ce părerea are despre o persoană surprins în flagrant delict adulter, a răspuns: cel în cauză trebuia sa se grăbească (pentru a nu fi prins);

- soțul distrus se plângea vecinului că soția sa s-a spânzurat de un pom (smochin). Interlocutorul i-a răspus: dă-mi şi mie o mlădiță din pomul tău să o altoiesc la mine.

O regulă trebuie respectată când se face o glumă: *să nu râzi primul, s-ar putea sa fii şi singurul*!

Când pledează, dorința de renume nu trebuie să-l abată pe avocat de la interesul cauzei pe care o apără, lucru ce se întâmplă adesea. Comandanții de oşti, spune *Quintilian*, nu au dus armata întotdeauna peste câmpii plăcute, de cele mai multe ori urcă dealuri greu accesibile pentru a cucerii cetăți aşezate pe stânci abrupte sau întărite cu imense fortificații. La fel şi în discurs, se va folosi ocazia plăcută de a se desfăşura din plin lupta cu adversarul în câmp deschis spre plăcerea asistenței. Dacă va fi obligat să pătrundă în terenul spinos al chestiunilor juridice, o va face cu curaj şi inteligență, nu le va ocoli din comoditate.

Este incorect, neomenesc şi fără sens să te năpusteşti asupra avocaților părții adverse, pentru a-i jigni gândindu-ne la *respectul reciproc cerut oamenilor din aceeaşi profesie*. Apoi, e nefolositor celui care vorbeşte, pentru că şi cel ofensat are dreptul de a răspunde la fel. Nu trebuie să se piardă stăpânirea de sine care dă avocatului prestanță şi încredere.

Fiind pregătiți, ştim uneori ce va răspunde adversarul şi-i putem replica. Cunoscând bine cauza, mai există şi o a doua pregătire obținută chiar în timpul procesului, ascultând cu mare atenție ce spune adversarul.

5. Fizicul oratorului

Prestanța unei persoane, *o regularitate a trăsăturilor, distincția* nu pot fi decât în avantajul oratorului. Auditoriul din totdeauna şi de pretutindeni a fost sensibil la aspectul exterior al celui ce vorbeşte.

Un avocat care se ridică peste toți adversarii, printr-o statură maiestuoasă, prin văpaia ochilor, prin fruntea impunătoare, prin prestanța gesturilor, printr-o voce ca a unui actor celebru, are un mare avantaj, ce-i poate garanta succesul.[1]

Dar un orator cu un chip urât? Aici putem avea surprize. Ceea ce este mai dăunător oratorului, este *lipsa lui de prestanță* decât *urâțenia*. De cele mai multe ori, un cuvânt înaripat, spiritual, atenuează sau chiar şterge urâțenia din ochii auditoriului.

Şarmul personal, scânteia de geniu pe care o are un om, fac ca urâțenia să nu cântărească prea mult în balanța succesorului. Din cele mai vehi timpuri, auditoriul a pus preț pe ceea ce spune oratorul, pe calitățile sale nu pe fizicul său. Mărturie

[1] Ibidem, vol. III, p. 362.

stau, de exemplu în acest sens, celebrele versuri din *Iliada* lui *Homer*:

„Unu-i urât, însă zeul i-a dat în schimb cuvântarea,
Lumea-l priveşte cu drag de câte ori el cu sfială
Vorba-i începe... şi limpede curge.
Toți îl privesc ca pe un zeu, când el se arată..."

6. Vocea oratorului

Trăim în epoca cuvântului, dar acesta ca să pătrundă în minte şi sufletul celui ce ascultă, se exprimă printr-o voce bună. Vocea poate fi prietenul nostru pe viață sau duşmanul nostru.

Ea conferă sau nu oratorului succesul. Vocea îi poate da un farmec irezistibil sau îl poate face de neascultat. Foarte des auditoriul judecă oratorul după voce şi chiar după primele cuvinte. *Platon* pretindea că poate judeca un necunoscut după timbrul vocii sale. „Vorbiți, spunea el, ca să va cunosc!" Cei vechi considerau vocea, pe drept cuvânt, principalul element de acțiune a oratorului.

O voce bună va fi pentru el, una din cele mai esențiale arme, unul din cele mai binecuvântate daruri pe care le poate stăpâni. *Quintilian*, analizând vocile, spunea: „*vocea poate fi clară sau voalată, plină sau ascuțită, dulce sau aspră, mică sau deschisă, aspră sau flexibilă, sonoră sau ternă*".

Şi mai departe: „*Vocea trebuie să fie sănătoasă, să nu aibă niciunul din următoarele defecte: grosieră, dură, aspră, dar nici subțire, moale*".

Când vorbim despre voce trebuie să ne referim la câteva caractere esențiale: intensitate, timbru, intonație, naturalețe.

Intensitatea este condiționată de suplețea şi elasticitatea coardelor vocale, care se găsesc pe pereții interni ai laringelui. Pentru o bună voce, determinate sunt buna sănătate a cavității bucale şi a cavității nazale, cutiile de rezonanță ale vocii, ca şi buna stare a laringelui.

Un mare duşman al vocii este fumatul; cornetele nazale se irită, se congestionează, se alterează şi vocea devine şi ea dezagreabilă, mai puțin intensă şi răguşită. *Un fumător înrăit, nu poate niciodată să fie un bun orator*.

Timbrul vocii are o mare influență asupra auditoriului. Vocile complete, fără nici un cusur, având şi forță şi seducție sunt foarte rare. Iată ce spune scriitorul *Mihai Ralea* despre timbrul vocii: „vocea fiecărui vorbitor, ca şi diferitele instrumente muzicale au un anumit timbru. Unii au langoarea dureroasă a violoncelului, alții sensibilitatea viorii, alții complexul vag şi tulburător al pianului,

în fine, unii stridenția piculinei, răguşeala fagotului, ori scandalul surd al tobei. Acest timbru, care a acela al sufletului scriitorului, îl simt de la începutul lecturii. El îmi face antipatic ori simpatic, autorul după misterioasele legi inconştiente pe care le cunosc.

Poate fi cineva genial? Ce pot face dacă mi-e nesuferit timbrul piculinei?"[1]

Sunt oameni care se nasc cu o voce de orator: *plină, sonoră, capabilă să se audă în orice colț îndepărtat* al sălii, sau în ungherul ferit al unei catedrale. Totuşi, defectele vocii pot fi uneori corectate.

Intonația. Un orator cu o voce bună îşi stăpâneşte vocea şi o poate mlădia după voie. Nu trebuie să fie în permanență bubuitoare. *Clemanceau*[2], începea întotdeauna discursurile sale cu o voce surdă (de multe ori se scuza că e bolnav). Liniştea perfectă se întrona în sală, ca mai apoi, vocea lui amplă şi puternică să se reverse în torente. La fel şi *Delavrancea*; începea discursurile cu un glas sfios ca şi cum ar fi vrut să pipăie atenția publicului, după care vocea sa urca sub presiunea inspirației.

După cum tot Cicero ne sfătuieşte nu trebuie să abuzăm de tonalitatea destinată să emoționeze. Compătimirea provocată auditoriului *trebuie să fie de scurtă durată*. Altfel *cazi în penibil*.

Toți marii oratori ne sfătuiesc cât de *decisivă* pentru auditoriu este intonația primelor cuvinte dintr-un discurs.

Vocea trebuie să fie *naturală*. Afectarea stârneşte râsul. Vocea într-un discurs trebuie să fie ascendentă. Tonalitatea să fie firească, naturală la început şi apoi condusă spre octave mai înalte. Dacă vocea este puternică de la început, este ascultată un timp, iar apoi, auditoriul oboseşte.

Dicția. Cuvintele trebuie corect pronunțate. Este un element capital al elocvenței. *Quintilian* ne atrage atenția ca în vorbire cuvintele să fie pronunțate în întregime. Să nu mâncăm din silabe sau litere.

Viciile de pronunțare sunt bâlbâiala şi gângăveala.

Uneori, un orator vorbeşte prea repede, ideile îl bombardează cu repeziciune, vrea să spună tot şi se transformă într-o mitralieră. Alteori, nu-i vin cuvintele în minte şi lungeşte pe a, pe î, pe ă, ceea ce este penibil.

Sunt apoi repetiții de cuvinte, ce devin ticuri verbale, de multe ori ridicole. Auditoriul devine interesat să numere de câte ori

---

[1] Mihai Ralea, *Scrieri din trecut*, ESPLA, Bucureşti, 1957, p. 295.

[2] Georges Benjamin Clemanceau (1841.1929), om politic şi de stat, orator talentat, de două ori prim-ministru al Franței (1906-1909; 1917-1920). A fost unul dintre autorii Tratatului de pace de la Versailles (1919).

un orator spune: „vedeți dumneavoastră", „ca sa spun aşa", „cum să zic", repet încă odată", „nu e aşa", „prin urmare", „şi aşa mai departe" sau „înțelegeți?", „Da?" şi să nu mai fie interesat de conținutul cuvântării.

7. Gestica[1]

Oamenii, în orice împrejurare, dar mai ales când vorbesc şi vor să fie convingători, chiar şi când ascultă, fac anumite gesturi, instinctive, necontrolate, de cele mai multe ori.

Prin aceste gesturi se transmit ori se receptează idei, sentimente, stări de spirit. Ele pot exprima bucuria, tristețea, mânia, indiferența etc.[2]

În mod tradițional, gesturile sunt socotite a exprima calitatea şi mişcările sufletului.[3]

La vechii oratori, arta gestului era o parte inalienabilă a *educației retorice*. Limbajul gestului şi dialogul oral se considera că subliniază, întăreşte, atenuează, incită, nuanțează şi precizează ideile transmise. Fiind un mijloc auxiliar al vorbirii, gestul, ca şi mimica, joacă şi azi un rol de completare a comunicării sub aspect afectiv.

Privind actul retoric (*actio*), *Cicero* dă indicații: „Mâna oratorului va fi mai puțin expresivă decât a comedianților: degetele vor însoți cuvintele, brațul va fi întins în față ca un fel de săgeată aruncată de orator, piciorul va lovi pământul în timpul părților patetice, când ele încep sa se sfârşesc... Oratorul să stea drept, să nu abuzeze de plecări şi veniri de la tribună, să nu se repeadă către auditoriul său, să evite orice moliciune în ținuta corpului său, să nu bată măsura cu degetele, ci să întindă sau să retragă brațul potrivit mişcărilor sentimentelor sale."[4]

La rândul său *Quintilian* recomanda: „capul trebuie să ia mişcările mâinilor şi ale corpului... Şi pentru a exprima toate aceste sentimente, ochii sunt ajutați de serviciul pleoapelor şi ale obrajilor. În ceea ce priveşte mişcările fără de care vorbirea ar fi mutilată şi fără putere, abia se poate spune câte mişcări au, deoarece ele sunt aproape la fel de numeroase ca şi cuvintele. Dar, mâinile nu trebuie ridicate mai sus de nivelul ochilor şi mai jos de nivelul pântecului..." Gestica trebuie supravegheată.

---

[1] Din latineşte *gestus* adică o mişcare sau o atitudine a corpului.
[2] Se poate vorbi de un limbaj al gesturilor.
A se vedea, de exemplu, Allan Plase, *Limbajul trupului*, *cum pot fi citite gândurile altora din gesturile lor*, Editura Polimark, Bucureşti, 1995 (traducere Alexandru Szabo).
[3] Jean-Claude Schmitt, *Rațiunea gesturilor*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1998, p. 50.
[4] *Ibidem*, p. 57.

Sfatul nostru astăzi: cât mai puține gesturi, respectând ceea ce ziceau latinii: *ne quind nimis* (să nu fie nimic prea mult).

Deoarece nu se poate renunța la gesturi, ele trebuie să fie armonioase, să decurgă din natura frazelor pe care le rosteşte oratorul. Gesturile trebuie stăpânite şi chiar gândite. Sunt gesturi care compromit un discurs sau un orator, care se scarpină la nas sau îşi trage urechea, îşi aranjează cravata, îşi încheie sau îşi descheie nasturele de la haină. De multe ori, aceste gesturi devin manii. Se povesteşte despre *Kant*[1] anecdota: în perioada când a fost profesor, avea obiceiul să-şi răsucească nasturele hainei. Un student răutăcios i-a tăiat nasturele, fără ca profesorul să observe şi când *Kant* şi-a început a doua oară prelegerea, s-a trezit deodată foarte stingher în lipsa nasturelui de la haină. Sunt gesturi ce reprezintă un refugiu al timidității.

Ținuta trebuie să fie dreaptă (să nu fii aplecat asupra microfonului ca şi cum ai vrea să-l îmbrățişezi). Figura trebuie să aibă o anumită demnitate, sigur, o glumă pe care o faci nu trebuie să fie dublată de un aer de înmormântare. Este de dorit să cuprinzi cu privirea auditoriul.

Adesea se reproşează imobilitatea oratorilor, brațele alăturate de trup, de parcă ar fi lipite cu clei. Arta stă în măsura mişcărilor, raportate, desigur, la conținutul subiectului sau cauzei dosarului. Efectul nu poate fi decât comic să foloseşti gesturi violente pentru nişte platitudini monotone.

Sigur, când discursul este pasionant, energic, când are ca scop să anime un auditoriu, să-l determine să ia decizie, gesturile pot fi largi, repetate, chiar vehemente.

Dar, trebuie să existe o foarte mare grijă la discursurile pe un ton vehement şi ridicat pentru că s-ar putea ca vocea să clacheze şi datorită unei proaste inspirații – respirații!

Poate pare ciudat, ca în cadrul subiectului privind gestica, să vorbim şi de modul în care este îmbrăcat oratorul. Înfățişarea trebuie să fie decentă (nu în blugi sau fustă mini, chiar dacă acestea sunt acoperite de robă).

De remarcat este imposibilitatea în care sunt puşi să vorbească unii oratori din cauza unui costum prea strâmt sau a unui guler prea scrobit ori a unei cravate prea strânse în jurul gâtului. Dacă mai adăugăm centurile pe care le poartă unii bărbați sau corsetele unele femei, nenorocirea vine sigur. Vocea şi gesturile au de suferit.

---

[1] Immanuel Kant (1724-1804), reprezentant de seamă al filozofiei clasice germane, a fost profeor la Universitatea din Königsberg. Una din lucrările sale reprezntative o constituie „Istoria naturală generală şi teoria cerului" (1755).

Cum să vorbească un orator, stând în picioare sau aşezat? Oratorii antici vorbeau întotdeauna stând în picioare. Regula este valabilă şi azi. Astfel, oratorul modern îşi respectă auditoriul.

8. Relația orator – auditor

Nu se poate vorbi de discurs, de orator şi să facem abstracție de cei care ascultă, de auditor, care mai trebuie şi convins!

În cazul unui discurs politic, de exemplu, publicul este foarte divers. Vor fi zgomote, întreruperi, chiar huiduieli. Oratorul trebuie să fie stăpânit, să nu se piardă prin varietatea discursului prin voce, prin gestică să accepte rumoarea.

Se spune despre *Clemaceanu,* fost prim ministru al Franței, că ținea un discurs, într-un sat. Un ascultător imita din când în când grohăitul porcului sau mugetul vacii. O parte din cei ce ascultau s-au revoltat. „*Lăsați-l*, spune Clemanceau, glumind desigur, *fiecare vorbeşte pe graiul lui*!"

Totuşi, o adunare populară nu trebuie disprețuită în nici un caz. Trebuie să-o respecți, ca să te respecte. Cei mai mari savanți, cele mai avansate inteligențe, au profitat ascultând vocea maselor.

Unii oratori care sunt intimidați de mulțime, alții dimpotrivă, auditoriul numeros le da vervă, inspirație, forță. *Cicero*, spunea că nici nu poate fi elocvent decât dacă este ascultat de un public numeros.

Într-o adunare politică trebuie să accepți întreruperile, râsul, aplauzele în timpul expunerii discursului. În politică, oratorul nu este profesor (să fie ascultat de elevi) sau avocat (să fie ascultat de judecător).

Dacă oratorul vorbeşte bine, este repede ascultat.

A vorbi bine, este şi a ține seama de nivelul de cultură a auditoriului căruia i te adresezi. Un bagaj sofisticat, cu cuvinte prea căutate, nu este deloc indicat. Auditoriul este, în genere, tolerant. Trece peste inadvertențe, lipsa acordului, repetiții. Ceea ce impresionează pozitiv, este sinceritatea, aerul unui om cumsecade.

Dacă eşti înțeles de auditoriu? Este absolut indispensabil să te uiți la fețele celor ce te ascultă. Cum să-l alegi? De inteligență mijlocie. *Molière*[1], îşi citea comediile sale întâi bucătăresei, zicându-şi: *dacă ea înțelege, va înțelege toată lumea*.

[1] Pseudonimul lui Jean Baptiste Poquelin, Molière, este unul dintre cei mai mari dramaturgi ai literaturii universale. Este autorul a 33 de comedii, în versuri sau proză, majoritatea capodopere ale genului, puse în scenă de el însuşi.

Un orator trebuie să fie în manifestarea lui politică, urban, folosind un vocabular în limitele normalității, să nu arunce anateme şi injurii.

Politețea este pentru orator o adevărată pavăză. Apoi, să eviți cu tot prețul, să fii pompos, emfatic, sentențios. Altfel, toți vor spune: „Uite ce prezumțios mai e, parcă debitează numai postulate!"

Să nu ai convingerea că ce spui, nu sa mai spus niciodată sau că, aşa cum spui, n-a mai spus-o nimeni. Nu fi fălos la tribună. Să nu fii mirat dacă vei fi contrazis. Este bine să-i menajezi pe cei care vor fi de altă părere. Uneori, cei ce te contrazic, îți sunt amici sau, pur şi simplu, sunt greşit informați. Orice răutate a cuiva, se poate topi într-o glumă. În orice caz, înainte de a răspunde celui ce te-a contrazis, trebuie să cunoşti foarte bine sensul, esența contrazicerii (substratul ei).

9. Tracul

Este vorba de emoția, teama de care sunt cuprinse unele persoane înainte de a apărea în fața publicului.[1]

Oare să existe vre-un orator care să nu fi simțit tracul? Este un sentiment cu totul natural şi care se justifică prin frica de eşec.

De multe ori dezbaterile judiciare sau parlamentare, sunt adevărate câmpuri de luptă. Unii spun că tracul este asemănător cu „răul de mare". Până acum, însă, nu s-a stabilit care sunt originile „răului de mare"! Te consideri perfect calm şi cu un sfert de oră înainte de a lua cuvântul, simți gatul uscat şi creierul gol. Ai avut convingerea că tot ce ai avea de spus e perfect logic şi bine pus la punct şi deodată, toată truda ta ți se pare absurdă.

Un tânăr avocat, chiar foarte talentat, într-o pledoarie confunda lamentabil datele şi faptele din dosar. Când a terminat, tot lamentabil desigur, un coleg i-a spus: „De ce te-ai încurcat, puteai să deschizi dosarul pe care-l aveai în față?" – „Uite că nici nu mi-a trecut prin minte", i-a răspuns tânărul nostru.

Învins în două trei împrejurări, tracul nu va mai apărea. Dar ca să-l învingi trebuie să ai siguranța unei pregătiri a discursului şi certitudinea că tot ceea ce susții, este adevărat, logic şi de bun simț. Nu trebuie să confundăm tracul, fenomen de moment, cu timiditatea care ține de temperamentul şi firea oratorului.

---

[1] *Noul dicționar universal la limbii române*, Editura Litera Internațional, Bucureşti, Chişinău, 2006, p. 1515.

Cineva compara *timiditatea oratorului cu sfiala* (pudoarea) *femeii*. Sigur, că la femeie, trebuie să înceteze odată această sfială... altfel, nu mai e femeie.

La fel şi avocatul, dacă nu-şi înlătură timiditatea, nu mai e avocat!

Unele reguli generale pentru înfrângerea tracului au fost expuse în lucrarea „*Puterea miraculoasă a tribunei*" a americanului John Wolfe.[1]

a) *Un subiect bine ales* – singura metodă de a nu te simți stingher în fața unei asistențe - este să stăpâneşti bine subiectul pus în discuție şi să crezi în mesajul pe care vrei să-l transmiți. „alegeți o temă care să-i intereseze în mod direct pe ascultătorii dumneavoastră şi încercați să le atingeți o coardă sensibilă", recomandă autorul. Concret, cum trebuie procedat? În caz că, bunăoară, v-a venit o idee de natură a asigura creşterea eficienței la locul de muncă – secție de producție, birou administrativ etc. – într-un fel va trebui să o expuneți în fața consiliului de administrație şi în alt fel în fața colegilor de serviciu. „În fața consiliului insistați asupra avantajelor pe care le poate genera noua idee, iar în fața colegilor care ar urma să o aplice, subliniați în ce măsură acesta le va uşura munca", îndeamnă J. Wolfe, relevând că fiecare dintre cei implicați vrea să ştie ce profit are de tras din respectiva schimbare.

b) *Repetiția generală*. Odată pregătită alocuțiunea, este bine să o „recitați" cu voce tare, preferabil fără nimeni de față, încercând să susțineți într-un mod cât mai convingător punctul de vedere. În plus, străduiți-vă să „vizualizați" viitorul auditoriu şi să „recepționați" eventualele reacții pozitive ale acestuia.

Dacă este posibil, faceți o repetiție generală chiar în sala în care urmează să vorbiți, spre a vă familiariza cu locul respectiv.

c) *Discursul nu trebuie citit* pentru că „lectura ucide spontaneitatea"; fireşte că nu strică să aveți pregătiră o listă cu principalele argumente, exprimate în cât mai puține cuvinte. Aruncând doar o privire pe respectiva listă, vă veți putea împrospăta rapid memoria.

În orice caz, cu cât veți citi mai puțin cu atât mai bine veți reuşi să comunicați cu auditoriul. Şi acesta arta de a vorbi în public este esențialmente o problemă de comunicare între orator şi ascultători.

d) *Expunerea naturală şi firească*. Fiți cât mai naturali, cât mai fireşti în exprimare, ne îndeamnă autorul. Utilizați cuvinte simple şi construiți fraze scurte. Încercați să creați un curent de

[1] A se vedea Ioana Dabu, *Înfrăngerea tracului*, în ziarul „Adevărul" din 15 februarie 1992.

simpatie cu auditoriul. Nu fiți prea abstracți şi oferiți argumente cât mai concrete. Nu uitați să priviți către public şi să mențineți cât mai mult acest contact ocular. Orientați-vă privirea către figurile binevoitoare, ignorându-le pe celelalte.

Umorul, atât necesar în cazul „profesioniştilor tribunei", nu este indispensabil majorității vorbitorilor decât atunci când pune în valoare un argument important.

e) *Fără scuze.* Wolfe îndeamnă dacă sesizați puncte slabe în propria argumentație, nu le luați în seamă. Dacă aveți guturai şi sunteți răguşit, nu vă cereți scuze. „Pentru a fi sigur pe tine însuți, trebuie să acționezi ca şi când, într-adevăr ai fi". Prin urmare, dacă ai un mic lapsus, în timp ce vorbeşti, nu este recomandabil să te plângi că memoria îți joacă feste. Preferabil este să repeți ultimul punct expus, spre a-ți relua cât mai lin firul ideilor sau să treci la punctul următor, sărind peste cel ce-ți scapă.

În plus, nu are nici un sens să fii îngrijorat că vei avea trac, deoarece un pic de tensiune nu face decât să sporească efectul discursului.

f) *Finalul*. Cel mai bun efect asupra auditoriului se obține atunci când concluzia este exprimată cât mai concis, nefiind lăsată să treneze. „Opriți-vă din vorbit, înainte ca asistența să înceteze de a vă asculta".

Cine vrea să epuizeze subiectul despre care vorbeşte, va sfârşi prin a epuiza auditoriul! Efectul nu poate fi decât dezastruos!